

JOSEP OLESTI VILA

4. 20048

5. LA INTERPRETACIÓ KANTIANA DE LEIBNIZ
EN EL PERÍODE CRÍTIC.

"So möchte denn wohl die
Kritik der reinen Vernunft die
eigentliche Apologie für
Leibniz <sein>."

W V, 373.

"Décidément, Kant n'était pas
historien..."

De Vleeschauer.

5. LA INTERPRETACIÓ KANTIANA DE LEIBNIZ EN EL PERÍODE CRÍTIC.

5.1. INTRODUCCIÓ.

Si bé es pot segurament admetre¹ que Kant mai no ha conegut bé Leibniz, tanmateix hi ha prou elements per a considerar² que, a partir dels anys 1768-1770, en conegué bona part de les doctrines contingudes en els escrits publicats per Raspe i per Dutens. Ja hem tingut ocasió d'esmentar, per exemple, l'especial interès de Kant per la polèmica entre Leibniz i Clarke, text a partir del qual, principalment, es forma la imatge kantiana de l'espai leibnizià; retrobem aquest interès en l'època crítica. Es aquest un fet que difícilment sorprendrà qui analitzi detingudament la gènesi històrica del kantisme³. Serà la nostra tasca prendre nota d'aquest interès i analitzar la concepció de Leibniz que té a la base; fil conductor de la nostra recerca serà (com havíem anunciat, i com de fet ha estat ja fins aquí, en l'anàlisi de l'etapa pre-crítica) la doctrina leibniziana de l'espai i el temps, perquè constitueix el principal punt d'interès de Kant per Leibniz i perquè ens permetrà d'entendre bona part de la interpretació general que d'aquest ofereix

¹ Amb Vogel, *op. cit.*, p. 4.

² Vegeu el nostre capítol segon.

³ Cf. p. ex. Brunschvicg, "L'idée critique et le système kantien", *RHM*, 31, 1924, p. 144: "si hom es proposa de seguir la carrera de Kant en tota l'extensió del seu horitzó, és, doncs, el leibnizianisme qui forneix la millor base de referència".

aquell.

A tall de mostra:

En alguna ocasió ha assenyalat Kant⁴ que les dues columnes sobre què recolza tot el sistema crític són la doctrina de la idealitat de l'espai i el temps i l'afirmació de la realitat de la llibertat. No només sorprèn la similitud de les temàtiques al·ludides per Kant amb la dels dos laberints de la raó humana sovint esmentats per Leibniz⁵, sinó també, i sobretot, la semblança en les seves solucions i en les relacions que, en tots dos autors, problemes i solucions mantenen (en tots dos autors, els dos problemes tenen un origen similar, i reben per tant, en tots dos autors, una solució semblant).

* La solució leibniziana al problema de la composició del continu ha estat tractada en el capítol corresponent a Leibniz, i, pel que fa a la interpretació que Kant en dóna, alguna cosa haurem de dir en aquest capítol, perquè constitueix un dels punts importants de discussió. Indiquem solament en aquest moment la semblança entre la solució kantiana de la segona antinòmia, basada en la doctrina de la idealitat transcendental de l'espai i del temps (de què fins i tot les antinòmies es presenten com una prova indirecta⁶), i la solució leibniziana, consistent a

⁴ Cf. *Refl.* 6353; 6344 (Ak XVIII, 679-680; 669).

⁵ Cf. p. ex. *De libertate*, § 6; *DM*, § 10; *Théod.*, "Disc.", § 24.

⁶ B 534-535/A 506-507.

distingir l'àmbit de l'ideal, on hi ha continuïtat, de l'àmbit de la realitat, sempre discreta; espai i temps són continus, però són ideals; la matèria i el moviment són infinitament divisibles, però són fenomènics; el real és discret. El laberint del continu neix d'una confusió entre l'ideal i el real; espai i temps són només ideals; extensió i duració són només fenomèniques; les mònades mateixes no entren en els fenòmens (no en són part, sinó fonament); aquests no en són compostos, sinó que en resulten; continuïtat i fenomenalitat existeixen només per i per a una percepció finita. En Leibniz com en Kant, el fil d'Ariadna que ens duu fora del laberint és la distinció de dos ordres diferents, el del fenomènic i el del real⁷.

* El problema de la llibertat s'aparta una mica del nostre objecte d'estudi, perquè el que en relació a Leibniz en diu Kant és massa poc com per a inferir-ne la interpretació kantiana subjacent. Però sí que podem assenyalar en tot cas que, tant en Leibniz com en Kant, la solució es basa en la doctrina de l'espai i el temps i en la distinció dels nivells fenomènic i real (monàdic/en si).

La solució kantiana de la tercera antinòmia es

⁷ A desgrat de les diferències, òbvies, en el detall de les solucions; així, p. ex., no es pot dir en Kant que el real (l'en si) sigui discret, perquè és desconegut; i, en Leibniz, caldria matisar el que acabem de dir recordant l'existència de dos sentits del concepte de continuïtat (cf. *supra* 3.3.); però la semblança essencial es manté.

redueix essencialment a posar en joc la distinció entre fenòmens i coses en si que resulta de l'"Analítica transcendental": així com a la base (*Grund*) dels fenòmens hi hem de posar un objecte transcendental, així també cal pensar un caràcter intel·ligible o caràcter en si a la base del caràcter empíric o fenomènic⁹; el caràcter empíric és el fenomen⁹ de l'intel·ligible, anomenat també causa transcendental d'aquell¹⁰; és, per tant, intemporal¹¹; i per això es pot salvar el conflicte entre llibertat i necessitat: podem dir que el caràcter és el resultat d'una acció intemporal, fora de la sèrie fenomènica de les condicions, per la qual el subjecte racional determina lliurement la totalitat de les seves accions en el món sensible; els actes fenomènics¹² són la manifestació temporal d'un acte intemporal lliure¹³.

Semblantment en Leibniz: el concepte d'una

⁹ B 568/A 540.

⁹ B 569/A 541.

¹⁰ B 574/A 546.

¹¹ B 579-580/A 551-552; B 584ss/A 556ss.

¹² Que, com a tals, estan sotmesos a les lleis que constitueixen el món dels fenòmens; són, doncs, causalment determinats.

¹³ Cf. *KpV*, Ak V, 99; W VII, 224-225. Carnois (*La cohérence de la doctrine kantienne de la liberté*, Seuil, París, 1973, pp. 157-160) assenyala la necessitat de no confondre "decisió intemporal" amb "decisió feta en el passat", única manera de poder sostenir que l'home és lliure *en cada moment* de la seva vida; cf., en contra, la interpretació de Schopenhauer: *Über die Grundlage der Moral*, § 10 (en *Sämtliche Werke*, III, Suhrkamp, Frankfurt/M., 1986, p. 707): "en cada cas concret, és possible a l'individu només una acció".

substància inclou tots els seus predicats; la seva noció comprèn tot el que li esdevindrà. El que passarà a Judes és inclòs en el seu concepte; això vol dir que, el que li passarà, li passarà segur; però no per això deixarà de passar-li lliurement¹⁴. L'aparent dificultat es resol a partir del concepte de mons possibles¹⁵: d'entre tots els possibles conceptes de Judes¹⁶, hi ha el que efectivament Déu ha triat de dur a l'existència; una vegada escollit i actualitzat (creat), el que li ha de passar no pot deixar de passar-li; Judes serà efectivament un traïdor perquè és aquest un predicat que pertany a la seva essència; però això no impedeix que Judes sigui lliurement traïdor; d'entre tots els conceptes possibles, hi ha el de Judes que lliurement escull de ser traïdor i també el de Judes que lliurement tria de no ser-ho; una vegada escollit el primer¹⁷, el predicat "ser traïdor" li arribarà. Però és un arribar sense significació temporal¹⁸; la duració no és més que la manifestació fenomènica de la sèrie causal dels predicats d'una substància: explicitar el

¹⁴ Cf. p. ex. *DM*, § 13.

¹⁵ Cf. esp. *Théod.*, §§ 414-416.

¹⁶ *Sub ratione generalitatis*, que diu Leibniz a Arnauld (G II, 54).

¹⁷ I correspon a Déu la justificació d'aquesta tria, que en efecte es justifica (optimisme). El problema de la llibertat es trasllada llavors a l'acció divina: és Déu lliure de crear, si havia de crear el millor?

¹⁸ Cf. les crítiques de Bergson al final de *l'Evolution créatrice*.

que era implícit¹⁹.

Així es poden afirmar, alhora, presciència divina i llibertat de la criatura; o el que, finalment, és en Leibniz el mateix: salvar la contingència del creat sense renunciar a la seva intel·ligibilitat (que no admet excepció al principi *praedicatum inest subjecto*²⁰). Per això resulten harmonitzats, alhora, mecanicisme i metafísica²¹, causes eficients i causes finals²², regne físic de la natura i regne moral de la gràcia²³.

Valguin les indicacions precedents com a mostra de la importància, en Leibniz com en Kant, de la concepció de l'espai i del temps. En tot cas, i quant a la qüestió de la interpretació kantiana de Leibniz, en les pàgines següents intentarem mostrar que és sobretot a partir d'una determinada lectura de la concepció leibniziana d'aquells conceptes que Kant creurà poder donar dues imatges diferents i fins contraposades de Leibniz.

¹⁹ Ja hem assenyalat en el capítol sobre Leibniz la semblança de la substància leibniziana amb l'essència hegeliana (el "passat intemporal" del començament del llibre II de la *Wiss. Logik*).

²⁰ "... ou bien je ne sçay ce que c'est que la verité", G II, 56,

²¹ G III, 607.

²² *Specimen dynamicum*, GM VI, 243.

²³ *Monad.*, § 87. Vegeu ja la lectura que en fa Kant: B 840/A 812; *UE*, Ak VIII, 250.

5.2. PRESENTACIÓ CRONOLÒGICA DE LES INTERPRETACIONS KANTIANES DE LEIBNIZ.

5.2.1. La Kritik der reinen Vernunft.

La mateixa ambigüitat que hem pogut observar en els textos de Leibniz a l'hora de determinar si l'espai ha de ser entès com un ordre entre substàncies (mònades) o bé entre cossos (fenòmens), i que a tan diferents interpretacions ha donat lloc, la trobem en les definicions que de l'espai leibnizià dona Kant en la *KrV*. Però si en Leibniz aquesta ambigüitat s'explica per imprecisions terminològiques (que sovint es justifiquen per allò que anomenàvem "principi copernicà" del leibnizianisme), que poden precisar-se i resoldre's en els dos conceptes d'espai i de temps que hem exposat en el capítol corresponent, en Kant aquesta ambigüitat, probablement inconscient i involuntària (i que es fa sovint molesta¹), respon tanmateix a la mateixa línia interpretativa que la *KrV* fa de Leibniz: en haver negat l'especificitat de la sensibilitat com a facultat cognoscitiva, Leibniz no hauria pogut distingir radicalment entre fenòmens i coses en si, i, per tant², l'espai ha de valer tant dels uns com dels altres; i si bé la primera part de l'afirmació kantiana que acabem d'exposar és correcta, no ho és ja la segona, o almenys no ho és de la manera que Kant pretén: ben segur, la diferència entre mònades i cossos

¹ Vegeu especialment l'"Estètica transcendental". Cf. *infra*.

² B 332/A 276.

és únicament resultat de la imperfecció cognoscitiva del subjecte (finitud de la *perceptio* de la mònada) i no pas absoluta; però, això no obstant, els dos conceptes d'espai que a partir de les unes (mònades) i dels altres (cossos) resulten tenen propietats diferents que no es poden confondre. Desconèixer-ho és el propi de la línia interpretativa de Leibniz que ofereix la *KrV*.

I és que, com veurem de seguida, el fonament de tots els errors que Kant creu trobar en el sistema leibnizià es basen en el fet d'haver desconegut la irreductibilitat del coneixement sensible al coneixement intel·lectual; en efecte, la distància que hi ha respecte a això entre Kant i Leibniz és màxima: sensibilitat i enteniment són en l'un essencialment diferents, mentre que l'altre³ n'afirma la continuïtat de natura. Però en canvi cal insistir en la semblança que hi ha en tots dos a l'hora de distingir entre l'ordre del fenomènic i l'ordre de la realitat tal i com és en ella mateixa.

Recordem la concepció leibniziana: hi ha mònades (la realitat en si), però percebem cossos (fenòmens). Certament, l'explicació leibniziana del procés de fenomenalització del real és insuficient i, especialment a la llum del kantisme, decebedora. Però això no obstant, la tesi en la seva nuesa és

³ Per exigències del sistema: la noció completa de substància fa impossible explicar la sensibilitat com a facultat passiva de rebre quelcom exterior. Cf. *infra* l'apartat 5.4.1.

innegablement aquesta. Sabem, doncs, que hi ha mònades (l'enteniment ho descobreix), però, finits com som, experimentem cossos; el físic sap que el color verd resulta del reflex de la llum, el químic coneix l'estructura atòmica de l'or; però això no obstant experimenten, ells també, el color verd i l'or groc; la noció distinta del verd i de l'or no elimina la seva sensació confusa⁴. La doctrina, difícil però conseqüent en el leibnizianisme, de la continuïtat de natura entre enteniment i sensibilitat estableix que, si aquesta nostra facultat una de conèixer fos infinita, entendre seria igual a sentir, i tant valdria dir que "sentim mònades" com que "entenem cossos"; desapareixeria la diferència entre realitat en si i realitat fenomènica, que resulta únicament de la finitud cognoscitiva⁵. Però la finitud és, de fet, insalvable. Per això la comunitat essencial entre sensibilitat i enteniment no autoritza a eliminar la diferència entre fenomen i realitat en si (ni, per la mateixa raó, a confondre E1 amb E2), contra el que, però, fa Kant en la *KrV*.

Abans d'entrar en l'exposició de la doctrina

⁴ Cf. *NE* IV, vi, 7: el nostre coneixement de la reducció del color verd als colors blau i groc que el constitueixen no canvia el fet que el verd és percebut verd. L'afirmació de la continuïtat de natura entre sensibilitat i enteniment permet, però, sostenir que, en el límit, no hi ha diferència entre sentir i entendre. Es un altre aspecte de l'harmonia.

⁵ Es fàcil d'establir l'analogia amb Kant: el món dels fenòmens existeix perquè l'home no coneix sense intuir. I també la intuïció sensible és en el kantisme resultat de la finitud.

leibniziana que forneix l'"Amfibòlia", i que constitueix el text central de la *KrV* per a la nostra problemàtica, cal analitzar breument el plantejament de l'"Estètica", que posarà algunes de les idees bàsiques sobre les quals girarà la discussió posterior.

Vaihinger assenyala ja la importància que en la *Dissertatio* i en la seva "adaptació alemanya" ("Estètica transcendental") jugava la polèmica entre Leibniz i Clarke⁶, a través dels quals i com entre Escilla i Caribdis guanyaria Kant el pas. Bé que ni Leibniz ni Clarke no siguin explícitament esmentats en l'"Estètica", penso que, en efecte, l'al·lusió a leibnizians i newtonians hi és prou manifesta⁷: ho és en el plantejament de la qüestió⁸, i ho és en la seva solució⁹:

⁶ Recentment, i en el mateix sentit, Patt: "Kants Raum- und Zeitargumente unter besonderer Rücksicht auf den Briefwechsel zwischen Leibniz und Clarke", en: Oberer i Seel (eds.), *Kant. Analysen. Probleme. Kritik*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 1988. De totes maneres, Patt sosté que són els dos primers arguments els que s'adrecen contra Leibniz; em sembla, en canvi, que la veritable oposició a Leibniz rau en els dos segons: Leibniz no negava l'aprioritat de l'espai (temps), però si el seu caràcter intuïtiu.

⁷ Ho confirmen algunes *Reflexionen* que, gairebé literalment iguals a l'"Estètica", sí que citen Leibniz i Newton o Clarke: *Refl.* 4673, 4756, 5327 (Ak XVII, 636-642, 698-703; Ak XVIII, 153).

⁸ B 37/A 23: "*Was sind nun Raum und Zeit?...*"

⁹ B 55/A 38: "*Raum und Zeit sind demnach...*". Vaihinger (*Com.* II, 410ss) assenyala amb encert que la separació en paràgrafs de l'"Estètica" no correspon exactament a la seva estructura lògica; el fragment citat en aquesta nota correspon tan poc al § 7 com l'esmentat en la nota anterior al § 2; l'un, planteja el problema de l'*ET*; l'altre, la seva solució, la contraposició amb les principals teories oposades, i resol pràcticament la

Espai i temps no poden ser *wirkliche Wesen* (*Diss.: substantiae*), *Bestimmungen* (*Diss.: accidentia*), ni *Verhältnisse* (*Diss.: relationes*), si més no enteses com a relacions entre les coses tal i com són en elles mateixes i independentment de com són intuïdes¹⁰. I no ho poden ser perquè cap d'aquestes concepcions no permet donar raó dels trets que Kant descobreix com a característics de l'espai i el temps:

* no són conceptes empírics extrets de l'experiència; hi són sempre pressuposats¹¹.

* són representacions necessàries *a priori*, base de tota intuïció possible (podem pensar en un espai i en un temps buits, però no en l'absència d'espai i de temps)¹².

* no són de l'ordre del concepte, sinó de la intuïció; són intuïcions pures (un únic espai i un únic temps), que es representen com a magnituds infinites donades¹³:

qüestió. Només així s'entén, p. ex., el *demnach* de B 55 citat, que fa referència no a l'immediatament anterior sinó al plantejament de B 37 (Adickes -citat per Vaihinger en el mateix lloc- explica aquesta mena d'imprecisions per l'existència de diferents dates en la redacció de la *KrV*).

¹⁰ Martin (*Science moderne...*, ed. cit., pp. 18-22) identifica: el primer cas, Epicur; el segon, Newton; el tercer, Aristòtil, Occam, o Leibniz.

¹¹ Martin, *loc. cit.*: argument platònic (*Fedó*, 74e).

¹² Martin, *loc. cit.*: argument aristotèlic (*Phys.* IV, I, 208a ss).

¹³ Sobre la pretesa dificultat d'aquest "infinit en acte", literatura semblantment infinita, almenys des de Vaihinger (*Com.* II, 254); vegeu encara, recentment, l'article de Patt citat suara. Segueixo l'esplèndida anàlisi de l'obra, ja citada, de Dietrich, que

- "magnitud" (*Grösse*): en el sentit de *quantum*, no de *quantitas*¹⁴. Espai i temps no són grans en relació a tal o qual mesura, en el sentit que es diu "com és de gran" alguna cosa¹⁵; sinó que són allò que hi ha en el fonament de tota mesura, allò que fa possible tot "quant"; són condició de possibilitat de tota quantitat (*quantitas*).

- "magnitud infinita": no vol dir "gran sense fi"; la magnitud com a tal no és ni gran ni petita (*quantitas*). "Infinita" perquè tot espai determinat és una limitació de l'espai total. Espai i temps són "allò que fa que el divers del fenomen pugui ser ordenat"¹⁶: potencialitat infinita, però, com a potencialitat,

segueixen també, p. ex., Heidegger (*op. cit.*) i, darrerament encara, M. Fichant ("La controverse Kant-Kaestner en 1780", en: *V. Int. Leibniz-Kongress, Hannover, 1988*).

¹⁴ Cf. *Refl.* 5846, 5847 (Ak XVIII, 368), que distingeixen entre *quantum* i *quantitas* de manera semblant a com *KrV B* 466-468/A 438-440 distingeix el *totum* del *compositum*; Dietrich (*op. cit.*) en fa una acurada anàlisi terminològica, que podem resumir de la manera següent:

	Sensibilitat (espai, temps)	Enteniment (categories)	Raó (idees)
<i>Ganzes</i>	<i>totum</i> (fa possibles les parts)	<i>compositum</i> (és possible per les parts)	
<i>Allheit</i>	<i>Omnitudo absoluta</i>	<i>Omnitudo synthetica o collectiva</i>	<i>absolute Totalität</i>
<i>Grösse</i>	<i>Quantum</i> (<i>continuum, infinitum</i>).	<i>Quantitas</i> (<i>discreta, finita</i>).	

¹⁵ B 204/A 163.

¹⁶ B 34/A 20.

donada:

- "magnitud infinita donada": si tot el que és intuït ho ha de ser en l'espai i en el temps, és perquè a la base de tota intuïció hi ha un espai i un temps infinits: és donada en l'espai i en el temps, *a priori*, la possibilitat il·limitada de tots els espais i de tots els temps¹⁷.

Només es pot donar raó d'aquests trets de l'espai i del temps si se'ls reconeix com a formes pures de la intuïció sensible (reals en relació amb tot allò que se'ns pot presentar com a objecte; ideals en relació a les coses considerades en si mateixes; realitat empírica i idealitat transcendental).

Les possibles concepcions alternatives no són realment tals: de fet, en atorgar realitat absoluta a l'espai i al temps, entren en conflicte amb l'experiència¹⁸:

¹⁷ El millor comentari és del mateix Kant: vegeu les importants pàgines *Über Kästner Abhandlungen*, Ak XX, esp. pp. 419-421. Hom llegirà també amb profit: Hinsch ("Die Unendlichkeit der Welt in der kritischen Philosophie Kants", *Zeitschrift für phil. Forschung*, 38, 1985, esp. pp. 383-384, 398-400), que enllaça aquesta infinitud amb la problemàtica de la cosa en si: és el caràcter de donat de l'objecte el que comporta que no podem saber quants objectes seran objecte d'experiència possible; això explica que el coneixement empíric hagi d'entendre's com a progressió il·limitada, com a tasca infinita; i permet també llegir la *DT* com una contribució positiva a la teoria del coneixement (explicitació que l'experiència no pot ser completament entesa a partir només del subjecte cognoscent).

¹⁸ L'expressió "realitat absoluta" s'ha d'entendre aquí en oposició a "realitat empírica" (idealitat transcendental). El retret, en rigor, i com es veu en l'explicitació que de seguida en fa Kant, val només contra els leibnizians, no pas contra els newtonians; era ja, d'altra banda, el resultat de l'opuscle de 1768

* Els "*mathematische Naturforscher*" entenen aquesta realitat absoluta com a subsistent (*subsistierend*); és la concepció newtoniana, que duu a admetre dos absurds o no-coses (*Undinge*)¹⁹ infinites i eternes, existents per si mateixes, per a contenir tot el real. Si bé s'alliberen dels problemes de l'aplicabilitat empírica de la matemàtica que afectarà l'altra concepció, s'enreden en canvi en insuperables dificultats d'ordre metafísic²⁰.

* Alguns "*metaphysische Naturlehrer*" (els leibnizians) entenen la realitat absoluta com a inherent (*inhärierend*). En pensar l'espai i el temps com a obtinguts per abstracció de les relacions dels fenòmens, no poden donar raó de la certesa apodíctica de les matemàtiques (només l'aprioritat n'explica la necessitat) ni garantir-ne l'aplicació empírica: si espai i temps són relacions de fenòmens, per a conèixer-los s'han d'abstraure de l'experiència; i constatar no és demostrar; l'experiència ens mostra el que és, no el que ha de ser²¹.

Hom reconeix contra els leibnizians el mateix retret de la *Dissertatio*, que ja vam analitzar i

(cf. W 1000).

¹⁹ Cf. també B 461/A 433 (obs. antitesi 1ª antinòmia).

²⁰ B 71-72 n'explicita un parell: condueix lògicament a l'idealisme de Berkeley, i comporta dificultats teològiques -perquè, condició de tota existència, ho han de ser també de la de Déu (ressò probable de la polèmica Leibniz-Clarke)-; hom podria afegir-hi encara les dificultats que conformen la primera antinòmia.

²¹ Cf. també, més explícitament, els *Prolegomena*, § 13, obs. 1.

valorar en el seu moment. En aquest punt, ens interessa només ressaltar aquesta definició d'espai i temps atribuïda als leibnizians²²: relacions dels fenòmens. Com ja hem indicat, altres passatges de la mateixa "Estètica"²³ els defineixen com a relacions de les coses en si mateixes; la dualitat s'explica a partir de la concepció, cabdal, de l'"Amfibòlia"; el fonament en què aquesta es basarà, la distinció entre fenòmens i coses en si, és ja apuntat aquí (§ 8, II), així com el retret, adreçat a la filosofia leibniziano-wolffiana, d'haver reduït la diferència entre sensibilitat i enteniment a una distinció merament lògica (claredat/confusió)²⁴. Veurem com en l'"Amfibòlia" Kant sostindrà que és aquesta la doctrina que explica tot el sistema leibnizià; refutar-la serà treure a aquest el seu fonament. Per a fer-ho, Kant no presenta en l'"Estètica" cap argument pròpiament dit; de fet, la doctrina positiva de l'espai i el temps seria, en tot cas, l'argument demanat: si espai i temps són de l'ordre de la intuïció i irreductibles a conceptes, cal distingir radicalment sensibilitat i enteniment.

²² Cf. les *Refl.* citades *supra*: 4673, 4756, 5327.

²³ Cf. p. ex.: relacions entre fenòmens: B 38/A 23; B 46/A 30; B 57/A 40; relacions entre les coses mateixes: B 39/A 24-25 (Kant parla de *Dinge überhaupt*, que a B 51/A 35 contraposa als fenòmens); B 42/A 26; B 49/A 32.

²⁴ § 8, I. Aquesta crítica recupera, doncs, una de les idees centrals de la *Dissertatio* (esp. sec. II), on tanmateix s'acusava només Wolff. Serà característic de la *KrV* no establir cap diferència entre Leibniz i el leibniziano-wolffisme.

El que sí que aporta Kant aquí²⁵ és un exemple enginyós per fer veure la falsedat de la tesi leibniziana; i dic enginyós perquè és aquesta una doctrina de mal refutar: en efecte, no serveix partir d'un exemple sensible i mostrar que no esdevé intel·lectual (que conserva sempre l'estigma del seu origen, com deia la *Dissertatio*); per això, l'important argument de les figures simètriques incongruents (amb què l'any 1768 demostrava la intuïtivitat de l'espai) no serveix de res aquí: que no es pugui indicar cap diferència conceptual entre, per exemple, la mà dreta i la mà esquerra no significa necessàriament que aquesta diferència no existeixi; des de la doctrina que es pretén refutar, cal passar de confusió a claredat, i el reconeixement de la nostra ignorància ens en pot dispensar. Per això, Kant ha d'adoptar el camí invers, de claredat a confusió: "el dret no pot aparèixer"; per confusa que en sigui la representació, continua essent un concepte intel·lectual. L'exemple escollit per Kant té la virtut d'evitar el sempre possible refugi que suposa l'apel·lació a la finitud i limitació: mai no podem eliminar la possibilitat que per a un enteniment infinit sigui distint el que per a nosaltres és confús; però, en canvi, sí que som capaços, des de la noció distinta de "deure" que posseïm, de seguir la confusió que el concepte rep en l'ús vulgar; i cal reconèixer que aquesta confusió del concepte no el converteix en

²⁵ B 60-61/A 43-44.

sensible: en pot reduir la consciència dels seus trets característics, però no pas transformar-lo en fenomen (fer-lo aparèixer en la intuïció).

El desenvolupament més explícit que fa Kant de Leibniz en la *KrV* és el contingut en l'"Apèndix": "*Von der Amphibolie der Reflexionsbegriffe*"²⁶. Es tracta d'un text que presenta extraordinaris problemes d'interpretació, com mostra la disparitat de parers entre els comentaristes i fins entre els editors de la *KrV*: per començar, apèndix a què? ¿al darrer capítol de l'"Analítica dels principis"?²⁷ ¿a tota l'"Analítica dels principis"?²⁸ ¿o fins i tot potser a l'entera "Analítica transcendental"?²⁹. Es curiós el fet que sigui precisament aquest "Apèndix" allò que ocupa pràcticament el lloc geomètricament central de la *KrV*, i que, a desgrat de ser un apèndix, contingui el tractament kantianista de bona part dels temes que constitueixen els problemes fonamentals de la tradició (unitat, diferència, identitat, contradicció, etc).

L'ambigüitat relativa al seu lloc en la *KrV* no disminueix quan se'l considera més detingudament en el

²⁶ B 316ss/A 260ss.

²⁷ Opció seguida per W, i per R. Schmidt (ed. Meiner).

²⁸ Opció seguida per Ak, i per I. Heidemann (ed. Reclam).

²⁹ Si hom pensa en l'estructura lògica real de la *KrV* (*ET*, *AT*, *DT*), pot fins i tot pensar-se com "Apèndix" a *ET* i *AT* conjuntament; així, Heidegger (*Kants These über das Sein*, 1963; trad. franc. en: *Questions II*, Gallimard, "Tel", París, 1980, p. 412).

seu contingut.

Si bé es pot mantenir (Graubner³⁰) que ocupa el lloc que li tocava perquè de fet el que pretén és separar l'ontologia crítica ("Estètica" i "Analítica") de la tradicional ("Dialèctica"), no deixa de ser sorprenent que s'ocupi en la seva major extensió de refutar el principal representant d'aquesta darrera, i per tant hom pot pensar (Kemp Smith³¹) que, en rigor, l'"Apèndix" hauria d'haver anat en algun lloc de la "Dialèctica".

Es pot explicar aquesta ambigüitat de col·locació apel·lant al fet (a l'entorn del qual sí que sembla haver-hi acord³²) que ha estat redactada tardanament, possiblement quan l'obra era ja acabada; però, de totes maneres, les reiteracions temàtiques que s'hi troben poden fer sospitar també l'existència de tres redaccions diferents superposades.

Les dificultats augmenten en demanar, simplement, quin és el tema principal de l'"Apèndix"; ¿la refutació de Leibniz? ¿o la refutació de Leibniz és només un

³⁰ *Form und Wesen*, Bonn, 1972; citat per H.-J. Hess, "Zu Kants Leibniz-Kritik in der 'Amphibolie der Reflexionsbegriffe'", en: Heidemann i Ritzel, eds., *Beiträge zur Kritik der reinen Vernunft 1781 * 1981*, Walter de Gruyter, Berlín, 1981, p. 204.

³¹ *A commentary to Kant's 'Critique of pure reason'*, 1918; reed. N.Y., 1962, p. 418; citat per Hess, *loc. cit. supra*.

³² Cf. B. Erdmann, *Kant's Kritizismus in der ersten und in der zweiten Auflage der 'Kritik der reinen Vernunft'*, 1878; reed. Hildesheim, 1973, p. 37 (citat per Hess, *loc. cit.*, p. 204); Heidegger, *loc. cit. supra*.

exemple d'alguna altra cosa? En tots dos casos, caldrà reconèixer que es tracta d'una presentació molt deficient: la doctrina que sembla plantejada com el tema principal (la introducció dels conceptes de reflexió) ocupa una part ben curta comparada amb la "nota" que la segueix (tres vegades més llarga!). I si el tema principal és la refutació de Leibniz, no deixa de ser matusser que, ultra presentar-se com a "nota" el que seria part principal, el mateix comentari sigui tractat successivament fins a tres vegades.

Pel que fa als conceptes de reflexió, finalment, no només són una mena de representació que no existeix segons la classificació feta en un altre lloc de la *KrV*³³, sinó que és ben obscur el que Kant diu sobre el seu lloc sistemàtic, sobre el criteri de la seva obtenció³⁴, sobre la facultat cognoscitiva a què pertanyen. No és sorprenent que Paton³⁵ parli de

³³ B 376-377/A 319-320.

³⁴ Que Schopenhauer qualifica, ras i curt, d'arbitrària (*Kritik der kantischen Philosophie*, en *Die Welt als Wille und Vorstellung*; cf. P. Deussen (ed.), *Sämtliche Werke*, Munic, 1924², vol. I, p. 564). I val a dir que els assaigs de derivació lògica que han fet els intèrprets (a partir de les taules dels judicis, de les categories, etc.) no acaben de confirmar-se en la llista kantiana. Cf. p. ex.: O. Döring, *Der Anhang zum Analytischen Teile der Kritik der reinen Vernunft über die Amphibolie der reflexionsbegriffe, exegetisch-kritisch beleuchtet*, Leipzig-Reudnitz, 1904; S. Behn, *Die Systembildung des dogmatischen Rationalismus im Lichte von Kants Amphibolien der Reflexionsbegriffe dargestellt*, Munic, 1908; i, recentment, R. Malter, "Reflexionsbegriffe. Gedanken zu einer schwierigen Begriffsgattung und zu einem unausgeführten Lehrstück der Kritik der reinen Vernunft", *Philosophia Naturalis*, 19, 1982.

³⁵ "Kant on the errors of Leibniz", en: L.W. Beck

"conceptes misteriosos": "*What then are these mysterious concepts of comparison or reflexion?*"

Pel que fa a nosaltres, diguem només el següent: des de la nostra preocupació, la resolució de bona part d'aquestes qüestions és irrellevant. Solament ens interessa en la mesura que ens permeti atorgar major o menor importància a la interpretació que l'"Apèndix" forneix de Leibniz. I, des d'aquest punt de vista, em sembla que cal dir d'aquí el mateix que direm de les altres obres on Kant parlarà de Leibniz, i que d'altra banda és obvi: Kant no és un historiador de la filosofia, i, per tant, quan en fa, és menys amb preocupacions estrictament històriques que amb la intenció d'il·lustrar, refutar, confirmar, algun punt de la pròpia doctrina; caldrà sempre tenir-ho en compte.

Això no obstant, i en relació amb algunes de les qüestions posades, podem dir: la pregunta pel lloc sistemàtic de l'"Apèndix" en la *KrV* és d'importància menor; al capdavall, no canvia pas tant que sigui un apèndix al darrer capítol de l'"Analítica dels principis", o a tota l'"Analítica transcendental", o a "Analítica" i "Estètica" conjuntament; perquè, de fet, aquell capítol darrer³⁸ juga ja aquest paper conclusiu de tota la recerca crítica menada fins llavors, i l'"Analítica transcendental" forma en certa manera una

(ed.), *Kant Studies Today*, La Salle, Illinois, 1969, p. 74.

³⁸ *Von dem Grunde der Unterscheidung aller Gegenstände überhaupt in Phaenomena und Noumena*, B 284ss/A 235ss.

unitat amb l'"Estètica transcendental"³⁷.

Sobre la noció mateixa de "concepte de reflexió", cal reconèixer-ne, certament, l'obscuritat; em sembla, però, que la lectura recent de Malter³⁸ és prou encertada: no són conceptes constitutius del coneixement objectiu (condicions de possibilitat del coneixement sintètic *a priori*), i per això no apareixerien en la classificació esmentada de B 376-7: fan referència a la *manera* del representar, no als *continguts* de la representació. Però tenen un sentit en la formació concreta dels judicis sintètics *a priori*, la pregunta per la possibilitat i validesa dels quals pressuposen ja com a contestada; per això es trobarien entre l'"Analítica", centrada en la deducció transcendental de les categories, i la "Dialèctica", centrada en les idees i l'aparença transcendental³⁹; però pertanyen encara a l'"Analítica" perquè s'hi explica com hom reïx a jutjar quelcom, correctament, *a priori*.

Però analitzem ràpidament l'"Amfibòlia":

Ja hem indicat que es divideix formalment en dues parts, la que constitueix l'apèndix pròpiament dit, i una nota gairebé tres vegades més llarga. La primera part exposa el que Kant entén per "reflexió

³⁷ Cf. la lletra a Herz del 21 de febrer de 1772.

³⁸ *Loc. cit. supra*.

³⁹ L'error que l'*Amfibòlia* denuncia no fa referència a un saber sobre el transcendent (*DT*), sinó a un ús transcendental de l'enteniment: cf. B 352-3/A 295-6.

transcendental", la necessitat d'aquesta recerca, la introducció dels conceptes de reflexió, i una anàlisi de les diferències que aquests conceptes poden generar segons que se'ls tracti des del punt de vista de la sensibilitat o de l'enteniment, anàlisi que en unes poques frases resumeix i critica el sistema de Leibniz. La "nota" és pròpiament parlant una crítica de Leibniz, amb una certa detenció en un primer tractament, i com a derivant d'una absurda modificació del principi lògic *Dictum de omni et nullo* després. Es possible pensar⁴⁰ que aquesta "nota" hagi estat escrita abans que la part pretesament principal, que seria només una justificació de la introducció de la crítica a Leibniz (la qual cosa explicaria la desproporció en l'extensió de les dues parts de l'"Apèndix" i la dificultat de situar-lo exactament en l'arquitectura del sistema).

Els conceptes de reflexió són aquells amb què comparem les nostres representacions; són les quatre parelles: identitat i diversitat, concordança i oposició, intern i extern, determinable i determinació (matèria i forma)⁴¹. Però aquesta comparació pot ser merament lògica (reflexió lògica, en què es prescindeix de la facultat cognoscitiva a què pertanyen les representacions comparades) o bé transcendental (reflexió transcendental, en què es distingeix si les

⁴⁰ E. van Biéna, *L'espace et le temps chez Kant et chez Leibniz*, Alcan, París, 1908, pp. 28-29.

⁴¹ *Einerleiheit, Verschiedenheit, Einstimmung, Widerstreit, Inneres, Ausseres, Bestimbar (Materie), Bestimmung (Form)*: B 317/A 261.

representacions donades pertanyen a la sensibilitat o a l'enteniment)⁴². Una reflexió transcendental és no només extraordinàriament útil⁴³, sinó fins i tot obligada (*eine Pflicht*) per a qui vulgui jutjar a *priori* sobre les coses⁴⁴: perquè els judicis que resulten a l'hora de comparar les representacions, segons que aquestes pertanyin a una o altra facultat, són del tot diferents; vegem-ho⁴⁵:

1. Identitat i diversitat.

Dos conceptes idèntics són el mateix concepte. Però dues coses en l'espai, dues coses com a fenòmens, són diferents tot i ser conceptualment idèntiques (la diferència espacial fa ja la diferència numèrica). Atès que Leibniz considerà els fenòmens com a coses en si, hagué d'arribar al principi de la identitat dels indiscernibles, que seria en efecte indiscutible si els fenòmens fossin veritablement objectes de l'enteniment pur.

2. Concordança i oposició.

Des del punt de vista del pur enteniment, no hi pot haver oposició entre realitats: predicats oposats s'anulen reciprocament. Però és altrament en la

⁴² B 317/A 261.

⁴³ B 334/A 278.

⁴⁴ B 319/A 263.

⁴⁵ B 319-324/A 263-268. Aquesta és la primera anàlisi del leibnizianisme en el capítol. Les doctrines de Leibniz hi apareixen com a exemples de comparar les representacions amb els conceptes de reflexió des del punt de vista de l'enteniment; vegeu també *Ref1.* 5554 (Ak XVIII, 229-231).

realitat fenomènica (p. ex., forces oposades sobre un mateix punt)⁴⁶.

3. Intern i extern.

En l'espai només hi ha relacions externes; per això, les determinacions internes d'una substància fenomènica són simplement relacions (jocs de forces). Però l'enteniment pur ha de pensar el concepte d'intern lliure de tota relació amb res extern. Atès que l'únic intern que coneixem és el pensament, en pensar les coses des del punt de vista del sol enteniment, Leibniz qualificà les substàncies d'éssers simples (sense relació externa -composició-) amb capacitat de representació: mònades.

4. Matèria i forma (determinable i determinació).

L'enteniment ha de pensar que, perquè hi pugui haver una determinació, hi ha d'haver quelcom a determinar: la matèria precedeix la forma. Per això Leibniz considerava que les mònades són lògicament anteriors a les seves relacions recíproques, l'espai i el temps⁴⁷. Però espai i temps no són ("Estètica") determinacions de les coses en si, sinó formes dels fenòmens, i com a tals precedeixen tota matèria (experiència), que fan possible.

Fins aquí la part principal de l'"Apèndix"; hom notarà que el terme "*Amphibolie*" que encapçala el títol

⁴⁶ Només en aquesta parella el nom de Leibniz no és esmentat; ho serà, però, en la represa posterior de l'anàlisi del leibnizianisme (B 329/A 273).

⁴⁷ Definits com relacions *de les substàncies* (B 323/A 267).

del capítol no ha aparegut encara; ho fa en la "remarca" o "nota" que en constitueix la segona part.

Kant anomena "amfibòlia transcendental" la confusió de l'objecte de l'enteniment pur amb el fenomen⁴⁹; és la base del sistema de Leibniz, a què manca una tòpica transcendental⁴⁹ que determini el lloc que correspon a cada concepte, en la sensibilitat o en l'enteniment.

Comença així una segona anàlisi del leibnizianisme, una mica més detallada que la precedent: primerament⁵⁰, amb la denúncia de l'error bàsic de Leibniz sobre el qual descansen totes les peces del seu sistema, que són analitzades a continuació⁵¹:

"La nostra taula dels conceptes de reflexió ens forneix l'inesperat avantatge de posar de manifest el distintiu del seu <de Leibniz> sistema en totes les seves parts i, alhora, la causa dominant d'aquesta peculiar forma de pensar, que no descansa en res més que un malentès." ⁵²

Inesperada, o cobejosament perseguida, el cas és que resulta de la taula dels conceptes de reflexió una crítica en tota regla del sistema leibnizià; no són pas algunes tesis de Leibniz les que de manera més o menys casual resulten rebutjades: és "el distintiu" del

⁴⁹ B 326/A 270.

⁴⁹ B 324/A 268.

⁵⁰ B 326-327/A 270-271.

⁵¹ B 327-336/A 270-280.

⁵² B 326/A 270.

sistema, el "propi de la seva manera de pensar", tant en les seves doctrines finals com en la causa que a elles ha conduït. Aquest caràcter sistemàtic de la crítica, que en certa manera representa un elogi a Leibniz, en reconèixer la racionalitat del seu sistema⁵³, esdevé sobretot una confirmació indirecta o per via de negació de l'"Estètica" i l'"Analítica", que l'"Apèndix", doncs, corona: la determinació del límit de la raó pura, distingint clarament sensibilitat i enteniment. Una mena d'exemple negatiu⁵⁴ que refuta ni més ni menys que "un dels filòsofs més aguts"⁵⁵, i que ha de servir, per tant, per prendre consciència dels límits del coneixement humà.

L'error bàsic que a Leibniz es retreu és, doncs, haver comès amfibòlia transcendental: en no reconèixer la sensibilitat com a font particular de representacions, Leibniz considerarà el fenomen com la cosa en si mateixa, bé que confusament representada. "Amb una paraula: Leibniz *intel.lectualitzà* els fenòmens"⁵⁶. A això es poden reduir les tesis cabdals del seu sistema.

1. El principi de la identitat dels indiscernibles, en desconèixer que, ultra les

⁵³ Cf. *KpV*, W VII, 132 (Ak V, 24): "Esser consequent és la més gran obligació d'un filòsof, i és tanmateix la que més rarament es troba".

⁵⁴ Hess, *loc. cit.*, p. 222.

⁵⁵ B 336/A 280.

⁵⁶ B 327/A 271; Kant subratlla.

diferències conceptuals, hi ha les diferències que imposen les condicions de la intuïció sensible.

2. El principi que les realitats (com a afirmacions) no es poden oposar lògicament, vàlid dels conceptes però no de la natura. I aquí Kant esmenta dos exemples nous en relació amb la primera anàlisi: la determinació del mal com a mera negació⁵⁷, i l'afirmació de la manca de contradicció en unificar tota la realitat en un ésser (*ens realissimum*).

Aquest darrer exemple és important perquè assenyala el paper que en la crítica a Leibniz ocupen els altres retrets importants que Kant li fa en un altre moment de la *KrV*⁵⁸: el context és la discussió de l'argument ontològic; és coneguda la correcció de Leibniz a la versió cartesiana⁵⁹: l'argument necessita ser completat; el concepte de Déu, ésser suprem o perfecció infinita, comporta l'existència de Déu, perquè, en efecte⁶⁰, l'existència és un predicat a comptar entre les perfeccions en nombre infinit; però

⁵⁷ "Conseqüències dels límits de les criatures" (B 329/A 273). Compareu amb *Théodicée*, § 118.

⁵⁸ B 629-630/A 601-602.

⁵⁹ Cf. p. ex. *Meditationes de cognitione*, G IV, 424.

⁶⁰ La crítica kantiana tocarà també, doncs, la versió de Leibniz. De totes maneres, hi ha en Leibniz algun element per distingir-lo dels autors a què s'adrecen els retrets generals de Kant: l'existència és un predicat, i pertany, doncs, a l'essència; però no és com els altres (o caldria admetre una essència de l'existència, i demanar per què aquesta existeix; cf. G VII, 195n) Vegeu: J. Jalabert, "Les notions d'Essence et d'Existence dans la philosophie de Leibniz", *Studia Leibnitiana* supl. 1, Bd. 1 (Akten i. Kongr. 1966), 1968, pp. 13-21.

el que cal és demostrar també que el concepte de Déu és possible, és a dir, no contradictori; no fos cas que passés com amb els conceptes de nombre infinit o de moviment més ràpid. Aquesta no contradictorietat de Déu basada en el fet que el seu concepte exclou tota negació és poc més que insinuat per Leibniz⁸¹, però és desenvolupat pels wolffians⁸².

La crítica de Kant en la "Dialèctica" consisteix a distingir entre criteri analític i criteri sintètic de possibilitat; fins admentent que el concepte de Déu sigui possible en el primer sentit -no contradicció-, resta demostrar la possibilitat del seu objecte (primer postulat del pensament empíric: és possible el que coincideix amb les condicions formals de l'experiència⁸³). Cal quelcom més que l'absència de contradicció (marca analítica de la possibilitat) per a afirmar una realitat (coneixement sintètic). Aquest "quelcom més" que manca a Leibniz és el component sintètic de la modalitat⁸⁴.

⁸¹ *Monadologie*, § 45.

⁸² Wolff, *Theologia naturalis*, 11,12; cf. també, p. ex., Baumgarten, *Metaphysica*, § 807: "*Omnes realitates sunt vere positivae, nec ulla negatio est realitas. Ergo si vel maxime coniungantur in ente omnes, numquam ex iis oriatur contradictio. Ergo omnes realitates sunt in ente compossibiles. Iam ens perfectissimum est entium realissimum. Ergo enti perfectissimo convenit omnitudo realitatum, earumque, quae ullo in ente esse possunt, maximarum*".

⁸³ B 265/A 218. Cf. B 624/A 596, esp. nota.

⁸⁴ Ja en el *Beweisgrund* pre-critic, contemporani al *Versuch der negativen Grössen*, Kant s'oposava a Leibniz (no explícitament esmentat) per mitjà de la noció de magnitud negativa: Kant afirmava aleshores que calia

3. La monadologia, en aplicar als fenòmens el concepte d'absolutament intern, sense relació externa, sense composició, i, doncs, simple, inextens, amb només determinacions internes (capacitat de representació). A manera de conseqüència del concepte de mónada, Kant introdueix la doctrina de l'harmonia preestablerta (que no havia estat esmentada en la primera anàlisi que del leibnizianisme havia donat l'"Apèndix"), com a única manera de pensar en connexió el que manca de relacions externes⁸⁵.

4. La teoria de l'espai i el temps, en intel·lectualitzar aquestes formes de la sensibilitat. Com en el tractament anterior, l'espai és definit com l'ordre en la comunitat *de les substàncies*, i el temps com la sèrie dinàmica dels seus estats (abans n'havia explicitat la relació causal: la connexió de les substàncies com a causes i efectes⁸⁶). El que semblen tenir de propi (d'independent de les coses) no és més que confusió, en virtut de la qual el que és una mera forma de les relacions dinàmiques és tingut per una intuïció existent per si i anterior a les coses.

Notem que la confusió de què Kant parla aquí, exposant la teoria de Leibniz, no és aquella confusió

pensar, en efecte, l'ésser necessari com a contenint la més alta realitat, però que això no implicava atribuir-li totes les realitats com a determinacions, sinó que algunes li havien de ser predicades com a conseqüències, perquè altrament (atès que no s'ha de confondre oposició lògica i oposició real) algunes s'anularien recíprocament (Ak II, 85-86).

⁸⁵ Cf. semblantment B 293.

⁸⁶ B 323/A 267.

en què, segons denuncia, es basa tot el leibnizianisme; no és la confusió que Kant retreu a Leibniz, sinó la que Leibniz retreu a aquells (els newtonians) que converteixen en "cosa" el que és només "relació"⁸⁷.

En tot cas, Kant fa aquí una observació important a l'hora de determinar de quina manera interpreta Leibniz.

Atribueix a aquest la concepció de l'espai i el temps com "la forma intel·ligible del lligam de les coses en si mateixes (les substàncies i els seus estats)" i, de seguida, afegeix que valen també, però, dels fenòmens, *perquè* no considera la sensibilitat com una forma pròpia d'intuïció⁸⁸. Això explica l'ambigüitat que recorre tot el tractament que fa la *KrV* de la doctrina leibniziana de l'espai i del temps, i que es fa especialment evident en l'"Estètica", com ja havíem observat.

No és que hi hagi en el Leibniz de Kant dos conceptes d'espai (i de temps) diferents, amb característiques diverses, semblantment a la distinció E1 (ordre entre mònades, el real)/E2 (ordre entre els cossos, fenomènics) que hem cregut haver d'establir en

⁸⁷ Tota altra interpretació faria el passatge intel·ligible, i contradictori amb el que havia dit abans (B 322-324/A 266-268) en relació amb la prioritat, en Leibniz, de la matèria (mònades) envers la forma (espai/temps). Això permet, a més, confirmar encara una altra vegada el que és clar a partir d'altres llocs (p. ex., 1er argument de l'"Estètica" sobre l'espai i el temps): quan exposa la teoria leibniziana de l'espai i el temps, Kant té sobretot en el pensament la correspondència amb Clarke.

⁸⁸ B 332/A 276.

el Leibniz històric; sinó que hi ha un únic concepte d'espai (i de temps) que s'aplica a l'única realitat, perquè no hi ha en el Leibniz de Kant diferències entre el nivell monàdic i el nivell fenomènic. Haurem de veure que, contra el que pretén Kant, la continuïtat sensibilitat-enteniment no autoritza a negar una certa discontinuïtat fenomènic-monàdic⁶⁸, ni a aplicar les mateixes propietats a l'espai com a ordre entre les substàncies o a l'espai com a ordre entre els fenòmens.

Una última observació sobre aquest plantejament de la teoria de l'espai i el temps leibnizians en l'"Amfibòlia": la doctrina es presenta com una *conseqüència* de l'error fonamental del leibnizianisme (haver confós sensibilitat i enteniment, fenòmens i coses en si) quan, de fet, *només* es pot mantenir la diferència entre nivell fenomènic i nivell de realitat en si *si* espai i temps són formes subjectives de la intuïció; la concepció de l'espai i el temps com a inherents a l'en si (*ET*) és la *causa* de no poder separar radicalment fenomen/en si; probablement, és el desig a ultrança de mantenir l'estètica de la sistematicitat de la crítica el que ha traït aquí Kant.

Resta ara considerar la tercera anàlisi del leibnizianisme que forneix l'"Amfibòlia"⁷⁰:

Ofereix una novetat en relació amb les dues anàlisis anteriors, que serà, a més, especialment

⁶⁸ Que el mateix Kant reconeixerà en els *MAN* i *UE*.

⁷⁰ B 337ss/A 281ss.

significativa de la imatge que té Kant de Leibniz: tot el sistema d'aquest darrer és exposat com a construït sobre una absurda modificació del principi *Dictum de omni et nullo*⁷¹: ben segur, el que es diu del concepte general es diu també dels particulars que hi són inclosos. Però el leibnizianisme suposaria la modificació següent: el que no es diu del concepte general no es pot dir tampoc dels particulars inclosos en ell; la qual cosa és manifestament absurda, perquè els particulars són tals precisament perquè contenen més que no pas el concepte general.

Així, per exemple, el principi de la identitat dels indiscernibles resulta d'eliminar com a no existent allò de què únicament s'ha fet abstracció en la formació dels conceptes (les condicions de la intuïció sensible): el concepte d'un espai d'un peu cúbic⁷² és el mateix s'apliqui a coses en un lloc o en un altre; la determinació del lloc no pertany al concepte, però sí a la cosa; negar-la també a aquesta és negar que el particular contingui més que no pas el concepte⁷³.

⁷¹ Vegeu sobre aquest principi lògic: Aristòtil, *An. prior.*, I, 1, 24b28-30.

⁷² B 338/A 282.

⁷³ Es en efecte el que negarà Leibniz (noció completa de substància), com veurem en valorar la posició kantiana. Es clar que l'absurditat pretesa és tal únicament si s'admet que les determinacions espaciotemporals escapen al conceptual; altra vegada, la clau de la diferència entre les dues concepcions és l'estatut de l'espai, del temps, i del sensible en general.

Estalvio al lector el repàs de l'anàlisi de la resta de doctrines leibnizianes des d'aquest punt de vista⁷⁴, que no aporta elements nous a la nostra recerca. Acabo simplement aquesta exposició de la perspectiva de l'"Amfibòlia" sobre Leibniz exposant les quatre tesis a què Hess⁷⁵ redueix les tesis leibnizianes segons Kant:

1. L'única font del coneixement és l'enteniment.

2. La sensibilitat no té cap funció cognoscitiva pròpia (no és font particular de representacions).

3. L'objecte del coneixement és la cosa en si mateixa (el fenomen només se'n distingeix segons la forma lògica).

4. La filosofia de Leibniz parteix del concepte d'una cosa en general, on creu haver determinat prou les condicions del coneixement.

Hom veu que fàcilment es podrien referir les unes a les altres: de fet, 1. i 2. són dos costats d'una mateixa teoria; 3. i 4. en són conseqüències. Jo encara afegiria a la llista, a més, una primera tesi, en relació amb la qual 1. i 2. serien també conseqüències:

0. L'espai i el temps són relacions de les coses tal i com són en elles mateixes.

Si això és així, i segons argumenta Kant, la

⁷⁴ Anàlisi, d'altra banda, menys minuciosa que les anteriors, especialment pel que fa a la teoria de l'espai i el temps; potser perquè el caràcter *bàsic* i no *derivat* d'aquesta teoria en la denúncia de la modificació il·legítima del *Dictum de omni* és massa evident?

⁷⁵ *Loc. cit.*, pp. 217-218.

sensibilitat no aporta res d'específic al coneixement (2.), i, doncs, l'enteniment n'és l'única font (1.); i, per això, res no permet de distingir més que segons el grau de claredat el fenomen de la cosa en ella mateixa (3.); i, per això mateix, la completa determinació conceptual de la cosa és, *tout court*, la completa determinació de la cosa (4.).

El darrer lloc significatiu per a determinar la interpretació de Leibniz en la *KrV* és el capítol sobre l'antinòmia⁷⁸, en particular les pàgines consagrades al

⁷⁸ Pel que fa al capítol sobre els paralogismes, hi ha força idees de Leibniz que són implícites entre les tesis criticades; però no són doctrines exclusivament leibnizianes: per exemple, la simplicitat de l'ésser pensant (ja hem comentat, en analitzar els *Träume*, la similitud entre Ak II, 322 i *KrV* A 352). Indiquem únicament un parell de temes:

- L'observació kantiana (A 358-360) que, atès que no coneixem l'en si dels fenòmens, fins i tot si s'admetés la simplicitat substancial de l'ànima, no podríem parlar de distinció real envers la matèria, perquè no sabem si l'en si del fenomen extern (matèria) no serà potser tan simple com l'en si del fenomen intern (ànima); cf. semblantment A 392, B 427-428. El context és la distinció real cartesiana entre cos i ànima, que desapareix en reduir-los a mers fenòmens; hom recordarà també la polèmica Leibniz/Locke sobre si la matèria pot o no pot pensar (*NE*, "préface"). Des de la nostra problemàtica, cal ressaltar la conclusió d'aquestes pàgines: no podem aplicar a la realitat en si la distinció real que val del fenomènic (cos/ànima); i, per tant, resta dempeus la possibilitat de pensar que l'en si de la matèria sigui de la mateixa natura que l'en si del pensament; la qual cosa apropa la noció de cosa en si a la mónada leibniziana. Ja els *Träume* reconeixien que no podem saber res pel que fa a l'activitat interna del que es mostra espacialment (activitat externa, en la terminologia de la *MPh*), i elogiaven explícitament -cf. *supra*- la doctrina leibniziana que pensa aquesta com a *Vorstellungskraft*. No cal estranyar-se massa d'això: atès que Kant repeteix en l'"Amfibòlia" que l'únic error de Leibniz ha estat finalment haver aplicat a la realitat fenomènica el que val només de les coses pensades pel

tractament de les antinòmies matemàtiques⁷⁷.

Rerafons manifest de la primera antinòmia és la polèmica entre Leibniz i Clarke sobre la natura de l'espai i el temps⁷⁸, present també en l'"Estètica", de la qual les antinòmies són complement i fins també, segons Kant, prova indirecta⁷⁹. No podem pas analitzar aquí si això darrer és o no efectivament així⁸⁰, ni el

mer enteniment, per força ha de resultar, doncs, que el noumen en sentit positiu ha de ser pensat com la mónada leibniziana; només que, això, no és coneixement; ni és tampoc, en principi (cf. infra), exigit per la raó pràctica.

- La crítica a Mendelssohn conté força idees leibnizianes: n'hi ha tant en la tesi criticada (l'argument de Mendelssohn resulta d'una llacuna en el de la *Monad.*: cf. B 413) com en la crítica, a partir de la noció de magnitud intensiva (B 414); vegeu la nota B 414-415: la claredat no s'ha de definir per la consciència d'una representació, perquè *en tota representació*, fins en les fosques (*dunkel*), hi ha d'haver *un cert grau de consciència*; la claredat s'ha de definir per la capacitat de distingir una representació de les altres. Hom reconeixerà aquí el context leibnizià: petites percepcions, classificació de les idees; en A 241-242, també, la distinció entre definició nominal i definició real.

⁷⁷ Quant a la semblança en el tractament leibnizià de la llibertat i la tercera antinòmia kantiana, cf. *supra* el començament d'aquest capítol.

⁷⁸ Hinsch (*op. cit.*, p. 392) diu de la polèmica que hauria estat vista per Kant com un exemple històric de l'antinòmia; Heimsoeth ("*Zeitliche Weltunendlichkeit und das Problem des Anfangs. Eine Studie zur Vorgeschichte von Kants erster Antinomie*", *Studien zur Philosophiegeschichte*, Colònia, 1961) esmenta també, com a històricament rellevants pel que fa als arguments sobre el temps, la *Metaphysica* de Baumgarten i el *De aeternitate mundi impossibile* de M. Knutzen.

⁷⁹ B 534/A 506.

⁸⁰ O si, com s'ha denunciat (p. ex., Gram: "Kant's first antinomy", en: Beck, ed., *Kant Studies Today*, La Salle, Illinois, 1969), la solució de les antinòmies pressuposa la doctrina de l'"Estètica".

valor intrínsec dels arguments⁸¹; ens limitarem a fer notar els elements d'interpretació del leibnizianisme que les antinòmies posen de relleu.

* La "primera antinòmia" és la que contraposa la tesi que sosté que el món té un començament en el temps i límits en l'espai amb l'antítesi que n'afirma la manca de començament temporal i de límits espacials.

Prova de la tesi: Pel que fa al temps: l'antítesi implicaria que, fins a qualsevol instant donat, s'hauria escolat una sèrie infinita d'instant successius, contra el mateix concepte de sèrie infinita. Pel que fa a l'espai: l'antítesi representa pensar el món com un tot infinit, donat, de coses coexistents; només ho podem concebre per mitjà de la síntesi de les seves parts; i la seva totalitat, per la síntesi completa; per tant, implicaria considerar com a completa la síntesi successiva de les parts d'un món infinit⁸².

La base de l'argumentació, com posa de manifest Kant en la "remarca", consisteix en la impossibilitat d'unir els conceptes d'infinit i de totalitat (contradiria les condicions d'un enteniment discursiu com és el nostre). Era per això mateix que Leibniz deia

⁸¹ Que, en conjunt, em semblen d'una solidesa considerable.

⁸² Hom reconeixerà aquí el mateix argument de la *Dissertatio* (§ 2, iii): la impossibilitat de pensar com un tot l'infinit espacial (allà en deia "infinit simultani") recolza en la impossibilitat de pensar com un tot l'infinit temporal (successiu) que aquell implica.

que un infinit no pot ser un tot veritable⁸³, i per això les mònades, bé que llur multitud sigui infinita, no formen un nombre ni són un tot⁸⁴; en concordança amb les categories kantianes de la quantitat: la unitat i la pluralitat no basten per a constituir enterament la idea del nombre; cal, encara, considerar, en una síntesi, la pluralitat com a unitat (totalitat).

Prova de l'antítesi: Pel que fa al temps: la tesi, en defensar un començament del món en el temps, ha d'admetre l'existència prèvia d'un temps en què res no existiria; però, aleshores, el caràcter necessàriament homogeni dels instants no permetria distingir-ne un perquè hi comencés l'existència. Pel que fa a l'espai: essent el món la totalitat del que existeix, no hi pot haver res que el limiti, i és, doncs, il·limitat.

Hom reconeixerà fàcilment en l'argumentació de l'antítesi, quant al temps, la utilització del principi de raó suficient, semblantment a la manera com Leibniz l'esgrimia sovint contra Clarke en llur correspondència⁸⁵. Que aquest és, en efecte, el rerafons en què Kant pensa ho mostra la "remarca": L'argument ha consistit a dir que la tesi finitista

⁸³ Cf. p. ex. *NE* II, xiii, 21; II, xvii, 1.

⁸⁴ Couturat (*loc. cit.*, esp. pp. 529-530) ha observat com l'heterogeneïtat monàdica no permet la seva reducció a un nombre, que implica (amb Kant: B 182/A 142-143) la síntesi de l'homogeni. Només s'adiu a les mònades l'u, que al capdavall no és tant un nombre com el fonament mateix del nombre (G III, 582).

⁸⁵ Cf. p. ex.: A Clarke, III, 6; IV, 15; V, 55, 58.

implica acceptar els absurds⁸⁶ d'un espai i un temps buits, i s'ha centrat a demostrar-ne l'absurditat. La "remarca" s'adreça als qui pretenguin de negar que, efectivament, la tesi finitista implica un espai i un temps buits:

"No m'és desconegut que contra aquesta conseqüència s'han buscat subterfugis, pretenent que és possible un límit del món, segons el temps i segons l'espai, sense haver d'admetre un temps absolut abans del començament del món o un espai absolut estès enllà del món real, la qual cosa és impossible. Estic completament d'acord amb l'última part d'aquesta opinió dels filòsofs de l'escola leibniziana." ⁸⁷

Amb quina part? No pas amb l'opinió que sosté la possibilitat d'afirmar un món finit sense admetre un espai i un temps buits (és el nervi de l'argumentació kantiana), sinó en el caràcter absurd d'uns tals espai i temps buits. Contra aquestes nocions llançà Leibniz en la seva polèmica amb Clarke tota la seva artilleria, i Kant ho té aquí ben present; són arguments leibnizians els que permeten entendre les línies que segueixen el fragment que hem transcrit, i que altrament serien inintel·ligibles:

"L'espai no pot intervenir en sentit absolut (per si sol) com a quelcom determinant en l'existència de les coses, perquè no és un objecte, sinó només la forma d'objectes possibles. Les coses, doncs, com a fenòmens, determinen l'espai, és a dir, fan que, entre tots els seus predicats possibles (magnitud i relació), aquests o aquells pertanyin a la realitat; però a la inversa, l'espai, com a quelcom que existeix per si, no pot determinar la realitat de les coses pel que fa a la seva

⁸⁶ *Undinge* (B 461/A 433). Hem vist que en l'*ET* el terme caracteritzava l'espai/temps absoluts newtonians.

⁸⁷ B 459/A 431.

magnitud o figura, perquè en si mateix no és res real." ⁸⁸

L'espai és, com el temps, una relació entre les substàncies; no té sentit sense aquestes (espai i temps a la manera de receptacles); demanar si el món hauria pogut ser creat més enllà en l'espai o abans en el temps només té sentit (però no solució) si s'admet que espai i temps són quelcom absolut a més de les meres relacions entre les coses⁸⁹: però aleshores mancaria raó suficient de per què les coses són en una relació i no en una altra, car els pretendes espai i temps buits han de ser pensats com a uniformes (homogeneïtat dels punts i dels instants)⁹⁰. En realitat, no és l'espai, mera relació de coexistència, que determina les coses, sinó aquestes que constitueixen aquell; l'espai real és el que és perquè les coses reals són les que són: altres coses existents haurien donat una altra relació de coexistència⁹¹.

* La "segona antinòmia" ha de ser pensada en el

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ A Clarke, III, 5-6.

⁹⁰ Cf. A Clarke, IV, 18.

⁹¹ L'homogeneïtat caracteritza la concepció leibniziana E2 d'espai (T2 del temps), en què, clarament, Kant està pensant (perquè és també la concepció dominant en la correspondència entre Leibniz i Clarke, on allò que a Leibniz interessa de mostrar és el caràcter relatiu i no absolut de l'espai -temps-, més que no pas l'estatut ontològic dels elements la relació entre els quals constitueix aquells conceptes). En la perspectiva d'E1 (T1), tot canvia (cf. *supra* el capítol sobre Leibniz). Quant a Kant, val a dir que tampoc l'espai "per si sol" és capaç de determinar la realitat de les coses; la determinació espacial concreta té el seu fonament (desconegut) en l'en si (cf. *infra* l'apartat 5.5).

context del problema del continu⁸²; cal tenir especialment presents les monadologies leibniziana, wolffiana, i kantiana pre-crítica; i els retrets d'Euler.

L'antinòmia sorgeix de l'oposició entre la tesi que afirma que tota substància composta consisteix en elements simples, i que per tant tot el que existeix es redueix al simple o al que és compost del simple; i l'antítesi que ho nega, rebutjant l'existència de res de simple en el món.

Prova de la tesi: Com sempre, apagògicament: si s'admetés l'antítesi (existència de substàncies compostes que no consten d'elements simples), llavors, en suprimir mentalment la composició, no quedaria res. Per tant, o bé aquesta operació és impossible, o bé ha de restar quelcom simple; en el primer cas, el compost no constaria de substàncies (la composició els és *accidental*), contra la suposició; hi ha d'haver, doncs, parts simples (la composició els és un mer *estat extern*), que han de ser pensades per la raó com els subjectes primers de tota composició.

L'argumentació és exactament la mateixa que trobàvem en la *Monadologia physica*, on es qualificava també la composició de relació contingent⁸³. Com allà, l'argument es basa en la mateixa equiparació dels conceptes *extern*, *extrinsec*, i *accidental*: la

⁸² Cf. *supra* els apartats 4.3 i 4.4.

⁸³ Cf. esp. prop. II.

composició és una relació externa, de l'ordre de les determinacions extrínseques, i per tant accidental, això és, no pertanyent a l'essència de la substància, i, doncs, mentalment suprimible. Es a dir, el compost lògicament pressuposa el simple, encara que, de fet, empíricament, mai no es pugui aconseguir l'absolutament simple; ja l'expressió "*im Gedanken*" mostra el caràcter dogmàtic del plantejament: la inferència del compost al simple val només de les coses com a conceptes del pur enteniment. Semblantment a les doctrines leibnizianes analitzades en l'"Amfibòlia", a nivell de purs conceptes no hi ha error formal. I la comparació amb l'"Amfibòlia" i el leibnizianisme no és sobrera, perquè el raonament de Kant es pot remetre, a través dels wolffians, fins a la *Monadologie* de Leibniz, que conclou anàlogament del compost al simple; en tots els casos, l'argumentació pressuposa el que vol demostrar, com mostra especialment la determinació del compost com a "relació accidental"⁸⁴. Significativament, la crítica que farà Hegel a Leibniz en les *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*⁸⁵ és exactament la mateixa que adreçarà a Kant en la *Wissenschaft der Logik*⁸⁶: es tracta d'una simple tautologia; el concepte de compost comprèn el de simple; tota la qüestió, però, rau a demostrar que, efectivament, el que hi ha, ha de ser

⁸⁴ B 462/A 434.

⁸⁵ Ed. cit., vol. III, pp. 283-284.

⁸⁶ Ed. cit., vol. I, pp. 218-221; trad. cast. cit., I, 248-250.

qualificat com a compost.

La "remarca" sobre la tesi confirma aquesta lectura, insistint encara en el caràcter accidental de la unitat del que és compost⁹⁷. A més, introdueix la important distinció entre *compositum* i *totum*⁹⁸, que cal llegir com a complement de la concepció de l'espai (i del temps) en l'"Estètica" i en oposició al leibnizianisme. Aquí és introduïda per a confirmar el caràcter estrictament conceptual (dogmàtic) de la tesi: el tot (*Ganzes*), de què aquesta afirma que ha d'estar compost d'elements simples, no s'ha d'anomenar *totum*, sinó *compositum*, que, a diferència d'aquell, és posterior a les parts, de la mateixa manera que ho era l'espai en Leibniz (la prioritat lògica de les mònades envers l'espai que denuncia l'"Amfibòlia", 'matèria i forma'); per això, la concepció leibniziana de l'espai és errònia: l'espai és un *totum*, el tot precedeix les parts, que són possibles gràcies a ell, i no a la inversa⁹⁹; només així se n'entén el caràcter continu, incompreensible per a l'enteniment¹⁰⁰. És aquesta

⁹⁷ B 466/A 438.

⁹⁸ Vegeu sobre això el treball, ja esmentat, de Dietrich.

⁹⁹ Si es vol, *totum* o, també, *compositum ideale* (B 466/A 438): vegeu la *Ref1.* 5885, on Kant distingeix amb extraordinària concisió espai i temps en base a aquest terme.

¹⁰⁰ *HAN*, Ak IV, 531. El *totum* és de l'ordre de la sensibilitat (espai i temps); el *compositum*, de l'enteniment (les categories són formes de la *compositio* o *synthesis*); cf. A Tieftrunk, 11.XII.1797 (Ak XII, 221).

mateixa crítica la que implícitament es feia a Leibniz en el context de les *Analogies* (2ª analogia)¹⁰¹:

"Espai i temps són *quanta continua*, perquè no s'hi pot donar cap part (...) que no sigui al seu torn un espai o un temps. L'espai consisteix, doncs, només en espais, el temps en temps. Punts i instants són només límits, és a dir, meres posicions de la seva limitació; però les posicions pressuposen sempre aquelles intuïcions que han de limitar o determinar, i a partir de meres posicions, com de parts components que poguessin ser donades abans de l'espai o del temps, no pot ser compost ni l'espai ni el temps."

Es l'espai del paràgraf 47 de la Lletra V de Leibniz a Clarke, format a partir de les posicions dels cossos, el que és rebutjat en tots dos llocs com a incapaç de donar raó de la continuïtat.

Com la prioritat lògica de la matèria (mònades) envers la forma (relacions) -"Amfibòlia"-, la inferència del simple a partir del compost "val únicament de les coses que existeixen per si mateixes"¹⁰². I és que, al capdavant, la tesi de la segona antinòmia no és altra cosa que la primacia il·limitada del concepte de reflexió "intern" que en l'"Amfibòlia" era denunciat com l'origen de la monadologia leibniziana¹⁰³.

Això permet determinar el valor exacte que Kant atorga en la *KrV* a l'argumentació de la tesi: no conté cap error formal; a nivell de mer enteniment, és correcta; únicament, no es pot aplicar a la realitat

¹⁰¹ B 211/A 169-170.

¹⁰² B 468/A 440.

¹⁰³ Cf. B 339-340/A 283-284.

fenomènica, perquè aquesta, espacio-temporal, té una especificitat de què no es pot prescindir; és però el que han fet, i que aquí es denuncia, els dogmàtics, desconeixent el caràcter propi del sensible i aplicant-li directament el que únicament valdria de les coses en si mateixes:

"Hom pot, doncs, invalidar fàcilment la prova de la necessitat del simple com a part component de tot compost substancial, i així en general la seva postura, quan se l'estén massa lluny i se la vol fer valer per a tot compost sense distinció¹⁰⁴, com ha passat ja realment varies vegades." ¹⁰⁵

Entre aquestes, com és prou clar, la *Monadologie* de Leibniz, la "*Deutsche Metaphysik*" de Wolff, la *Metaphysica* de Baumgarten, la *Monadologia physica* del Kant de 1756.

Una qüestió únicament cal precisar en relació amb Leibniz: l'observació del paràgraf final de la "remarca" mostra que el referent principal que té Kant en el pensament són les monadologies de tipus físic: la pròpia de l'època pre-crítica, i també les wolffianes (la separació postulada aquí per Kant entre *element* i *matèria* s'ha de remetre a Wolff¹⁰⁸, en la línia de la

¹⁰⁴ Es a dir, sense distingir *compositum (reale)*, on val, de *totum -o compositum ideale-*, on no val.

¹⁰⁵ B 468/A 440.

¹⁰⁸ La utilització del terme llatí *Element* per part de Kant n'és ja un símptoma, atesa la poca freqüència amb què Kant l'utilitza. L'índex de l'edició W, p. ex., només en registra uns pocs llocs, tots de l'època pre-crítica; i, sempre, per a designar els elements de la matèria: a més, ultra W I, 276 (*Th. des Him.*), els altres llocs són sempre exposicions de la monadologia física kantiana: la mateixa *MPh* (W II, 534, 560), el resum dels *Träume* (W II, 930).

reintroducció del dualisme psicologia/cosmologia, contra Leibniz)¹⁰⁷. Però això no significa pas que Kant deslliuri Leibniz dels retrets esmentats, ni que tingui (aquí en la *KrV* ¹⁰⁸) una interpretació de la relació mònades/cossos altra que la denunciada com a parts simples/compost, com demostra, per exemple, l'"Amfibòlia"¹⁰⁹. L'objecte de l'observació és només indicar que el concepte leibnizià de simple, mònada, té en aquest autor una significació més àmplia que la que rep en el wolffisme, i que, per tant, hi resta un àmbit de significació que és aliè a aquest context -idees cosmològiques-. Aquest àmbit major de significació, que Kant mateix precisa (simplicitat de l'autoconsciència), no resta pas per això lliure de crítiques ("Paralogismes").

Prova de l'antítesi: Suposem la tesi. Atès que la composició, com tota relació externa, només és possible en l'espai, l'un i l'altra han de constar del mateix nombre de parts¹¹⁰; però, atès que les parts de l'espai

¹⁰⁷ Cf. p. ex. Baumgarten, *Met.*, § 420. Malgrat algunes imprecisions terminològiques, el tractament de la *mònada* (§§ 230-245) pertany a la "ontologia" (on és entesa, simplement, com a sinònim de 'simple'), mentre que el terme *element* no apareix fins a la "cosmologia" (§§ 420ss).

¹⁰⁸ Una altra cosa serà en obres posteriors, com veurem. Tampoc no és aquest el lloc de jutjar la lectura kantiana; anticipem només que la qualificació de la mònada com a *part* del compost, si bé vàlida de Wolff, no ho és de Leibniz (cf. *supra* els apartats 3.3 i 4.3).

¹⁰⁹ B 322/A 266.

¹¹⁰ Cf. B 206-207/A 166: el que val de l'espai, val dels fenòmens (val dels objectes que són en l'espai);

són al seu torn espais (continuitat; homogeneïtat de les parts i el tot), les parts simples del compost haurien d'ocupar un espai, contra el mateix concepte de simplicitat, perquè l'espai comporta *partes extra partes*¹¹¹. Res de simple (intuïció sense diversitat d'elements els uns fora dels altres) no pot ser donat, doncs, en el sensible; resta com una mera idea sense realitat objectiva.

El punt essencial de l'argumentació és l'afirmació que tota composició, tota relació externa, només és possible en l'espai. Però és encara més essencial per a nosaltres, perquè ens permet de veure el caràcter irreductible de les concepcions kantiana i leibniziana de l'espai; ens mostra exactament el punt en què Kant s'aparta de Leibniz.

Tota relació externa només és possible en l'espai; per què? perquè una relació externa pressuposa *relata*: han de ser els uns fora dels altres, és a dir, diferents. Aquesta és ben bé encara la concepció leibniziana: l'espacialitat és la coexistència, l'existència simultània del diferent ("coexistència" i "pluralitat" componen la noció d'espai). Però és que això és en Leibniz encara compatible amb dues concepcions diferents de l'espai, E1 i E2: es pot pensar que els termes que coexisteixen són heterogenis o homogenis. Però Kant només contempla aquesta segona

en directa oposició, doncs, a l'assaig de "conciliar metafísica amb geometria" a la manera de la MPh.

¹¹¹ B 463/A 435.

possibilitat, en pensar en el que en Leibniz és no l'espai sinó l'extensió (les notes de la qual són, sí, "coexistència" i "pluralitat", però també "continuitat", nascuda en Leibniz de la confusió). La relació de coexistència entre éssers inextensos mai no seria qualificada per Kant com a espacial; és, en canvi, la noció originària de l'espai leibnizià.

Si la "Tesi" representava el punt de vista monadològic (monadologies físiques), la "remarca" a l'"Antitesi" s'hi oposa des d'una perspectiva que recupera el principal argument d'Euler¹¹²:

El retret fonamental contra els "monadistes"¹¹³ consisteix en el fet que entren en conflicte amb el principi, matemàticament demostrat, de la divisibilitat infinita de la matèria; es veuen forçats a distingir l'espai de la matèria¹¹⁴, i a considerar les demostracions matemàtiques "conclusions de conceptes abstractes però arbitraris, que no es poden referir a les coses reals"¹¹⁵. Però l'espai és ("Estètica") la

¹¹² Cf. *supra*. l'apartat 4.3.

¹¹³ B 467/A 439. El terme, forçat, és pres versemblantment d'Euler (*Lettres*, lletra 126; trad. cast. cit., p. 160). Com es veurà, són les monadologies de tipus físic les criticades: wolffians, *MPh*, i, a tot estirar, el Leibniz massa ràpid de la *Monadologie*; però no s'arriba a la noció de mónada o punt metafísic.

¹¹⁴ Hom reconeixerà aquí la posició de la *MPh*.

¹¹⁵ B 467/A 439. Compareu amb Euler, lletra 122 (trad. cit., p. 146): "Hi ha filòsofs, tanmateix, i fins la majoria avui en dia, que neguen obertament que les propietats que convenen a l'extensió en general, és a dir, tal i com se la considera en geometria, es donin en els cossos realment existents. Diuen que l'extensió de la geometria és un ésser abstracte, de les

condició de possibilitat de tota matèria. No existeixen, a part dels *punts matemàtics* (simples, mers límits i no pas parts de l'espai), *punts físics*, que siguin simples i alhora ocupin espai, com a parts seves, per mera agregació.

"Sense repetir aquí les clares i conegudes refutacions d'aquesta absurditat, que es troben a grapat, perquè és del tot va voler eliminar l'evidència de la matemàtica pseudo-raonant per mitjà de conceptes merament discursius, observaré només que si la filosofia posa aquí obstacles a la matemàtica és només perquè oblida que, en aquest afer, es té a veure només amb *fenòmens* i les seves condicions." ¹¹⁶

Refutacions de l'absurd de voler formar l'extens per mera agregació d'elements, especialment recents, són les d'Euler¹¹⁷. Entre els pseudo-raonaments per mitjà de conceptes merament discursius hom situarà, sense gaires dificultats, les acrobàcies mentals de la *Monadologia physica*.¹¹⁸

La "remarca" de l'"Antítesi" assenyala també el que havia indicat ja la de la "Tesi", i que representa pròpiament la posició kantiana: el plantejament

proprietats del qual no podria concloure's res sobre les coses reals".

¹¹⁶ B 469-470/A 441-442; Kant subratlla.

¹¹⁷ Cf. *supra*, però, la posició ja de Bayle.

¹¹⁸ Que la veritable concepció leibniziana queda fora de la que aquí és objecte de crítica és clar ja per la mateixa terminologia: els simples de Leibniz, les mònades, són *punts metafísics* (SN, § 11; "els puns físics són només indivisibles en aparença"); el compost no en resulta per mera agregació, sinó que cal, a més, la confusió perceptiva de la mònada finita, que unifica el realment múltiple i homogeneïtza el realment heterogeni. Per això no hi ha en Leibniz cap necessitat de negar la divisibilitat infinita de la matèria, que és, al contrari, constantment afirmada.

"monadista" que conclou del compost al simple és correcte a nivell dels purs conceptes de l'enteniment (judici analític); però per afirmar l'existència del simple (judici sintètic) no n'hi ha prou de formar-ne el concepte; en cal la intuïció, que no es pot, però, donar mai en l'espai; cap part de l'espai no és simple. Es per això que l'únic subterfugi que resta als "monadistes" és definir l'espai no pas com la condició de possibilitat dels cossos (perquè, llavors, les seves parts seran sempre en l'espai, i mai, doncs, simples), sinó com a resultat de la seva relació dinàmica (és, en efecte, el que feia la *Monadologia physica*), contra la doctrina establerta per l'"Estètica transcendental".

Al capdavant, l'explicació de l'error "monadista" és el mateix que el denunciat a l'"Amfibòlia" (oblidar l'especificitat del sensible); aplicar a les coses el concepte de reflexió "intern", sense les restriccions que cal imposar-li des que es parla de la realitat fenomènica, comporta la tesi monadològica, i comporta també, com a conseqüència¹¹⁹, haver d'explicar l'espai com a resultat dels cossos, és a dir, la primacia del concepte de reflexió "matèria" envers el de "forma"¹²⁰.

Es coneguda la solució kantiana a les antinòmies, basada en la consideració resultant de l'idealisme transcendental: tots els objectes de l'experiència possible són només fenòmens. Com que el món en l'espai

¹¹⁹ B 470/A 442.

¹²⁰ B 322-323/A 266-267.

i en el temps no existeix en si (independentment de la sèrie regressiva de les meves representacions), no existeix ni com un tot finit ni com un tot infinit. La sèrie de les condicions només es pot trobar en la mateixa síntesi regressiva, no pas en si i abans de tota regressió¹²¹; l'antinòmia desapareix en mostrar que resulta d'aplicar la idea de totalitat absoluta, que només té valor com a condició de les coses en si, als fenòmens. El món com a totalitat no és mai realment donat (*gegeben*) en l'experiència, sinó només plantejat (*aufgegeben*)¹²²; la totalitat com a representació de totes les parts és una tasca (*Aufgabe*); el concepte "món" és una idea; de l'ordre, doncs, dels principis regulatius, no pas constitutius: no diu com és l'objecte, sinó com ha de ser el regrés empíric si es vol obtenir un concepte complet de l'objecte¹²³.

Tota l'antinòmia és finalment reduïda al sil.logisme següent¹²⁴:

Si es dona el condicionat, es dona també la sèrie sencera de les condicions. Ara bé, els objectes dels sentits se'ns donen com a condicionats. Per tant, etc.

I, en efecte, la major és correcta si condicionat i condicions són coses en si mateixes; el concepte de condicionat implica el de condició (és, de fet, una

¹²¹ B 532-534/A 504-506.

¹²² B 526/A 498.

¹²³ B 536ss/A 508ss.

¹²⁴ B 525ss/A 497ss.

proposició analítica). Però la fal·làcia del sil·logisme rau en el fet que mentre la major pren el condicionat en sentit transcendent, la menor ho fa en sentit empíric; en aquest segon sentit, la major no es pot mantenir: si es dóna (empíricament) el condicionat, *se'ns planteja* un regrés en la sèrie de totes les seves condicions; però, atès que els fenòmens no són donats més que en ser coneguts, si el condicionat està donat (en el fenomen) no per això estan donades també les seves condicions (en si; si les condicions fenomèniques -la síntesi espacio-temporal-).

Aplicant això a la primera antinòmia:

No que tot el que existeix (en si) sigui espacial (món finit/infinit); sinó que tot el que ens podem representar (fenomen) ha de ser espacial (ens ho hem de representar en l'espai). El món, en si, no és espacialment finit ni infinit, perquè, en si, no és espacial¹²⁵.

Quant a la segona antinòmia:

El nombre de parts d'un fenomen no és en si ni finit ni infinit, perquè el fenomen no és quelcom existent per si mateix, i les seves parts únicament existeixen en virtut del regrés de la síntesi, que mai no és donat com a absolutament complet, ni com a finit *ni com a infinit*; per això, no es pot dir que consti d'un nombre infinit de parts (l'antitesi suposa igualment la completesa de la síntesi).

125 B 533s/A 505ss.

Aquesta darrera observació comporta una crítica (implícita) a Leibniz¹²⁶: Kant es veu forçat a rebutjar la doctrina leibniziana¹²⁷ segons la qual en cada tot organitzat cada part és al seu torn organitzada, i així a l'infinit; perquè significaria pensar el fenomen no com un *quantum continuum*, fonament de la divisibilitat infinita, sinó com un *quantum discretum*¹²⁸, on, però, la multitud d'elements hi és determinada, igual a un nombre, i per tant finita i no pas infinita (significaria pensar el tot com a *dividit* a l'infinit, quan de fet *en el fenomen* se'ns dona només la simple divisibilitat, és a dir, una quantitat de parts absolutament indeterminada, que únicament es determina *en dividir*; la divisió hi pot assenyalar -en el tot- una quantitat de parts que arriba fins on es vulgui seguir en el regrés de la divisió). Es el problema de l'infinit actual, certament afirmat per Leibniz, el que Kant planteja aquí. Dir que l'organització d'un tot és actualment infinita¹²⁹ és dir que la divisió i la discretesa infinita precedeixen en la cosa l'acte de dividir, en oposició a la doctrina kantiana, on la infinitud únicament pot designar la divisibilitat del *quantum continuum* (fonamentada, al capdavant, en

¹²⁶ B 553-554/A 525-526.

¹²⁷ Cf. p. ex. *Monad.* §§ 64-65.

¹²⁸ En rigor, i segons l'ordenament terminològic de Dietrich, caldria parlar de *quantitas discreta*; cf. *Refl.* 5846 (Ak XVIII, 368).

¹²⁹ *Monad.*, § 65.

l'espai¹³⁰).

Per això també, la llei leibniziana de la gradació continua de les criatures serà considerada en la *KrV* de l'ordre dels principis regulatius¹³¹; considerar-la un principi constitutiu comportaria afirmar un nombre actualment infinit de membres¹³².

Fins aquí els moments principals en la interpretació kantiana de Leibniz en la *KrV*; ens resta únicament fer una observació final: l'obra no conté cap element que permeti distingir Leibniz del leibniziano-wolffisme; si bé nosaltres hem fet alguna indicació sobre fins a quin punt determinades tesis aplicades a Leibniz són en rigor aplicables històricament només als wolffians, cal tenir present que cap remarca en aquest sentit no és feta per Kant en la *KrV*. Serà aquesta una diferència significativa en relació amb la perspectiva d'algunes obres posteriors.

130 B 555/A 527.

131 B 696/A 668.

132 B 689/A 661.

5.2.2. Els *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*.

Els *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* de 1786 contenen una observació interessant sobre la filosofia de Leibniz. Apareix com a "Remarca 2" a la "Proposició 4" del "Capítol 2" de l'obra ("Dinàmica"). L'esmentada proposició fa així:

"La matèria és *divisible a l'infinít*, i en parts cadascuna de les quals és novament matèria." ¹

En aquest "Capítol 2" del llibre, que analitza el moviment com a pertanyent a la *qualitat* de la matèria², es recuperen idees que es remonten en el kantisme fins a la *Monadologia physica*: la matèria hi és definida com el mòbil que omple espai, ompliment que és definit per la resistència a tot altre mòbil que s'esforci per penetrar en un cert espai. Aquest ompliment no resulta de la mera existència, sinó d'una força de repulsió (que permet resistir a la penetració d'una altra matèria); ultra aquesta força de repulsió, cal admetre la força d'atracció; tots els altres tipus de força

¹ W IX, 56; Ak IV, 503. Kant subratlla.

² W IX, 22; Ak IV, 475-477. L'obra té per objecte descobrir els principis *a priori* de la ciència de la natura. Atès que això només és possible de fer allà on hi hagi un tractament matemàtic (perquè procedeix per construcció de conceptes per mitjà de la presentació de l'objecte en una intuïció *a priori*), l'escrit es redueix a la teoria dels cossos o l'experiència externa -no pas la teoria de l'ànima o experiència interna- (W IX, 14-15; Ak IV, 470). Característica fonamental del que ha de ser objecte dels sentits externs és el moviment, perquè només així són aquests afectats; la seva consideració des dels quatre moments de la taula de les categories ens ofereix, llavors, els quatre capítols en què es divideix l'obra.

s'hi redueixen d'una manera o altra³.

La demostració de la proposició citada, que aquí ens interessa, consisteix a inferir la divisibilitat infinita de la matèria (del mòbil que omple espai) a partir de la divisibilitat infinita de l'espai⁴. La divisibilitat del mòbil que omple un espai (matèria) va tan lluny com la divisibilitat d'aquest espai mateix, perquè en tota part que es pugui assenyalar de l'espai que un mòbil omple hi ha força repulsiva.

La divisibilitat de l'espai que els geomètres demostren s'aplica, doncs, al mòbil que l'omple, contra el que pretenen els monadistes⁵. El rebuig d'aquesta pretensió constitueix la "Remarca 1" a la "Proposició 4": en efecte, els monadistes accepten la divisibilitat infinita de l'espai però neguen la de la matèria, en concebre aquesta com a composta de punts físics que omplen l'espai per una força de repulsió, i, per tant, dinàmicament, de manera que en dividir l'espai es divideix només l'esfera d'activitat de la substància, no pas la substància mateixa⁶. Kant refuta aquesta

³ W IX, 47-50; Ak IV, 496-499. Compareu amb *MPh*, esp. props. V, VI, VIII. Fins i tot, les versions en llengua alemanya de les idees de la *MPh* forneixen la terminologia que aquestes pàgines reprenen (cf. p. ex. *Träume*, Ak II, 323-324).

⁴ Era ja el que es deia en l'antinòmia de la 2ª antinòmia. Vegeu també B 206-207/A 165-166.

⁵ Aquí, com en la tesi de la 2ª antinòmia, és el Kant de la *MPh* el referent principal.

⁶ La teoria pressuposa (*MPh*) la distinció entre propietats externes (= extrínseques, accidentals) i propietats internes (= intrínseques, substancials).

concepció en mostrar que en un espai omplert no hi pot haver cap punt que no exerceixi la seva força de repulsió (altrament, seria penetrat pels punts que l'envolten); per tant, en tots els punts de l'espai omplert que es pugui assenyalar hi ha elements materials; la divisibilitat infinita d'aquell comporta la d'aquests.

La "Remarca 2" parteix dels resultats precedents: la divisibilitat infinita de l'espai implica la de la matèria, perquè ("Remarca 1") en totes les parts de l'espai omplert hi ha matèria; amb això, es determina el sentit *físic* i no només *matemàtic* de la proposició citada al començament. La tasca d'aquesta "Remarca" és establir-ho contra els intents de refutació dels metafísics, els quals raonen de la manera següent: si la matèria és divisible a l'infinit, s'ha de compondre d'un conjunt (*Menge*) infinit de parts, perquè un tot ha de contenir les parts en què pot ser dividit; però no es pot admetre que la matèria o l'espai existeixin en infinites parts, perquè és contradictori pensar com un tot acabat una multitud infinita.

El metafísic dogmàtic es veu, doncs, abocat a negar, contra el geòmetra, el que és, però, innegable: la divisibilitat infinita de l'espai.

Però -Kant denuncia- tot el raonament recolza en una afirmació que únicament és vàlida de les coses considerades com a coses en si (com les pensaria el pur enteniment): que un tot ha de contenir les parts en què pot ser dividit. Si es té present que l'espai no és cap

propietat de les coses en si, ni la matèria no és la cosa en si, sinó un pur fenomen, del qual aquell és la forma; aleshores, es pot afirmar la divisibilitat infinita d'espai i matèria, i, alhora, que aquests no es componen d'una infinitud de parts.

Hom reconeix aquí la solució kantiana al laberint del continu⁷, plantejat semblantment a com apareix en la segona antinòmia⁸: que la divisió sigui possible a l'infinit no significa que l'objecte divisible contingui una multitud infinita de parts en si, fora de la representació, perquè la divisió no abasta la cosa, sinó la representació de la cosa, i no pot ser mai acabada; no demostra, doncs, una multitud de parts actualment infinita en l'objecte.

L'error del metafísic dogmàtic, com hom podia esperar, consisteix, doncs, a considerar l'espai i la matèria com a coses en si, a oblidar la seva natura fenomènica, a aplicar-los-hi conceptes de reflexió com si es tractés d'objectes del pur enteniment, quan es tracta, pròpiament, de fenòmens, i per tant on caldria haver considerat les condicions específiques de la intuïció sensible; a cometre, finalment, amfibòlia.

⁷ El terme "laberint", que Leibniz pren de Fromondus (*cf. Théod.*, "Disc." § 24) i fa cèlebre, apareix en el text de Kant: W IX, 59; Ak IV, 506.

⁸ Recognoscible en "les banyes d'un dilema perillós": la posició que aquí assigna al metafísic dogmàtic és la tesi de la 2ª antinòmia; el retret que li adreça (en implicar la negació del que la geometria demostra) és el mateix que fa Euler a les monadologies, i que inspira l'antítesi de la 2ª antinòmia (vegeu-ne especialment la "Remarca").

Per tant, hom esperaria igualment que aquesta crítica s'apliqués a Leibniz, com feia la *KrV*; però, sorprenentment, no és així; Kant parla d'un "gran home" que ha estat erròniament interpretat, la concepció del qual sembla identificar-se amb la que, unes línies més enllà, atribueix explícitament a Leibniz; que Leibniz és, en efecte, el "gran home" esmentat ho confirma, encara, l'exposició que de la seva filosofia farà l'escrit contra Eberhard (*UE*), que analitzarem més endavant⁹. Vegem què atribueix Kant a aquest "gran home":

"L'espai només pertany al fenomen de les coses externes; però ell no ha estat entès; hom prengué aquesta proposició com si volgués dir: l'espai ens apareix ell mateix, sigui una cosa o una relació de les coses en si mateixes, però el matemàtic el considera només com apareix; mentre que s'hauria d'haver entès que l'espai no és cap propietat que inhereixi en si una cosa fora dels nostres sentits, sinó que és només la forma subjectiva de la nostra sensibilitat, sota la qual ens apareixen objectes del sentit extern, que no coneixem com són fets en si, fenomen que anomenem matèria." ¹⁰

Aquesta mala interpretació duu a reduir l'espai a

⁹ Que d'aquest "gran home" es digui que "ha contribuït més que ningú a mantenir el prestigi de les matemàtiques a Alemanya" permet potser pensar tant en Leibniz com en Wolff (Kant elogia els talents lògic-matemàtics de Leibniz a *W* II, 983; *Ak* II, 377; de Wolff i de Leibniz, a *W* VI, 443; *Ak* IX, 21); però el tractament explícit de *UE* distingeix Leibniz dels deixebles infidels, d'entre els quals res no ens autoritza a excloure Wolff. D'altra banda, la 2ª edició de la *KrV* (un any posterior a la publicació dels *MAN*) presenta Wolff i no pas Leibniz com "el més gran dels filòsofs dogmàtics" (*B* xxxvi); el "Pròleg B" s'hauria de situar, així, en la mateixa línia dels *MAN* i *UE*, que atribueixen l'amfibòlia a Wolff i als wolffians més que no pas a Leibniz mateix.

¹⁰ *W* IX, 61; *Ak* IV, 507. Kant subratlla.

confusió -Verworrenheit- ("perquè comunament hom explica així el fenomen"¹¹), i en aquest nivell es situa el teorema geomètric de la divisibilitat infinita de l'espai; la metafísica seria l'encarregada de dur a la *distinció (Deutlichkeit)* els conceptes confusos d'espai i de matèria, explicant aquell com a compost per punts i aquesta com a composta per parts simples.

Fins aquí, el text es manté encara dins dels paràmetres de la *KrV*; la manera com *s'ha entès* aquella caracterització de l'espai com a fenomen correspon a les versions del leibnizianisme de l'"Amfibòlia" i l'"Antinòmia"; la manera com *s'hauria d'haver entès* correspon al punt de vista crític; però no és clar que es tracti d'una reivindicació de l'autèntic pensament del personatge històric Leibniz més que no pas simplement l'exposició de la pròpia doctrina kantiana en ocasió d'una afirmació que en permet aquesta lectura; que no és, però, això darrer, sinó que el plantejament pretén de fer justícia històrica, resulta de la continuació del text, que transcriu, per la seva rellevància, en la seva totalitat:

"El fonament d'aquest error¹² rau en una *Monadologia* mal entesa, que no pertany a l'explicació dels fenòmens de la natura, sinó que és un concepte *platònic* del món, desenvolupat per *Leibniz*, correcte en si en la mesura que aquest <el món> és considerat no com a objecte dels sentits, sinó com a cosa en si mateixa, merament un objecte de l'enteniment, que està però al fonament dels fenòmens dels sentits. Llavors, certament, el *compost de les coses en*

¹¹ *Ibid.*

¹² *Verirrung*; de "verirren", perdre's.

si mateixes ha de consistir en el simple; perquè les parts hi han de ser donades abans de tota composició. Però el *compost en el fenomen* no consisteix en el simple, perquè en el fenomen, que mai no pot ser donat altrament que com a compost (extens), les parts només poden ser donades per mitjà de la divisió, i per tant no pas abans del compost, sinó només en ell. Per això era el parer de Leibniz, pel que conec, no pas explicar l'espai per mitjà de l'ordre d'éssers simples els uns al costat dels altres, sinó més aviat posar aquest <l'ordre d'éssers simples> al costat d'aquell <l'espai> com a corresponent-li, però pertanyent a un món merament intel·ligible (per a nosaltres desconegut); i no afirmar res més que el que ha estat mostrat en un altre lloc, a saber, que l'espai, junt amb la matèria de la qual és la forma, no conté el món de les coses en si mateixes, sinó només el seu fenomen, i ell mateix és només la forma de la nostra intuïció sensible externa." ¹³

Sense avançar reflexions que farem més endavant, a l'hora de valorar fins a quin punt la interpretació (les interpretacions) que fa Kant de Leibniz és correcta, assenyalarem únicament ara els punts principals d'aquest text:

1. La monadologia leibniziana és correcta en la mesura que s'aplica a les coses com a objectes del mer enteniment.

2. Es errònia quan es vol fer passar per una explicació dels fenòmens¹⁴.

3. Leibniz no és el responsable de 2.

Atès que el context en què aquestes reflexions apareixen és la proposició amunt esmentada sobre la divisibilitat infinita de la matèria, Kant aplica les idees especificades a aquesta qüestió concreta.

¹³ W IX, 61-62; Ak IV, 507-508. Kant subratlla.

¹⁴ Cf. semblantment la *Refl.* 5605 (Ak XVIII, 248).

4. El compost considerat des del punt de vista del pur enteniment ha de consistir en el simple (tesi de la 2ª antinòmia). Les parts són anteriors al tot, que en resulta ("Amfibòlia": primacia de la 'matèria' sobre la 'forma').

5. El compost considerat des del punt de vista de la realitat fenomènica és divisible a l'infinit, la qual cosa no significa que consisteixi en un nombre infinit de parts (o estariem en l'antitesi de la 2ª antinòmia), perquè el *totum phaenomenon* és de l'ordre de la magnitud contínua, on el tot és abans que les parts, que aquell fa possibles, i que no existeixen abans de l'acte de dividir (solució de la 2ª antinòmia).

6. D'acord amb 1., 2., i 3., es pot concloure: la tesi 4. només és errònia en la mesura que es pretengui una proposició sobre la realitat fenomènica (2.), però no pas com a determinació de les coses com a objectes del pur enteniment (1.); per tant, hom pot segurament concloure, semblantment a 3., que també el Leibniz històric hauria sostingut 5.¹⁵

7. Caracterització de l'espai segons Leibniz:

- No és l'ordre dels éssers simples coexistents; aquest seria de l'ordre del món intel·ligible (desconegut per nosaltres).

- Es la forma de la intuïció sensible externa; la

¹⁵ Això serà explícitament afirmat de Leibniz per Kant a *UE*; també, a: Ak XI, 46 (A Reinhold, 19.V.1789); Ak XX, 368.

forma de la matèria, de l'ordre també dels *fenòmens* (anàlogament a la doctrina de l'"Estètica").

- La relació "ordre de coexistents"/"espai" és una relació de *correspondència*; pel que ha dit al començament del passatge transcrit sobre la relació "món com a cosa en si (concepte platònic del món)"/"món com a objecte dels sentits (fenòmens de la natura)", probablement s'hauria de precisar aquesta relació de correspondència com a relació de *fonament* (*Grund*) a fundat, gairebé de causa a conseqüència¹⁸: a despit de les dificultats de l'ús transcendent de les categories, això significaria interpretar la concepció leibniziana de l'espai "ordre de coexistències" com a "l'en si de l'espai". Conjuntament amb alguns passatges de la *KrV* ("Paralogismes"¹⁷) i determinades observacions contingudes en l'escrit contra Eberhard, que veurem, tot plegat sembla conduir a la tesi que Kant pensa sovint la cosa en si en termes de la monadologia leibniziana.

En tot cas, dues grans idees caldrà conservar d'aquí, i que haurem d'estudiar:

* L'error atribuït a Leibniz en la *KrV*, haver comès amfibòlia, no és veritablement imputable a Leibniz, sinó només als seus deixebles.

* Això permet de salvar una monadologia ben entesa, que ho és en la mesura que s'atansa al

¹⁸ Sovint *Grund* equival en la *KrV* a *Ursache*; cf. p. ex. B 112, B 565/A 537.

¹⁷ Cf. *supra* l'apartat 5.2.1., nota 76.

kantisme. En són elements:

- En general: la seva validesa aplicada a les coses en si.

- En particular: l'espai concebut com en l'*ET*; i (implícitament) la relació compost/simple entesa com en l'"Antinòmia".

5.2.3. El text contra Eberhard (*Über eine Entdeckung, nach der alle neue Kritik der reinen Vernunft durch eine ältere entbehrlich gemacht werden soll*).

L'escrit kantià de 1790 contra Eberhard, personatge que cal situar a l'interior de l'anomenada filosofia leibniziano-wolffiana, és de fet el resultat d'una llarga controvèrsia que comença amb la publicació de la *Kritik der reinen Vernunft*. A la fundació de la *Jenaische allgemeine Literaturzeitung* el 1785 per part del kantià Christian C. Schütz, respongué Johann August Eberhard fundant a Halle el *Philosophisches Magazin* l'any 1788, del qual aparegueren quatre volums¹.

La tesi principal d'Eberhard contra Kant és la següent: el que la *KrV* conté de veritable, ja ho havia afirmat Leibniz; i el que conté d'innovació és fals, o, en el millor dels casos, està per demostrar². Amb això, Eberhard forçava Kant a definir-se sobre Leibniz. En fer-ho, Kant mostra un hàbil sentit polèmic³: en comptes de reprendre les crítiques de l'"Amfibòlia", assaja en *Über eine Entdeckung* una lectura del Leibniz històric que el fa més proper a la *KrV* que no pas al

¹ Vegeu sobre el context, eminentment des del punt de vista històric, F.C. Beiser, *The fate of reason. German philosophy from Kant to Fichte*, Harvard U.P., Cambridge, 1987, pp. 193-226. Vegeu també: Vaihinger, *Com.*, II, 137-151; hom trobarà algunes observacions importants en els textos citats de Van Biéna, Hess, o Schumann.

² Cf. p. ex. *Phil. Mag.*, Bd. 3, *zweites Stück*, Halle, 1790, pp. 162 i 167.

³ No prejudjo aquí amb això el valor intrínsec de la interpretació kantiana de Leibniz.

leibniziano-wolffisme habitual, amb què pren a Eberhard el seu pretès aliat. Es aquella lectura el que hem d'analitzar aquí.

L'*Über eine Entdeckung* és estructurada en dues seccions, precedides d'unes poques pàgines que, a manera d'introducció, plantegen les crítiques d'Eberhard a la *KrV* i la posició general que Kant defensarà: la necessitat d'una crítica de la raó que permeti explicar com són possibles les proposicions sintètiques *a priori*; els resultats d'aquesta crítica: no hi pot haver coneixement més enllà de l'experiència. La qüestió de la filosofia leibniziana hi és plantejada en els termes següents:

"Ell <Eberhard> parla de vegades (...) com si no volgués fer de fiador de Leibniz. Per tant, el millor serà deixar a un costat aquest home cèlebre i prendre les proposicions que Eberhard escriu en nom d'aquell, i que utilitza com a armes contra la crítica, per les seves pròpies afirmacions; altrament estariem en la mala posició que els cops que ell fa en nom aliè ens podrien tocar, però aquells a través dels quals nosaltres contestem, com és just, podrien tocar un gran home, la qual cosa només ens podria atraure l'odi dels qui l'honoren" ⁴

De totes maneres, en el curs de l'obra Kant no s'estarà, prou sovint, d'indicar que Eberhard s'aparta de Leibniz i l'interpreta malament⁵. I les darreres pàgines de la "2ª secció", que són alhora les darreres de l'obra, forniran tota una interpretació de la filosofia leibniziana, escrites des d'aquest punt de

⁴ W V, 297; Ak VIII, 187.

⁵ Cf. p. ex. W V, 325n; Ak VIII, 211n.

vista anti-eberhardià⁸.

La "1ª secció" duu per títol: "Sobre la realitat objectiva d'aquells conceptes als quals no pot ser donada cap intuïció sensible corresponent, segons Eberhard". El seu contingut és una reafirmació de la posició essencial de la *KrV*, segons la qual només hi ha realitat objectiva quan al concepte s'uneix la intuïció. Això comporta una crítica de les pretensions d'Eberhard d'atorgar validesa supra-empírica al principi de raó suficient ("1ª secció, A"); d'afirmar la realitat objectiva d'un concepte com el de "simple", que ni tan sols pot ser objecte dels sentits ("1ª secció, B"); del mètode que pretesament li ho autoritza a fer ("1ª Secció, C"), que finalment es basa en la concepció de la sensibilitat com a intel·lecció confusa.

La "2ª secció" es titula: "La solució del problema: com són possibles els judicis sintètics a *priori*?, segons Eberhard"; i mostra com és aquesta la qüestió que el dogmatisme mai no ha pogut resoldre.

Vegem ràpidament els principals moments de l'obra, per a analitzar a continuació les pàgines finals sobre Leibniz:

⁸ La posició de Kant envers Leibniz en l'escrit sembla ser: salvar de Leibniz tot el que sigui possible (és a dir, tot el que coincideixi amb la doctrina crítica). La coincidència amb el gran home tendirà llavors a confirmar la doctrina, i, de passada, eliminarà una coartada dels oponents. Però allà on la conciliació amb Leibniz sigui impossible, no s'ha de dubtar a refutar-lo; "no hi ha autor clàssic en filosofia" (W V, 334n; Ak VIII, 218-219n).

* Sobre la pretesa realitat objectiva del principi de raó suficient:

Eberhard confon el sentit lògic (formal) i el sentit transcendental (material) del principi de raó suficient⁷: el principi lògic diu que "tota proposició ha de tenir una raó (fonament)"; derivat del principi de contradicció, és vàlid per a tots els judicis. El principi transcendental diu que "tota cosa ha de tenir una raó (fonament)"; però això no es pot demostrar a partir de simples conceptes sense relació amb la intuïció. Eberhard dóna al principi valor transcendental (sense distingir-lo clarament del valor formal), i pretén de provar-lo amb una demostració que barreja dues argumentacions que són, a més, fal·laces⁸. I és que el principi és, aplicat a les coses, manifestament fals: si fos veritat, implicaria que no hi ha res incondicionat; el fonament ha de ser diferent de la cosa fundada, i per tant tot hauria de ser pensat com a dependent d'altri; és contradictori que quelcom contingui el fonament de si mateix; afirmar-ho és dir que no té fonament real (altrament passa amb el sentit lògic del principi: es pot dir d'una proposició que té el fonament de la seva veritat en ella mateixa, en la mesura que el concepte del subjecte fonamenti el del predicat)⁹.

⁷ W V, 304-305; Ak VIII, 193-194.

⁸ W V, 307-310; Ak VIII, 196-198.

⁹ W V, 310; Ak VIII, 198.

El valor del principi de raó suficient queda, doncs, malgrat els esforços d'Eberhard, reduït al fenomènic: tot el que passa té un fonament; el *Grund* esdevé *Ursache* (2ª analogia de l'experiència)¹⁰; Kant l'anomena encara "suficient" perquè garanteix l'objectivitat de l'experiència, de què és constitutiu; però el principi perd l'abast que el caracteritzava en el leibnizianisme: "Sense pretensions ontològiques, el *Satz vom zureichenden Grundes* només pot significar ja: 'no hi ha llei sense regularitat suficient' -és a dir, transcendental-, o: 'hom no treu, en lògica, conseqüències més que en la mesura que hom en té els requisits'. Es a dir, no significa ja gran cosa."¹¹

* Sobre la pretesa realitat objectiva del concepte de simple:

Eberhard la vol provar mostrant que hi ha elements simples en els objectes dels sentits, que només descobreix l'enteniment perquè no són sensibles¹². Es basa en dos pressupòsits, tots dos falsos¹³: que el temps i l'espai consisteixen en elements simples, contra el que demostra la matemàtica; que aquests elements simples no són sensibles, sinó de l'ordre de l'enteniment, amb la qual cosa resulta absurd voler compondre el tot sensible a partir d'elements que no

¹⁰ Cf. esp. B 246/A 200-201.

¹¹ Belaval, *Et. leib.*, ed. cit., p. 310; vegeu-ne també les pàgines precedents.

¹² W V, 311-314; Ak VIII, 200-201.

¹³ Cf. W V, 314ss; Ak VIII, 202ss.

són sensibles. Fins i tot si s'admetés la demostració d'Eberhard, el resultat seria únicament una confirmació de la *KrV*, segons la qual la realitat objectiva d'un concepte només apareix si aquest té una intuïció corresponent, perquè intenta trobar el simple en els objectes de la intuïció espacio-temporal; la qual cosa demostra que Eberhard no ha entès la distinció entre el sensible i el no-sensible¹⁴.

* Sobre el pretès mètode per elevar-se del sensible al no-sensible:

Segons la *KrV*, tota part d'un fenomen segueix essent fenomènica. Segons Eberhard, entre una cosa com a fenomen i com a cosa en ella mateixa només hi ha una diferència en el grau del nostre poder de percepció; per tant, les parts clarament percebudes del fenomen deixen de ser fenomèniques i esdevenen la cosa mateixa.

Eberhard posa com a exemple absurd de la possibilitat de coneixement de les coses en si el que podem tenir d'un quiliàgon, en ser irrepresentable sensiblement (inimaginable: *unbildlich*); és clar, però, que fornir intuïció a un concepte no vol dir dibuixar efectivament una figura, sinó conèixer-ne la relga de construcció¹⁵. L'ús abstracte de l'enteniment a partir de les representacions dels sentits resta a l'interior

¹⁴ W V, 320; Ak VIII, 207. De fet, com Kant veu i explicita en l'apartat següent, a la base de l'argumentació d'Eberhard hi ha una concepció de la sensibilitat com a intel·lecció confusa; sense aquesta base, l'absurditat de l'argument és clara; no des d'ella.

¹⁵ W V, 324-326; Ak VIII, 210-212.

del camp de l'experiència possible¹⁸. La distinció o confusió en la consciència d'una representació no fa cap diferència en la seva natura específica.

"Si, doncs, el senyor Eberhard ha exposat correctament el concepte leibniziano-wolffià de la sensibilitat de la intuïció, a saber, que aquesta consisteix merament en la confusió del múltiple de les representacions en ella, mentre que aquestes representen tanmateix les coses en si mateixes, el coneixement distint de les quals descansa però en l'enteniment (que coneix les parts simples en aquella intuïció), aleshores la Crítica no ha imputat ni carregat res falsament a aquella filosofia." ¹⁷

* Sobre la qüestió de la possibilitat dels judicis sintètics *a priori*:

Eberhard confon les distincions sintètic/analític, *a priori/a posteriori*, de la *KrV*, que entén malament¹⁸, que defineix a la seva manera de forma confusa¹⁸, i que, en la seva re-definició, no resolen, al capdavall, la qüestió per la qual es demana²⁰ i que és l'única que evita el dogmatisme²¹.

¹⁸ W V, 330-331; Ak VIII, 216. Era ja la posició de la *Dissertatio* de 1770.

¹⁷ W V, 333; Ak VIII, 218.

¹⁸ W V, 351-352; Ak VIII, 233.

¹⁸ W V, 345-347; Ak VIII, 228-229.

²⁰ W V, 362-363; Ak VIII, 241-242. En definir les proposicions sintètiques *a priori* com aquelles que enuncien del subjecte els atributs que li pertanyen necessàriament però només mediatament o a manera de conseqüències, fundades en el principi de raó, Eberhard deixa sense resoldre la qüestió: on és el fonament del predicat? Si en el subjecte, pel principi de contradicció, llavors és analític; si no deriva del subjecte pel principi de contradicció, és simplement sintètic.

²¹ Definit com la confiança en els propis principis *sense crítica prèvia* del poder mateix de la raó. W V,

Les pàgines finals de l'obra són les que en el nostre context ens interessen especialment: Kant hi resumeix les característiques principals de la metafísica de Leibniz, que haurien estat malenteses no només pels seus adversaris sinó també fins i tot pels seus pretesos deixebles i intèrprets (entre els quals, hom sobreentén, cal situar el mateix Eberhard). Aquests trets principals del sistema leibnizià són, segons Kant: 1. El principi de raó suficient, que ha de mostrar les insuficiències del principi de contradicció; 2. La monadologia; i 3. La doctrina de l'harmonia preestablerta. Vegem com els entén Kant²²:

1. És inversemblant interpretar el principi de raó suficient com a llei de la natura o principi objectiu (si fos així, Leibniz no l'hauria presentat com una innovació pròpia, essent com és antic com la filosofia mateixa); no és per Leibniz més que un principi subjectiu, referit a una crítica de la raó. En assenyalar-lo com a complement necessari del principi de contradicció, que és, com és sabut, el principi dels judicis analítics, Leibniz està demanant un principi que expliqui la possibilitat de les proposicions sintètiques (que van més enllà del que conté el mer concepte de l'objecte)²³.

343; Ak VIII, 226.

²² W V, 369-373; Ak VIII, 247-251.

²³ El principi de raó suficient (*der Satz des zureichenden Grundes*) no és un principi (*Satz*) sintètic particular, sinó el principi (*Prinzip*) dels principis

Magre favor es fa a Leibniz quan s'interpreta aquesta exigència d'explicació dels judicis sintètics²⁴ com l'explicació mateixa; el principi de raó suficient és un principi heurístic, una invitació a la recerca, no pas el seu resultat.

2. És inversemblant creure que Leibniz, gran matemàtic, hagi pretès que els cossos són compostos de mònades i l'espai de parts simples. La monadologia no es refereix al món dels cossos, sinó al seu substrat (que ens és incognoscible), el món intel·ligible, simple idea de la raó; a aquest nivell, cal certament pensar que tot el que és compost consisteix en substàncies simples²⁵.

Ja en un passatge de la "1ª secció", Kant havia suggerit aquesta interpretació²⁶: el simple en l'espai i en el temps és impossible; cal interpretar Leibniz, per poc que es pugui, com si per "simple" entengués no pas una *part* de la matèria, sinó el seu *fonament*, situat més enllà del sensible, i incognoscible per a nosaltres.

Però per què qualificar com a *simple* aquest fonament de la matèria? La *KrV* ("Amfibòlia")

(*Satze*) sintètics: cf. Ak XX, 363.

²⁴ Els *Vorarbeiten* a *UE* precisen que són els judicis sintètics *a priori* els que demanen una recerca del seu fonament o condició de possibilitat. Cf. p. ex. Ak XX, 366, 376.

²⁵ Cf. també Ak XX, 368, on Kant assenyala la semblança entre la posició de Leibniz i la pròpia.

²⁶ W V, 315-316; Ak VIII, 203. Com es veu, coincideix amb la dels *MAN* i s'aparta de l'"Amfibòlia".

assenyalava només que això era resultat d'una consideració de les coses com a objectes del mer *enteniment*: el concepte de compost comporta el de simple. Una nota d'*Über eine Entdeckung* ²⁷ ofereix una explicació en termes d'una altra facultat, la *raó*, que permet entendre la caracterització present²⁸ de "mònada" i "món intel.ligible" com a *Idee der Vernunft*, i que explica alhora la tendència natural i inevitable a cometre amfibòlia.

Atès que el concepte de compost remet al de simple, afirmar que les coses en si són de l'ordre del compost seria negar-ne el caràcter incondicionat, que la raó exigeix i que mai no es troba en l'experiència²⁹. Però això no vol dir que en qualificar l'en si com a simple se n'ampliï el coneixement (que és nul). Només hi ha coneixement on hi ha intuïció sensible, i per tant aquesta determinació de la cosa en si com a simple, en tant que proposició cognoscitiva, significaria interpretar el simple com a simplicitat en l'espai i en el temps, la qual cosa és contradictòria. En dir que la cosa en si és simple o mònada s'expressa únicament "la *idea* d'una condició del compost que no és al seu torn condicionada"³⁰.

De totes maneres, això sembla confirmar el que ja

²⁷ W V, 323; Ak VIII, 209.

²⁸ W V, 370; Ak VIII, 248.

²⁹ Cf. p. ex. B 365/A 308; B 382-384/A 326-327.

³⁰ W V, 323; Ak VIII, 209.

havíem assenyalat com a resultat del plantejament dels *MAN*: Kant tendeix a pensar (que no conèixer) les coses en si en termes de monadologia leibniziana³¹.

Però reprenguem el fil de la interpretació kantiana de la monadologia en aquestes pàgines darreres d'*Über eine Entdeckung*:

Tenim, doncs, que la mònada no és per Leibniz l'element constitutiu del cos, sinó un element del món intel·ligible, substrat incognoscible del món sensible. Kant afegeix:

- D'aquest món suprasensible, en tenim una intuïció intel·lectual, bé que obscurida.

- Però aquesta intuïció intel·lectual no es refereix als éssers sensibles, per als quals hi ha una mena particular d'intuïció, i que s'han d'entendre, doncs, "en el sentit més estricte", com a fenòmens, formes (específicament pròpies) de la intuïció.

- La seva definició de la sensibilitat com a representació confusa³² s'ha de rebutjar, perquè és contradictòria amb el tot del seu sistema, que exigeix la irreductibilitat de la sensibilitat a l'enteniment. Es una correcció que cal fer a Leibniz.

- Semblantment, tampoc no s'ha de prendre al peu

³¹ Tendència que no fa més que continuar elements pre-crítics: ja vèiem en els *Träume* el sorprenent respecte de Kant envers la caracterització leibniziana de l'interioritat del que apareix com a extern en termes monadològics -capacitat de representació-.

³² Que a W V, 333 (Ak VIII, 218) dubtava si calia atribuir realment a Leibniz, així com en la lletra a Herz de 26.V.1789 (Ak XI, 49-50).

de la lletra l'afirmació de l'innatisme d'alguns conceptes; Leibniz se'n serviria com d'una expressió de la facultat fonamental pel que fa als principis *a priori* del nostre coneixement, per oposar-se a l'empirisme de Locke.

3. Es inversemblant interpretar l'harmonia preestablerta com l'acord entre dos éssers independents i incapaços per si mateixos d'entrar en comunitat (ànima i cos), perquè seria anunciar l'idealisme (no caldrien els cossos si el que passa a l'ànima es pogués explicar com a efecte de les seves pròpies forces)³³.

Es l'harmonia entre sensibilitat i enteniment, que fa possible l'experiència (*Kritik der reinen Vernunft*), el que necessita ser explicat: per què tenim uns enteniment i sensibilitat tals que, heterogenis, s'acorden però per a la possibilitat d'un coneixement; per què, especialment, les lleis empíriques particulars, de què l'enteniment no ens diu res *a priori*, s'acorden com si la natura hagués estat disposada intencionadament per a la nostra facultat de comprensió (*Kritik der Urteilskraft*). El fonament d'això, que ningú no pot explicar més, l'anomena Leibniz una harmonia preestablerta, que no és una explicació de l'acord, sinó una indicació que cal pensar una finalitat en l'ordenament de la causa suprema, no entre les coses, sinó entre les facultats

³³ Vegeu el mateix retret en la *Refl.* 6315 (Ak XVIII, 618).

del nostre esperit (sensibilitat i enteniment)³⁴.

Que és això el que efectivament entén Leibniz, bé que no ho desenvolupi explícitament, ho mostraria segons Kant el fet que no limita l'harmonia a l'acord entre cos i ànima, sinó que l'estén al dels regnes de la natura i de la gràcia: per aquest darrer cal entendre³⁵ el regne dels fins en relació al fi últim (és a dir, l'home sota lleis morals); i això significa pensar una harmonia entre les conseqüències que resulten dels nostres conceptes de la natura i les del concepte de llibertat³⁶. Hom notarà que no es tracta d'harmonia entre *coses* diferents, sinó entre *facultats* diferents sota principis del tot heterogenis. També la *KrV* indica que aquesta harmonia només es pot entendre gràcies a una causa intel·ligent del món, pensable bé que no demostrable³⁷.

Fins aquí els punts principals de la interpretació de Leibniz en *Über eine Entdeckung*; Kant creu que li permet concloure, contra Eberhard, triomfant:

"Així, la crítica de la raó pura podria molt ben ser l'autèntica apologia de Leibniz, fins i tot contra els seus seguidors, que l'enalteixen amb lloances que no l'honoren; com ho podria ser també de diferents filòsofs més antics, a qui força historiadors de la

³⁴ Cf. semblantment: A Herz, 26.V.1789 (Ak XI, 52).

³⁵ Era ja la lectura de la *KrV*: B 840/A 812.

³⁶ Cf. *supra* (apartat 5.1.) la semblança esmentada entre la posició de Leibniz i la solució kantiana de la tercera antinòmia.

³⁷ Vegeu els resultats de la 4ª antinòmia (B 587-593/A 559-565), i, també, B 854/A 826 (creença doctrinal en l'existència de Déu).

filosofia, en repartir-los-hi totes les llaors, fan dir purs absurds, dels quals no endevinen la intenció en descurar la clau de tota interpretació dels productes de la raó pura per mers conceptes, la crítica de la raó mateixa (com a font comuna per a tots), i, ultra la recerca literal del que han dit, no poden veure el que han volgut dir." ^{ss}

^{ss} W V, 373; Ak VIII, 250-251.

5.2.4. Els manuscrits sobre els progressos de la metafísica (*Über die Preisfrage: welches sind die wirklichen Fortschritte, die die Metaphysik seit Leibnizens und Wolffs Zeiten in Deutschland gemacht hat?*).

L'any 1791, la Reial Acadèmia de Ciències de Berlín posa a concurs el tema següent: "quins són els progressos reals que la metafísica ha fet a Alemanya des dels temps de Leibniz i de Wolff?". Com hem vist, Eberhard ha contestat ja a la bestreta la pregunta: la metafísica no ha fet cap progrés des de Leibniz, o almenys no ho és el que es presenta com a tal (la crítica kantiana de la raó).

El text de Kant s'emmarca, doncs, en la mateixa línia polèmica que representava *Über eine Entdeckung*¹ (la mateixa existència del concurs manifesta ja la vigència de la polèmica entre kantians i leibniziano-wolffians); escrit una mica després² -el concurs restà obert fins a 1795-, Eberhard és encara present en el rerafons dels *Fortschritte*, que fan una unitat amb *Über eine Entdeckung*, bé que, com veurem, la interpretació del pensament de Leibniz en tots dos textos sigui discrepant.

Pel que fa concretament als manuscrits kantians

¹ De Vleeschauer (*La déduction transcendentale dans l'oeuvre de Kant*, Paris-Anvers-La Haia, 1934-1937, vol. III, p. 370) distingeix en l'itinerari kantià la fase 1770-1790, que qualifica de constructiva, i que acaba amb la *KU*, de la que comença amb *UE* el 1790, i que anomena defensiva.

² Probablement (Vorländer) a partir de 1793.

sobre la qüestió, cal tenir present que no es tracta d'una obra acabada; De Vleeschauwer³ parla d'obra en gestació; si bé és més que simples *Lose Blätter*, no és encara una obra pròpiament dita, com manifesta especialment el desordre de redacció, les repeticions, els entrecavalcaments entre els tres manuscrits, que Rink (que, per indicació de Kant, els publicà l'any 1804) considera que reprenen cada vegada el primer⁴; malgrat el seu inacabament⁵, cal reconèixer l'obra com un tot, que si bé és lluny d'ésser complet, posseeix ja tot el que calia per esdevenir una obra important en el *corpus* kantian⁶: unitat de concepció a l'entorn de tres idees mestres: (1) una crítica de la raó com a condició indispensable de tota recerca metafísica; (2) el desenvolupament del pensament metafísic en una seqüència de tres estadis progressius (dogmatisme, escepticisme, criticisme); i (3) la insistència en el

³ "La composition du *Preisschrift* d'I. Kant sur les progrès de la métaphysique", *Journal of the history of philosophy*, 17, 1979, p. 147.

⁴ En contra, De Vleeschauwer, "La composition...", p. 148.

⁵ Per què? Desconeixem què feu a Kant renunciar a presentar-se a concurs; potser la certesa que havia de guanyar-lo un wolffià? potser un major interès per altres qüestions (la *Metaphysik des Sitten*? el que seria l'*Opus postumum*?)? No podem més que imaginar hipòtesis.

⁶ De Vleeschauwer, "La composition...", pp. 143-144, 195. Aquest eminent intèrpret de Kant, que ha analitzat amb finor aquesta "ventafocs" del kantisme, assenyala un doble error a l'origen de la publicació final del text que coneixem: un error de Kant en pensar que li mancava només un "*brin de toilette*"; i un error de Rink en creure-se'l (*loc. cit.*, pp. 147, 154).

fet que l'únic pas del sensible al meta-sensible tolerat per la crítica pren la via pràctico-moral de la raó.

Pel que fa a l'exposició que fan els *Fortschritte* de la filosofia de Leibniz, cal fer ressaltar primerament que hi és repetida. És una de les esmentades duplicitats en la redacció de l'obra (que s'expliquen en virtut del seu caràcter inacabat), però que presenta algunes particularitats: entre les dues versions (contingudes en el mateix primer manuscrit) hi ha encara no dues pàgines de diferència; mentre la segona està en el seu lloc natural⁷, en l'exposició del primer estadi de la metafísica (dogmatisme), la primera⁸ trenca el desenvolupament lògic de l'*Erste Abteilung*, perquè l'exposició de la filosofia transcendental no és encara acabada (manca introduir l'esquematisme, que apareix, en efecte, en la continuació⁹). Per què, doncs, Rink no la relega a les *Beilage*, com fa amb la duplicació del segon estadi de la metafísica (escepticisme) del primer manuscrit?

⁷ Ak XX, 281-281; W VI, 616-620.

⁸ Ak XX, 277-279, i un breu paràgraf a XX, 280; W VI, 610-613, i 614-615.

⁹ Ak XX, 280; W VI, 613-614. Acte seguit, el darrer retret a Leibniz -sobre el principi dels indiscernibles- (el breu paràgraf de la nota anterior), amb què acaba l'*Abteilung*, i que sembla afegit a última hora (si el discurs lògic era interromput amb la crítica a Leibniz, aquest darrer afegitó no fa més que agravar-ho: exposició de la filosofia transcendental - crítica a Leibniz - exposició de la filosofia transcendental - crítica a Leibniz); en la segona versió, en canvi, esdevé el principal retret al leibnizianisme.

Pel que fa al contingut, les dues versions coincideixen en l'essencial; vegem-ne els trets més significatius.

La *primera versió* no presenta l'aspecte sistemàtic de la segona; comença assenyalant que Leibniz i Wolff creien haver ofert dos nous principis importants, el de raó suficient (per a l'existència de les coses; el "vell principi aristotèlic de contradicció" fa referència només a la seva possibilitat conceptual) i el de la diferència entre representacions obscures, clares però confuses, i distintes (per a la distinció d'intuïció i coneixement per conceptes):

- Sobre el principi de raó suficient: la proposició "tot té una raó" equival a "tot és una conseqüència"; només val com a proposició lògica, perquè és analítica; aplicada, però, a les coses, és absurda: si *tot* ha de tenir una raó suficient, és que aquesta no és enlloc; només s'evita aquest absurd sostenint-ne un altre: l'existència d'un *ens a se* que seria conseqüència de si mateix (alhora causa i efecte)¹⁰.

- Sobre el principi de la diferència lògica de la distinció de les representacions: afirma que la intuïció és només un concepte confús de l'objecte, i que per tant intuïció i concepte només difereixen pel grau de consciència i no per la seva natura específica. Per tant: la intuïció amb consciència completa d'un cos

¹⁰ Ak XX, 277; W VI, 610-611.

ens donaria el concepte de cos com a agregat de mònades¹¹. Contra aquesta conseqüència, el criticisme respon: La proposició "els cossos consisteixen en mònades" només pot resultar de l'experiència per mitjà de la descomposició de la percepció si podem veure amb prou agudeses. Però, atès que la reunió d'aquestes mònades és representada com a possible només en l'espai, aquella doctrina implica prendre l'espai per la representació empírica i confusa de la coexistència del múltiple exterior entre si¹². Però, aleshores, s'esvaeix l'aprioritat i necessitat de la geometria¹³, les quals només s'expliquen, doncs, rebutjant aquella concepció, negant que l'espai i el cos siguin compostos per parts simples, i reconeixent la diferència específica entre intuïció i concepte (una altra cosa és que, a partir dels simples conceptes, el compost remeti al simple com a fonament¹⁴).¹⁵

Heus aquí que el plantejament dels *Fortschritte* recupera el punt de vista de l'"Amfibòlia": la monadologia és coherent en pensar les coses a partir de purs conceptes; el seu error consisteix a no haver

¹¹ Ak XX, 278; W VI, 612. L'exemple és significatiu de les preocupacions de Kant (apareix en totes les versions del leibnizianisme: *KrV*, *MAN*, *UE*, i aquí).

¹² Hom reconeix aquí l'argument de la "Remarca" a l'"Antitesi" de la "2ª Antinòmia".

¹³ Cf. ja la *KrV*, B 64ss/A 46ss, i també la *Dissertatio*.

¹⁴ Cf. "Amfibòlia" (intern/extern) i "2ª antinòmia".

¹⁵ Ak XX, 278-279; W VI, 612-613.

tingut en compte l'especificitat de la seva intuïció sensible. A la mateixa perspectiva es redueix la breu crítica al principi leibnizià dels indiscernibles¹⁸:

Segons els conceptes de l'enteniment, dues coses quantitativament i qualitativament idèntiques són una i la mateixa cosa pensada dues vegades. Però dues coses en l'espai poden ser idèntiques (per exemple, dues gotes d'aigua) i tanmateix numèricament diverses, la qual cosa demostra que per conèixer les coses en l'espai no n'hi ha prou de representar-se-les únicament per mitjà dels conceptes de l'enteniment, sinó que cal també tenir present la intuïció sensible; amb què es demostra, a més, que l'espai no és, com pretén Leibniz, una propietat o relació de les coses en si, i que els sols conceptes de l'enteniment no forneixen coneixement.

En resum, s'atribueix a Leibniz:

1. Abast il·legítim del principi de raó suficient.
2. Distinció només lògica de sensibilitat (intuïció) i enteniment (concepte); això comporta:

- els cossos es componen de parts simples (i, semblantment, l'espai);

- l'espai és la representació confusa i empírica de les coses coexistents (amb què la geometria perd la seva aprioritat i necessitat);

- el principi de la identitat dels indiscernibles.

L'estructura de la *segona versió* de la filosofia

¹⁸ Ak XX, 280; W VI, 614-615.

leibniziana és més manifesta:

Ofereix primerament la *base* del seu sistema (la intel.lectualització o reducció a simple confusió conceptual de la intuïció), d'on deriven les diverses doctrines; les quatre que en cita són presentades com a *exemples* resultants d'haver emprès aquella via errònia¹⁷:

1. El principi de la identitat dels indiscernibles. Afirmar que la identitat conceptual implica la identitat numèrica. En no admetre més que una distinció per conceptes, i reduir la intuïció a confusió, Leibniz no podia acceptar la distinció de dues coses pel seu ocupar dos llocs diferents en l'espai. Amb això, topa amb el sentit comú, que mai es deixarà convèncer que l'existència d'una gota d'aigua en un lloc impedeixi l'existència d'una altra d'igual en un altre lloc.¹⁸

2. El principi de raó suficient, a partir de mers conceptes, engendra com a conseqüència la reducció de tota oposició a oposició lògica (afirmació/negació), ignorant l'oposició real entre dues realitats (ambdues afirmatives): només es pot pensar l'oposició entre el que és real (que té raó suficient per existir) i el que no és real (mancat de raó suficient); és aquesta una

¹⁷ Ak XX, 282; W VI, 616. De totes maneres, a W VI, 620 (Ak XX, 285) són qualificades no ja com a simples exemples, sinó com el que de nou han aportat Leibniz i Wolff.

¹⁸ Vegeu el mateix plantejament a la *Refl.* 5907 (Ak XVIII, 381).

concepció, però, contrària a l'experiència (que mostra oposicions reals: p. ex., forces oposades) i a la moral (en reduir el mal a simple limitació).

En haver-lo considerat només des del punt de vista dels mers conceptes, desconeixent l'especificitat de la intuïció, el principi de raó suficient no serví a Leibniz per anar més enllà dels mers judicis analítics, fundats en el principi de contradicció.¹⁹

3. El sistema de l'harmonia preestablerta²⁰. La seva finalitat pròpia era explicar la comunitat ànima/cos; però abans havia d'explicar en general la possibilitat de la comunitat de substàncies diferents (per la qual aquestes formen un tot), atès que les substàncies, a partir del seu sol concepte, han de ser representades com a isolades (no hi ha cap raó perquè els accidents d'una substància s'hagin de fundar en una altra). Per tant, la comunitat entre substàncies així concebudes (pel sol concepte) només pot ser ideal, és a dir, una harmonia preestablerta²¹; així neix "la més

¹⁹ Hom notarà que allò que duu a la reducció de tota oposició a oposició lògica és de fet el desconeixement de l'especificitat de la intuïció (com en l'"Amfibòlia"). La crítica al principi de raó suficient consisteix només a assenyalar que, en compartir aquell desconeixement, és incapaç d'aportar res de nou al simple principi de contradicció; per tant, hom pot inferir: (1) no tenim cap bon motiu per introduir-lo com a principi fonamental; tret que (2) s'interpreti com ho fa *UE*: com a indicació de la necessitat de la recerca del fonament dels judicis sintètics *a priori*.

²⁰ Vegeu, semblantment, Ak XX, 283; i *Ref1*. 5554 (Ak XVIII, 230), 5962 (XVIII, 405).

²¹ O bé l'ocasionalisme; Kant l'esmenta sovint en tractar l'harmonia preestablerta (cf. ja la *Diss.*), però mai el refuta en particular, atès que les

admirable²² ficció que la filosofia ha inventat mai, només perquè tot ha de ser explicat i entès per conceptes".²³

Si s'admet, en canvi, la intuïció pura de l'espai, que serveix *a priori* de fonament a totes les relacions externes, s'explica la influència física (comunitat real i ja no ideal): un únic món, en un únic espai²⁴.

4. La monadologia. Segons els simples conceptes, les substàncies són o bé simples o bé compostes del simple, perquè la composició és només una relació sense la qual les substàncies han de poder continuar existint, i el que resta, suprimida tota composició, és el simple²⁵. A més, tota substància ha de tenir (ultra relacions externes) determinacions internes ("determinacions reals que els siguin intrínsecament inherents"); però les úniques que coneixem que puguin ser atribuïdes a un ésser simple són les representacions i el que en depèn; no es pot atribuir als cossos, però sí a les seves parts simples; s'obté crítiques a aquesta valen també per a aquell.

²² "*Wunderlich*": hom podria traduir també: "estranya", "miraculosa".

²³ Ak XX, 284; W VI, 618.

²⁴ Vegeu el capítol dedicat a l'etapa pre-crítica de Kant: és una constant en la lectura kantiana del leibnizianisme (des dels *Gedanken der lebendigen Kräfte* -atracció- fins a la *Dissertatio* -Déu-) la denúncia de la insuficiència de la monadologia per a explicar la connexió real de les coses.

²⁵ Es el vell argument de la *MPh*, que la *KrV* recuperava en exposar Leibniz (i la tesi de la "2ª antinòmia"); també aquí, com en la *KrV* ("Amfibòlia"), els límits de la seva validesa són reduïts al merament conceptual. Cf. *Ref1*. 5645 (Ak XVIII, 290).

així el concepte de mònada²⁶: éssers simples que constitueixen els cossos; miralls de l'univers o éssers dotats de capacitat de representació, en gradació contínua de la inconsciència a la consciència (de les mònades endormiscades a les substàncies pensants, de les ànimes animals a les humanes i a graus superiors encara)²⁷. Una mena de "món encantat"²⁸, originat finalment per no haver pres les representacions dels sentits per una mena de representació del tot diferent a la del concepte.

Aquestes quatre doctrines són la novetat que han aportat Leibniz i després d'ell Wolff.

En comparació amb la primera versió de l'exposició del leibnizianisme, destaca només (ultra la diferència d'estructura i ordre en les doctrines, a què no crec que calgui donar especial relleu, atès el caràcter inacabat de l'obra) la crítica a l'harmonia preestablerta i el desconeixement de l'oposició real, que allà no foren considerades; a més, el tractament del principi de raó suficient és diferent en els dos llocs: en el primer, és criticat en voler-se aplicar dogmàticament a les coses; en el segon, en canvi, és introduït per a mostrar que no permet evitar la

²⁶ Es ben bé el camí que duu a la mònada com a força representativa segons exposaven els *Träume*: Ak II, 339n; W II, 848n. Cf. també Ak XVII, 685 (*Refl.* 4716).

²⁷ Compareu amb *Monad.* §§ 1-3, 7-8, 14, 19-20, 24, 63, etc. L'expressió "mònada endormiscada" apareixia ja a Ak II, 277; W II, 745; vegeu-ne el que n'hem dit *supra*.

²⁸ W VI, 620; Ak XX, 285.

concepció que redueix tota oposició a oposició lògica.

Malgrat el detall, però, el gros de les dues versions és idèntic, tant pel que fa a les tesis particulars com al tret essencial que es fa al leibnizianisme: haver desconegut l'especificitat del coneixement sensible.

5.3. ANÀLISI SISTEMÀTICA DE LES INTERPRETACIONS KANTIANES DE LEIBNIZ.

5.3.1. Comparació de les diverses exposicions kantianes de Leibniz.

El que destaca especialment a l'hora de comparar les diverses exposicions kantianes de la filosofia leibniziana és l'existència de dos punts de vista diferents adoptats per Kant.

En la *Kritik der reinen Vernunft* denuncia com a error fonamental del leibnizianisme haver comès amfibòlia transcendental, és a dir, haver aplicat a les coses conceptes de reflexió sense haver tingut prèviament en consideració que, si els conceptes s'apliquen a les coses com a fenòmens, tenen una significació diferent que si s'apliquen a les coses com les pensaria l'enteniment pur; en haver interpretat la sensibilitat com a coneixement intel·lectual confús, Leibniz ha confós l'ús d'aquells conceptes, i ha afirmat de les coses com a fenòmens el que únicament valdria de les coses com a objectes de l'enteniment.

Els manuscrits sobre els progressos de la metafísica (*Fortschritte*), cronològicament la darrera exposició kantiana del leibnizianisme, reprenen la perspectiva de l'"Amfibòlia": les diverses doctrines leibnizianes s'expliquen com a resultat de l'error cabdal d'intel·lectualitzar la intuïció sensible i pretendre que es tracta simplement de concepte confús.

Res en cap d'aquestes dues obres, *KrV* i *Fortschritte*, no autoritza a distingir Leibniz de Wolff

o del leibniziano-wolffisme en general; en els *Fortschritte*, acostuma a parlar alhora de Leibniz i de Wolff, cosa que, d'altra banda, vé donada com a natural i gairebé és exigida pel plantejament mateix del tema a concurs de l'Acadèmia. La *KrV*, i en especial l'"Amfibòlia", sembla pensar de manera més particular en Leibniz. Però, en tot cas, no s'estableix cap diferència doctrinal entre aquest i els wolffians.

Del tot diferent és el punt de vista que representen les altres dues versions, *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* i, sobretot, *Über eine Entdeckung*: hi és la preocupació manifesta de Kant distingir entre la veritable filosofia del Leibniz històric, que exposa i que atansa a la posició crítica, del que s'ha volgut fer passar com aquesta, que no n'és però més que una mala interpretació, i que (s'insinua més que no pas s'afirma explícitament¹) coincideix amb el que era denunciat en les versions de la *KrV* i els *Fortschritte*. Segons aquesta segona perspectiva, doncs, l'error que l'"Amfibòlia" havia posat al descobert no hauria estat comès per Leibniz, sinó únicament pels leibniziano-wolffians.

Si les dues versions fossin cronològicament successives, hom podria sospitar un aprofundiment de Kant en l'obra de Leibniz, i substituir la darrera a la primera com la concepció madura a una primera impressió precipitada. Però no només sembla que el moment de

¹ Llevat d'un cas: la qüestió de si s'ha d'interpretar el simple com a part o com a fonament del compost.

major interès de Kant per Leibniz s'ha de situar abans i no després de la *KrV*² (no hi ha, en tot cas, elements objectius que permetin afirmar el contrari³), sinó que, sobretot, les dues perspectives s'alternen en un mateix període⁴. Cal reconèixer-les com a coexistents⁵.

Una altra línia d'explicació d'aquesta divergència és la que para esment en el caràcter polèmic de les exposicions kantianes de Leibniz; Kant no és un historiador de la filosofia, i quan exposa els trets principals del sistema leibnizià ho fa des d'interessos

² Cf. *supra* el capítol 2.

³ A tot estirar, la publicació de la 2ª edició de les *Opera omnia* a cura de Dutens (Berlín, 1789).

⁴ Llevat que menyspreem la significació dels *Fortschritte*, basant-nos en el fet que són inacabats; aleshores, hom podria sostenir que Kant començà atribuint a Leibniz el retret denunciat en l'"Amfibòlia" per a reflexionar-hi més a continuació fins arribar a la perspectiva dels *MAN* i *UE*; els *Fortschritte* tornarien a la identificació de Leibniz amb els wolffians per imperatius del plantejament mateix del concurs acadèmic. Van Biéma (*op. cit.*, pp. 106-107) suggereix fins i tot que allò que feu decidir Kant a no acabar el text i renunciar a competir fou potser haver de partir d'aquesta perspectiva. Però em sembla que aquesta hipòtesi no resisteix l'anàlisi: no només oblida que, si bé els *Fortschritte* eren inacabats, Kant els considerava gairebé enllestits, fins al punt d'encarregar-ne a Rink l'edició; sinó que a més no té en compte el fet que *UE* i *Fortschritte* pertanyen a una mateixa polèmica, contra el mateix adversari; si la distinció entre el Leibniz històric i els wolffians era considerada útil als interessos polèmics l'any 1790, no veig per què no la hi havia de seguir considerant el 1793, i, per tant, per què no l'havia de reprendre en el concurs acadèmic.

⁵ Ho confirma encara, p. ex., que *KrV B* no canvia ni un mot de l'"Amfibòlia" respecte a *KrV A*, malgrat ser posterior als *MAN*; i, sobretot, la *Refl.* 4500 (aprox., pertanyent a l'any 1772), que anticipa la línia interpretativa d'*UE*.

immanents a la pròpia doctrina⁶: els temes escollits com a essencials ho són des del punt de vista de Kant, però potser no tant des del de Leibniz; l'ús de la terminologia específicament kantiana ("transcendental", "cosa en si") mostra ja que no es tracta d'una comparació neutra de dues teories, ni tampoc pròpiament històrica; d'altra banda, la filosofia de Leibniz no és, l'any 1781, inactual; no se la pot considerar "passada a la història", com l'existència mateixa del concurs de 1781 corrobora encara.

Aquestes consideracions en semblen força pertinents; en efecte, l'element polèmic és innegable (especialment en *UE* i *Fortschritte*; menor en *KrV* i *MAN*), i hom pot sospitar un Kant que aprofundeixi en la distància criticisme/leibniziano-wolffisme quan exposa la pròpia doctrina i vol insistir en la seva originalitat (*KrV*, *Fortschritte*); i un Kant més conciliador amb el Leibniz històric quan això li pot servir per *terrasser*⁷ els seus adversaris (*UE*). Es ben possible que hi hagi aquí un element de veritat, però de totes maneres no voldria exagerar-lo: els *MAN* escapen a aquest plantejament⁸, i no estic segur que assenyalar la semblança amb Leibniz (*UE*), si bé treu a Eberhard una autoritat, sigui exactament un

⁶ Vegeu en aquest sentit les assenyades reflexions de Hess, *op. cit.*, pp. 223ss.

⁷ De Vleeschauwer, "La composition...", *loc. cit.*, p. 167.

⁸ En ser una obra "creativa" més que no pas "polèmica".

ressaltament de la pròpia originalitat⁹.

D'altra banda, aquest plantejament (ultra atribuir a Kant un punt de deshonestedat intel·lectual) no permet de decidir quina (si alguna) de les dues perspectives és considerada per Kant com a històricament més exacta: la que insisteix en l'originalitat pròpia i en la diferència amb Leibniz? o la que insisteix en les semblances?

En les pàgines que segueixen, suggeriré interpretar l'existència de les dues perspectives kantianes com el resultat de dues aproximacions diferents a la filosofia leibniziana, afavorides per la mateixa facilitat de Leibniz a "parlar en ptolemaic", i que s'articulen al voltant de les dues concepcions de l'espai E1 i E2. No pretenc pas afirmar que Kant conegui aquesta distinció; però sí que és l'existència d'aquesta distinció allò que permet honestament a Kant fer dues exposicions diferents del leibnizianisme¹⁰.

Però precisem una mica els punts de vista de les dues línies d'aproximació de Kant a Leibniz:

⁹ Algú podria dir alguna cosa com ara el següent: "la *KrV* és debades perquè ha estat ja anticipada per Leibniz, com el mateix Kant reconeix a *UE*, bé que no sigui, certament, el Leibniz del maldestre Eberhard..."

¹⁰ Una alta cosa és que allò que duu Kant a sostenir un punt de vista o un altre pugui ser el context polèmic; però penso que tots dos són defensats com a exposicions veritables de la filosofia leibniziana (o, almenys, no veig que hi hagi res que obligui a pensar el contrari; ni que sigui com a principi metodològic, cal creure que l'autor creu el que diu que creu -llevat que algun argument major demostrï el contrari; no és aquest el cas-).

(A) El plantejament de l'"Amfibòlia":

La manca d'una tòpica transcendental que determini a quina facultat (sensibilitat o enteniment) pertanyen les representacions que són comparades per mitjà dels conceptes de reflexió és *l'error fonamental* de Leibniz. Per això cal parlar d'intel.lectualització dels fenòmens, per desconeixement de l'especificitat de la intuïció sensible.

D'aquest error cabdal se'n deriven, amb la major coherència lògica, les *doctrines distintives* de tot el sistema leibnizià; la taula dels conceptes de reflexió (d'alguna manera -poc argumentada- emparentada amb les taules dels judicis i de les categories¹¹) ens forneix el fil conductor per a una obtenció sistemàtica d'aquelles doctrines:

1. El principi de la identitat dels indiscernibles.

2. La reducció de tota oposició a oposició lògica.

3. La monadologia:

3.1. Mònada: subjecte simple, amb determinacions internes: facultat de representació; fins i tot els components dels cossos (parts simples).

3.2. (Segona anàlisi): L'harmonia preestablerta (conseqüència lògica de la negació de les determinacions externes).

4. La teoria de l'espai i del temps.

(B) L'exposició dels *Fortschritte*:

¹¹ A jutjar segons B 317-318/A 262.

Prenem com a guia la segona versió, més extensa i sistemàtica: les doctrines de Leibniz comencen per ser qualificades com a *exemples de l'aberració consistent en intel.lectualitzar la intuïció* i fer-la coneixement intel.lectual confús; en acabar l'exposició, es qualifica aquestes doctrines no ja com a simples exemples, sinó com allò que de *nou* han fornit Leibniz i Wolff. Són les següents:

1. El principi de la identitat dels indiscernibles.

2. El desconeixement del concepte d'oposició real, com a conseqüència de l'aplicació a mers conceptes del principi de raó suficient¹². (En la primera versió, es fa una crítica -que en la segona no es reprèn- del principi de raó suficient com a llei objectiva de les coses).

3. L'harmonia preestablerta (resultat de representar-se les substàncies com del tot aïllades; tots els accidents s'expliquen des d'ells mateixos; conseqüència d'explicar-ho tot per conceptes: si s'admetés la intuïció pura d'espai, es podria sostenir una influència física).

4. La monadologia. En explicar-ho tot per mers conceptes, cal reconèixer que tot, fins i tot el cos,

¹² El qual, com hem assenyalat en fer l'exposició detallada del text, no és, doncs, en ell mateix la causa de la doctrina, sinó el fet que, en aplicar-se a mers conceptes, no aporta res més del que ja diu el simple principi de contradicció. Per tant, la causa d'aquella doctrina és ben bé la mateixa que assenyalava l'"Amfibòlia".

és format pel simple. Atès que les substàncies han de tenir determinacions internes, cal atorgar a aquests elements simples la facultat de representació (per això hi ha continuïtat de natura entre les criatures -en gradació contínua-, que són miralls de l'univers, etc).

Si comparem aquestes dues exposicions, veurem de seguida que responen a una mateixa perspectiva:

L'origen de les tesis leibnizianes és el mateix en tots dos textos: el fet de no reconèixer l'especificitat del sensible (d'intel.lectualitzar el món)¹³. Bé que la *KrV* les presenti de manera sistemàtica a partir de la taula dels conceptes de reflexió, totes dues obres les reconeixen com el distintiu o la novetat del pensament leibnizià¹⁴.

Comparem ara les quatre tesis:

La primera (indiscernibles) i la segona (oposició real) són idèntiques en les dues exposicions¹⁵. També és essencialment el mateix el tractament de la doctrina de l'harmonia preestablerta (A: 3.2 i B: 3) i de la monadologia (A: 3.1 i B: 4).

Les diferències principals són:

* La introducció en els *Fortschritte* del principi de raó suficient. Es tracta, però, d'una diferència

¹³ Vegeu també, p. ex.: Ak VII, 140 (W XII, 425); Ak XVIII, 9 (*Refl.* 4851), 25 (*Refl.* 4908); Ak XXIII, 24.

¹⁴ Fins i tot els *Fortschritte*, que havien començat parlant de "exemples".

¹⁵ Ja hem assenyalat que només aparentment l'esment dels *Fortschritte* que la doctrina de l'oposició lògica resulta del principi de raó suficient és diferent del plantejament de l'"Amfibòlia".

menor, perquè ja en aquests manuscrits desapareix en el pas de la primera a la segona versió del leibnizianisme. El que en tot cas és important de demanar és per què ni en la *KrV* ni en aquest segon tractament dels *Fortschritte* es parla del principi de raó suficient en relació amb Leibniz. Potser per no introduir equívocs amb la pròpia doctrina crítica?¹⁶ Es poc versemblant. Més aviat em sembla que Kant no en parla en l'"Amfibòlia" perquè el retret que ha de fer a l'abast transcendent del principi de raó suficient l'ha fet ja en la segona analogia¹⁷, en exposar que la seva significació queda limitada a l'interior del món fenomènic. Es quan Eberhard, malgrat la *KrV*, li atorga un abast supra-empíric, que Kant n'ha de fer objecte de crítica (*UE*); però al capdavall (breu al·lusió dels *Fortschritte*) el fonament d'aquesta crítica és, com la de l'"Amfibòlia", haver pretès que els purs conceptes de l'enteniment, sense intuïció corresponent, forneixen coneixement.

* La desaparició de la crítica a la concepció leibniziana de l'espai i del temps¹⁸. Es la diferència

¹⁶ Es la hipòtesi de Hess (*op. cit.*, p. 221, nota 74).

¹⁷ Tot i que sense esmentar Leibniz. (Cf. esp. B 246/A 200).

¹⁸ De fet, la 1ª versió dels *Fortschritte* en conté un breu esment: la doctrina leibniziana hi apareix com la conseqüència lògica de sostenir que els cossos són compostos de parts simples. Es exactament el mateix raonament de la "remarca" a l'"Antítesi" de la "2ª antinòmia" (B 470/A 442), i és probablement perquè Kant té aquest text en el pensament que se li escapa l'al·lusió a una doctrina que (sorprenentment i per causes que de seguida mirarem de determinar) no té aquí

més notable i fins sorprenent entre les dues versions. Com s'explica? Suggereixo el següent: ja havíem assenyalat en comentar l'"Amfibòlia" que hi ha una certa circularitat en plantejar la doctrina leibniziana de l'espai i el temps com una conseqüència (la 4^a) de la intel.lectualització dels fenòmens o de la confusió de fenòmens i coses en si, perquè en rigor, i tal i com ho planteja Kant ("Estètica"), la relació causal és la inversa: és perquè l'espai i el temps són formes subjectives de la intuïció que ens és vedat l'accés a la cosa en si, i cal distingir absolutament entre aquesta i els fenòmens. Per això, no és inversemblant pensar que Kant se n'hagi adonat a l'hora d'escriure els *Fortschritte*, alliberat com estava de l'exigència sistemàtica que en la *KrV* imposava la taula dels conceptes de reflexió.

De fet, la quarta parella d'aquesta taula (matèria i forma) té un abast major que les altres tres, com el mateix Kant reconeix¹⁸: "Són aquests dos conceptes els que estan a la base de tota altra reflexió, tant inseparablement lligats com són amb tot ús de l'enteniment. El primer significa el determinable en general, el segon la seva determinació". Es en termes de matèria i forma que es pot exposar tota la *KrV*, i la crítica a Leibniz: si acceptem que l'origen de la taula dels conceptes de reflexió resulta de les dels judicis

intenció de considerar.

¹⁸ B 322/A 266. Cf. també Hess, *op. cit.*, p. 219, citant Graubner.

i de les categories, la parella "matèria i forma" ens remet als dos primers tipus del judici segons la modalitat (judicis problemàtics i assertòrics)²⁰, i a través d'aquests a les categories de possibilitat i existència²¹. Cal recordar els retrets de Kant a la versió leibniziana de l'argument ontològic²² assenyalant que cal alguna cosa més que l'absència de contradicció (marca analítica de la possibilitat) per afirmar una realitat (coneixement sintètic)? Es aquest component sintètic de la modalitat allò de què Leibniz creu poder-se passar: la determinació completa comporta, analíticament, l'existència. Es desconèixer que "si el concepte d'una cosa és ja del tot complet, puc encara demanar sobre aquest objecte si és merament possible, o també real, o -si és això darrer- fins i tot si és necessari"²³. Es oblidar el "quelcom més" que l'"Amfibòlia" denunciava com l'error originari de Leibniz, el sistema del qual seria del tot correcte "si

²⁰ Cf. B 100/A 74-75.

²¹ *Möglichkeit* i *Dasein*. B 106/A 80. (Sembla, d'altra banda, que aquesta especificitat de "matèria i forma (determinable i determinació)", llegida en connexió amb "la particularitat de les categories de la modalitat (...), que expressen només la relació <del concepte de què es prediquen> amb la facultat del coneixement" (B 266/A 219), difumini les diferències entre categories i conceptes de reflexió (recordem que la reflexió era definida com l'anàlisi de la relació de les representacions amb les facultats de coneixement (B 316/A 260)).

²² B 630/A 602.

²³ B 266/A 219. Vegeu també, ultra les pàgines de la *KrV* dedicades a l'argument ontològic, les *Ref1.* 6381 i 6384.

a les condicions sota les quals només se'ns poden donar objectes de la intuïció externa, i de les quals fa abstracció el concepte pur, no pertanyés *quelcom més* que el concepte d'una cosa en general".²⁴

Per tant, posar l'anàlisi de les teories contraposades de l'espai i del temps com a cristallització dels conceptes sobredeterminats "matèria" i "forma" és ja en certa manera un signe del reconeixement (implícit) del paper decisiu que aquestes teories representen en la determinació de la distància que hi ha entre Kant i Leibniz, i alhora una certa correcció (igualmente implícita) al fet que en l'estructura de l'"Amfibòlia" aquestes doctrines apareguin com a derivades quan són, de fet, principals. L'exposició dels *Fortschritte* no en té cap necessitat.

* L'ordre en el tractament i jerarquitització de les doctrines. (En la *KrV*, 3.2 és un matis a 3.1; en els *Fortschritte*, és una tesi autònoma, que és, a més, analitzada abans que l'altra.) Em penso que es pot dir d'aquesta diferència, i fins fer-ho extensiu a les altres en general, que són poc rellevants, i que, formals més que altra cosa, resulten del fet que la *KrV* estava obligada a respectar una taula nascuda d'unes altres preocupacions (la taula categorial). I, per tant, i a manera de conclusió de la comparació entre *KrV* i *Fortschritte*, que no permeten distingir significativament entre les perspectives des de les

²⁴ B 340/A 283-284. Jo subratllo.

quals la filosofia de Leibniz és jutjada en una obra i en l'altra.

(C) El fragment dels *MAN*:

El primer que cal tenir present a l'hora de comparar el que aquí es diu de Leibniz amb la resta d'exposicions kantianes del leibnizianisme és que no és aquesta una presentació global, sinó un simple comentari a l'entorn de la proposició que afirma la divisibilitat infinita de la matèria; hom no pot esperar, per tant, una presa de posició de Kant en relació amb totes les doctrines leibnizianes rellevants, a diferència dels plantejaments dels altres textos kantians analitzats. Això no obstant, la tendència interpretativa que aquí s'esbossa és prou original com per merèixer una anàlisi particularitzada (especialment tenint en compte que serà la tendència represa per *UE*).

Vegem les afirmacions significatives que Kant atribueix a Leibniz:

1. Leibniz no nega la divisibilitat infinita de l'espai i de la matèria, perquè no afirma que aquests estiguin compostos per parts simples.

2. Concepció leibniziana de la matèria: El simple de què Leibniz parla no és part sinó fonament del món dels fenòmens. Leibniz hauria distingit, doncs, entre nivell fenomènic, on mai no s'arriba al simple (sempre és compost, divisible), i nivell noùmènic, nivell dels purs objectes de l'enteniment (on val la monadologia). La matèria, divisible, pertany al fenomènic; la mónada,

simple, a l'en si.

3. Concepció leibniziana de l'espai: L'espai no és l'ordre dels éssers simples coexistents; no conté el món de les coses en si, ni n'és una propietat o relació. L'espai és la forma subjectiva de la nostra sensibilitat; la forma de la nostra intuïció sensible externa.

Pel que fa a la qüestió de les interpretacions habituals del leibnizianisme, i a la relació amb la pròpia concepció crítica, Kant afirma:

Qui nega 2. (i entén les mònades com a parts dels cossos), interpreta erròniament Leibniz, el qual, en sostenir la concepció de l'espai esbossada a 3., coincideix amb la *KrV*.

Fàcilment es pot completar aquest joc de relacions entre aquelles tesis, afirmant (la qual cosa és implícita, però transparent, en el text de Kant²⁵): qui nega la concepció de l'espai definida a 3., interpreta erròniament Leibniz, el qual, en afirmar 2. (el simple com a fonament i no pas part del compost), coincideix amb la *KrV*.

Amb la qual cosa tenim la situació següent:

²⁵ S'explicita a Ak XX, 368: "*Leibniz oder die Kritik schloss aus dem Mangel des Einfachen in der Materie auf etwas Übersinnliches nicht aber dass das Übersinnliche in demselben als Theil enthalten sey denn alsdann wäre es nicht Übersinnlich*" (Leibniz o la crítica conclou(en), a partir de la manca del simple en la matèria, quelcom suprasensible, però no que el suprasensible hi sigui contingut com a part, perquè aleshores no seria suprasensible). -Cal corregir demselben per derselben: és obvi que al.ludeix a *Materie*-.

Bona part de les crítiques que el mateix Kant ha adreçat a Leibniz en la *KrV* ("Estètica": doctrina de l'espai; "Amfibòlia" i "2ª antinòmia": simple com a part del compost) són ara reconegudes com a il·legítimes contra el Leibniz històric; s'expliquen com a resultat de la comuna mala interpretació del leibnizianisme (en què el Kant de la *KrV* hauria caigut), contra la qual són pertinents.

Entre Kant i Leibniz hi ha coincidència en dos punts que no són insignificants:

1. La concepció de l'espai com a forma de la intuïció, de l'ordre del fenomen i no pas de la realitat en ella mateixa.

2. El simple (mònada) com a fonament (intel·ligible) i no pas part del cos (fenomen).

Hom observarà que aquests dos punts de coincidència van en sentit invers:

Si la tendència del primer és més aviat atansar Leibniz a Kant (perquè és sobretot l'"Estètica" allò que permet entendre què significa l'espai com a forma dels fenòmens), la tendència del segon consisteix a apropar Kant a Leibniz (perquè els resultats de la *KrV* impossibiliten qualsevol coneixement de la realitat en si²⁸).

Aquesta mateixa tendència a reassignar als

²⁸ Com ja hem tingut ocasió d'assenyalar, sembla que Kant pensi (i cal distingir "pensar" de "conèixer") l'en si en termes de monadologia leibniziana, la qual esdevé el referent principal d'aquesta semblança que Kant aquí sosté.

wolffians les crítiques que la *KrV* feia a Leibniz, i a afirmar la semblança del Leibniz històric amb el criticisme, que aquí es limita a les dues tesis esmentades, es confirma en *UE*, on s'amplia al màxim que les diferències entre tots dos pensadors permeten.

(D) La interpretació d'*UE*:

La metafísica de Leibniz hi és presentada en tres trets característics:

1. El principi de raó suficient.
2. La monadologia.
3. L'harmonia preestablerta.

La gran diferència en relació amb les altres grans exposicions (*KrV* i *Fortschritte*) apareix ja en el plantejament: aquestes doctrines considerades principals no són el resultat d'un error fonamental d'on derivarien amb major o menor coherència, perquè aquest error no existeix (el que en aquelles obres s'identificava com a tal -la reducció de la sensibilitat a coneixement intel·lectual confús- és considerat aquí una doctrina que no s'ha d'interpretar al peu de la lletra, i que cal corregir per a coherència del sistema leibnizià -que lògicament, doncs, no en pot ja derivar-). El tarannà d'aquesta interpretació és atansar el màxim possible kantisme i leibnizianisme; això explica la tria de les doctrines escollides com a principals, i la seva peculiar lectura.

Abans que res, cal assenyalar l'absència de la primera de les doctrines que tant la *KrV* com els

Fortschritte consideraven fonamentals: el principi de la identitat dels indiscernibles. Hom pot, ben segur, explicar-ho atenent al fet que no és analitzat pel *Philosophisches Magazin* d'Eberhard²⁷; però de totes maneres no és cap casualitat aquesta absència de tractament per part de Kant si tenim en compte l'estreta relació del principi dels indiscernibles amb la doctrina de la reductibilitat lògica de la intuïció a concepte²⁸; en voler Kant aquí deslliurar Leibniz d'aquesta segona doctrina, no podia tampoc assignar cap paper rellevant a la primera.

Es això mateix el que explica una altra absència significativa en *UE*: la qüestió de l'oposició lògica i l'oposició real. Es també el no reconeixement de l'especificitat de la intuïció sensible el que condemna a pensar tota oposició en termes conceptuals, i per tant a reduir-la a oposició lògica.

Pel que fa a les tres doctrines analitzades:

1. El principi de raó suficient.

La *KrV* no l'esmentava; els *Fortschritte* sí, bé que molt de passada: la versió més completa del leibnizianisme l'introduïa únicament per mostrar que

²⁷ De Vleeschauwer, "La composition...", ed. cit., p. 166.

²⁸ Si la intuïció sensible és intel·lecció confusa, és possible (si no de fet, sí de dret) explicar la diferència espacio-temporal (diferència numèrica) en termes de diferència conceptual. Però si la intuïció és irreductible a concepte, es pot sostenir l'existència d'una diversitat espacio-temporal malgrat la identitat conceptual. (Explicitarem tot això en valorar la interpretació kantiana).

l'ús que aquest en feia no permetia anar més enllà de la concepció merament lògica de l'oposició, resultant de fet del simple principi de contradicció; si que hi era analitzat, en canvi, en el primer tractament del leibnizianisme, on s'hi criticava que se'l prengué per un principi vàlid de les coses i no només de les proposicions; el principi de raó suficient o bé es funda en el de contradicció, i té només una significació lògica, o bé es refereix a les coses reals²⁹, i llavors és sintètic, però la seva aplicació és limitada als objectes d'experiència (2ª analogia) i no es pot fundar en cap demostració per simples conceptes³⁰.

Es aquesta mateixa crítica la que comanda tot el primer apartat A de la "Secció 1" de l'escrit contra Eberhard. Però, en canvi, se'n deslliura, en les pàgines finals, Leibniz: aquest no l'hauria entès mai com una llei de la natura (wolfisme), sinó simplement com un principi subjectiu que convida a la recerca d'un fonament dels judicis sintètics *a priori*. Eberhard, que d'altra banda mai no ha entès la classificació crítica dels judicis³¹, afirma dogmàticament la validesa del

²⁹ L'aplicació al real es pot entendre en sentit dogmàtic ("tot té una raó suficient"), i llavors -ultra el fet que és dogmàtic, i pretén conèixer la realitat en si- és absurd (si tot ha de tenir una raó suficient, res no serà aquesta raó); o en sentit crític, en l'ordre dels fenòmens: tot el que passa, té un fonament (= causa) -la 2ª analogia és el principi correponent a la categoria de causalitat-.

³⁰ Cf. *KrV*, B 264-5/A 217.

³¹ *Ak VIII*, 228-238.

principi en l'àmbit dels judicis sintètics. Leibniz, en canvi, en assenyalar l'existència de veritats de fet irreductibles a veritats de raó, hauria anticipat la diferència entre judicis sintètics i judicis analítics, i en remarcar la necessitat d'un principi particular per a aquells, atesa la insuficiència en el seu àmbit del principi de contradicció, anticiparia igualment la necessitat de la mateixa tasca de la *KrV*: com són possibles els judicis sintètics *a priori*?

3. L'harmonia preestablerta.

Es en la mateixa relació a *KrV* i *Fortschritte* que el principi de raó suficient (amb l'única diferència que la doctrina de l'harmonia preestablerta ha estat *sempre* esmentada com una de les principals teories leibnizianes). En comptes d'exposar-la com a conseqüència de l'autarquia de la substància, que ha de donar raó dels seus accidents ("Amfibòlia", *Fortschritte*), s'interpreta aquí de manera del tot diferent: no és una teoria per a explicar la comunitat entre substàncies diferents (*KrV*, *Fortschritte*), sinó entre facultats diferents.

Cal fer-ne, com passava amb el principi de raó suficient, una lectura heurística: l'afirmació d'una harmonia preestablerta entre cos i ànima indica que l'acord entre dues facultats heterogènies com són sensibilitat i enteniment (acord que efectivament es produeix, i fa possible l'experiència) duu a pensar en una certa finalitat en l'ordenament de la causa primera (com si la natura fos disposada per a la nostra

facultat cognoscitiva). Semblantment, l'harmonia entre els regnes de la natura i de la gràcia no és entre coses diferents, sinó entre ordres diferents d'una mateixa realitat (ordre del mecanicisme, de la necessitat, i ordre de la moral, de la llibertat); fa pensar en un autor exterior de l'acord.

La interpretació habitual pot donar fe de com entenen la doctrina els leibniziano-wolffians, però no pas de com l'entén Leibniz³².

2. La monadologia.

Es on l'oposició entre *UE* i *KrV-Fortschritte* és més aguda, perquè una mateixa afirmació ("els cossos són compostos de mònades, i l'espai de parts simples") és atribuïda en un cas a Leibniz, mentre que en l'altre no (només als leibniziano-wolffians).

Leibniz mai no hauria afirmat, segons l'escrit contra Eberhard, que els cossos siguin compostos de mònades, ni l'espai de parts simples. La noció de "simple" no pertany a l'àmbit del sensible, sinó al de l'intel·ligible.

Hom reconeix aquí la mateixa concepció de la matèria que la que fornien els *MAN*; a partir d'aquesta semblança, sembla legítim pensar que també la concepció de l'espai ha de ser la mateixa que la que aquell text oferia, i que era caracteritzada, en termes de l'"Estètica", com a forma de la intuïció sensible

³² Hom sobreentén la mateixa conclusió pel que fa als retrets contra la doctrina: deixen intacta la concepció del Leibniz històric.

externa. Bé que el fragment final d'*UE* no assagi cap definició de l'espai leibnizià, la vaga al·lusió a l'especificitat del tipus d'intuïció sensible (que comporta negar la lletra de la doctrina leibniziana de la sensibilitat) confirma la legitimitat d'aquesta inferència.

Què resulta d'aquesta comparació de les quatre exposicions del leibnizianisme?

Em sembla clar que es poden agrupar en dos blocs, com ja hem vingut fent fins aquí:

D'una banda, el punt de vista sostingut per la *KrV* (en especial, l'"Amfibòlia") i reprès en els *Fortschritte*, segons el qual el determinant del leibnizianisme ha estat la teoria que sosté la continuïtat de natura entre sensibilitat i enteniment, que impossibilita de distingir les coses com a fenòmens de les coses tal i com són en si; d'aquí derivarien lògicament les doctrines més característiques del sistema: principi dels indiscernibles, monadologia (mònades com a parts dels cossos), harmonia preestablerta, reducció de tota oposició a l'oposició lògica. La concepció de l'espai i el temps, presentada en l'"Amfibòlia" també com a conseqüència, juga però un paper de fonament (amb la doctrina de la sensibilitat; són les dues cares de la mateixa moneda). Cal també tenir present que el que Kant denuncia en aquesta concepció és haver aplicat a les coses com a fenòmens el que de fet només valdria de les coses com a objectes

del pur enteniment (aplicació que resulta, com dèiem, de no distingir una cosa de l'altra); considerades des d'aquest segon punt de vista, les doctrines leibnizianes són d'una coherència lògica irrefutable. Finalment, és també característic de *KrV* i *Fortschritte* no introduir cap distinció entre Leibniz i el leibniziano-wolffisme.

D'altra banda, la perspectiva de *MAN* i *UE*³³: distingeixen el Leibniz històric de les males interpretacions de què hauria estat objecte per part del leibniziano-wolffisme, a qui, al capdavant, cal fer responsable únic de l'error denunciat en l'"Amfibòlia". Malgrat que la lletra dels textos sembli dir-ho, l'esperit del sistema de Leibniz obliga a negar que la sensibilitat sigui coneixement intel·lectual confús, i a afirmar la diferència entre l'ordre fenomènic i l'ordre de les coses en si; els leibnizians no se n'han adonat, però Leibniz sí: mai no hauria pretès constituir els cossos de mònades, ni l'espai de parts simples; hauria reconegut l'espai com a forma de la intuïció, etc. Es a dir, hauria reconegut el que l'"Amfibòlia" ja reconeixia: monadologia, indiscernibles, oposició lògica, són doctrines vàlides únicament de les coses com les coneixeria l'enteniment pur (de fet, no les coneix; però és així com *cal pensar* l'en si -d'aquí la caracterització de la mònada com a idea de la raó-). Mai no hauria pretès afirmar-ho dels

³³ Que, a diferència de *KrV* i *Fortschritte*, es complementen més que no pas repeteixen.

objectes de l'experiència.

En aquesta mateixa direcció d'apropar el Leibniz històric al criticisme interpreta també aquí l'harmonia preestablerta i el principi de raó suficient: no es tracta de doctrines que s'afirmin de les coses com a objectes d'experiència, sinó d'indicacions de la necessitat d'una reflexió sobre la possibilitat de l'experiència mateixa (judicis sintètics *a priori*.- principi de raó suficient; lleis empíriques particulars.- harmonia preestablerta).

Admès que les dues tendències interpretatives coexisteixen al llarg del període crític de Kant, i que cap no substitueix l'altra, caldrà explicar a continuació: ¿per què dues interpretacions? ¿són reductibles una a una altra? ¿de quina manera resulten de Leibniz? ¿quina (si alguna) és històricament més exacta? Això planteja la tasca que ens ha d'ocupar en els propers apartats.

5.3.2. L'aportació de la Refl. 4500: reducció de totes les interpretacions a un patró comú?

La primera de les qüestions amb què acabàvem l'apartat anterior que cal abordar és la que planteja la possibilitat de reduir a un patró comú les dues interpretacions kantianes de Leibniz analitzades. Ens cal considerar, per a això, un text poc conegut, que recentment¹ s'ha volgut presentar com el lloc privilegiat per a donar raó d'aquella diversitat d'interpretacions. Es tracta de la *Reflexion* 4500, datada per Adickes a l'entorn de 1772; per tant, just després de la *Dissertatio*, i contemporània a la famosa lletra a Herz del 21 de febrer on Kant planteja amb lucidesa la necessitat de la tasca de la crítica. Atesa la seva importància, la tradueixo en la seva totalitat²:

¹ Cf. J. Schumann, *Kants Leibnizbild in der kritischen und spätkritischen Phase*, Hamburg, 1984, esp. pp. 80-82, 183-184.

² Ak XVII, 574-575. Heus aquí l'original: "*Sententia Leibnitzii, quod corpora sint phaenomena, nihil aliud offert, quam quod idea corporis sit sensitiva, cuius substratum intellectuale ignoratur, h. e. quod non exprimat nisi conceptum, qui oritur e relatione incognitarum substantiarum ad modum cognoscendi sensitivum. Quod si habetur pro intellectuale, dicitur phaenomenon substantiatum. Si hoc autem evitetur, corpora ut phaenomena non constant simplicibus, h. e. secundum conceptum spatii dividendo divisio est absque termino. Verum intellectualiter conceptum constat monadibus. Sed haec thesis non Inluit in consequentia, h. e. non est principium cognitionis empiricae. Verum tantum indigitat, nexum animae cum corporibus non esse objective, sed tantum secundum formam cognoscitivam diversum a nexu animae cum substantiis simplicibus generatim. Sublata forma sensitiva remanet intellectualis per harmoniam praestabilitam. Ideoque tam generatio quam mors non sunt nisi diversi status repraesentativi, neque exigit explicationem nexus cum*

"L'opinió de Leibniz segons la qual els cossos són fenòmens no ofereix altra cosa que el fet que la idea de cos, el substrat intel·lectual del qual és ignorat, és sensitiva, és a dir, que només expressa el concepte que neix a partir de la relació de les substàncies desconegudes amb el mode sensitiu de conèixer. Que si és considerada com a intel·lectual, s'anomena fenomen substanciat. Però si això s'evita, els cossos com a fenòmens no consten de simples, és a dir, d'acord amb el concepte d'espai, en dividir, la divisió és sense terme. Però, intel·lectualment, el concepte consta de mònades. Encara que aquesta tesi no influeix en la conseqüència, és a dir, no és principi de coneixement empíric. Però només cal que el nexa de l'ànima amb els cossos no sigui objectivament, sinó només segons la forma del coneixement, divers del nexa de l'ànima amb les substàncies simples en general. Treta la forma sensitiva, resta la intel·lectual, per mitjà de l'harmonia preestablerta. I així tant el naixement com la mort no són sinó diversos estats representatius, i no requereix explicació el nexa amb substàncies heterogènies, sinó l'heterogeneïtat de la forma cognoscitiva. Però l'espai és el formal dels fenòmens; perquè si és considerat com la mateixa concepció real del nexa de les substàncies, s'anomena fenomen intel·lectual, si s'estén, naturalment, més enllà que al mode sensitiu de conèixer.

Si el coneixement sensitiu s'estén en la seva espècie a l'infinít, tanmateix roman sensitiu, i els cossos mai no es descobrirà empíricament que constin de simples; per tant, les mònades no són de cap ús en física, i en metafísica són d'ús negatiu, per a prevenir que, en considerar els fenòmens com la constitució real dels objectes, no es prenguin per intel·lectuals els axiomes sensitius."

Analitzem el fragment amb una certa detenció:

substantiis heterogeneis, sed heterogeneitatem formae cognoscitivae. Spatium autem est phaenomenorum formale; quod si habeatur pro ipsa reali conceptione nexus substantiarum, dicitur phaenomenon intellectuum, si nempe ulterius quam ad modum cognoscendi sensitivum extenditur.

Si cognitio sensitiva extendatur in sua specie in infinitum, tamen manet sensitiva, et corporum nunquam deprehendentur empirice constare simplicibus; ergo monades in physica nullius sunt usus, et in metaphysica sunt usus negativi, ut caveatur, ne habendo phaenomena pro reali consitutione obiectorum axiomata sensitiva fiant quasi intellectualia."

* Ak XVII, 574, línies 16-18:

Kant interpreta l'afirmació de Leibniz segons la qual "els cossos són fenòmens" (que, certament, és leibniziana: caràcter imaginari de l'extensió) en la línia del que significarà això en la *KrV*: el cos és sensible, no intel·lectual; el que és intel·lectual és el seu substrat, que desconeixem; la relació de les substàncies desconegudes (aquest substrat intel·lectual) amb el mode sensitiu de conèixer (l'espai com a "formal dels fenòmens" d'una mica més avall) engendra el cos (com a fenomen sensible).

Cal reconèixer el caràcter eminentment correcte d'aquesta interpretació, que distingeix en Leibniz el nivell monàdic del nivell fenomènic, i que s'allunya de les interpretacions habituals del leibnizianisme: és important assenyalar que és únicament gràcies a aquesta distinció d'àmbits que Leibniz podia resoldre el laberint del continu, i que no és així com és entès per part dels wolffians (el mateix Wolff, Baumgarten), ni per part dels que critiquen en la monadologia l'absurd de voler compondre l'extensió per l'addició d'elements inextensos (Euler)³.

Pel que fa a Kant, hom reconeixerà que no podia ser aquesta la visió del leibnizianisme que intentava conciliar amb la geometria en la *MPh*, ni la que és criticada en la *KrV* i els *Fortschritte*. En canvi,

³ Cf. *supra* l'anàlisi de la solució leibniziana del problema del continu i els plantejaments dels wolffians i d'Euler.

s'atansa força a la recuperació que en fan els *MAN* i *UE*: fins i tot en l'errònia caracterització d'aquest substrat intel·lectual com a "incognoscible", o de les substàncies intel·lectuals com a "desconegudes"; no és, certament, el parer de Leibniz, i curiosament no és tampoc el parer de Kant en l'època de la *Dissertatio*, en què hi havia encara coneixement del supra-sensible.

* Ak XVII, 574, línies 20-25:

Confirma la lectura esbossada de les línies precedents, en el sentit d'una correcta apreciació del que permet a Leibniz resoldre el problema del continu.

El cos es pot considerar o bé com a sensible, o bé com a intel·lectual; és des d'aquest segon punt de vista (el veritable concepte intel·lectual de cos) que consta de mònades, però no des del primer ("si això s'evita"): els cossos com a fenòmens no consten de simples; són infinitament divisibles.

Retrobem també aquí la característica principal de *MAN* i *UE*: la distinció entre el que és un sistema intel·ligible del món (la monadologia) i el que és la seva descripció empírica (manca del simple). L'afirmació que el concepte intel·lectual del cos (que el redueix a mònades) "no és principi de coneixement empíric" fa pensar inevitablement en el que en aquelles obres posteriors serà la interpretació de la metafísica leibniziana com a model conseqüent del món segons l'enteniment⁴, vàlid com a idea de la raó pura, però

⁴ Això, ja ho hem vist, era també reconegut en l'"Amfibòlia"; únicament, allà s'acusava Leibniz

d'ús únicament regulatiu (no pas constitutiu del fenomènic).

A aquesta distinció conceptual entre el cos com a intel·lectual i el cos com a sensible correspon la distinció terminològica entre -respectivament- "fenomen substanciat" i (lògicament, bé que Kant no ho expliciti) "fenomen en sentit estricte". Analitzem breument aquesta expressió de "fenomen substanciat":

Amb tota probabilitat, Kant la pren de Baumgarten, que l'aplica a tot compost monàdic en general⁵ i al cos material en particular⁶. L'expressió tal i com la trobem en Baumgarten sembla resultar d'una lectura un punt confusa de Leibniz, en qui trobem tant el terme "*substantiatum*"⁷ com la caracterització del cos com a fenomen⁸; el que no conec és cap passatge en Leibniz on apareguin unides, com en Baumgarten; i és que, de fet, parlar de "fenomen substanciat" és en part redundant i en part equívoc: redundant, perquè el substanciat és sempre de l'ordre del fenomen; però equívoc, perquè no queda clar (com no és clar en el *wolffisme*) en què consisteix la fenomenalitat d'allò a què l'expressió s'atribueix. Leibniz defineix "*substantiatum*"⁹ com

d'haver-lo convertit en "principi de coneixement empíric" (per dir-ho amb la terminologia d'aquesta *Refl.*).

⁵ *Met.*, § 234.

⁶ *Met.*, § 296.

⁷ Cf. p. ex.: G II, 399, 439, 520; G VI, 625; C 13-14.

⁸ Cf. p. ex.: G VI, 586.

⁹ Fins i tot quan escriu en francès, prefereix emprar

l'agregat de substàncies; el substanciats és sempre un ésser per agregació, resultant de la unió de les mònades; els cossos són substanciats, perquè són agregats de substàncies, com ho són un exèrcit o un ramat; i són de l'ordre del fenomen, perquè els manca veritable unitat (el que fa la substancialitat de la substància); la unitat que se'ls pot assignar els és donada per la nostra percepció¹⁰ (que, finita, no percep la pluralitat real en què consisteixen); d'aquí el seu ser fenomen, i d'aquí que diferents graus d'agregació permetin parlar de diferents graus de fenomenalitat¹¹. Però no és la simple agregació el que en fa el caràcter fenomènic; la suma de mònades inextenses no fa un compost extens¹²; el que el converteix en tal és el considerar-les *com a unitat*, és a dir, el no distingir (percepció confusa, perquè finita) la discretesa real dels constituents (mònades), amb què s'engendra la continuïtat, l'extensió, i, doncs, el fenomen¹³.

el terme llatí: G VI, 625.

¹⁰ Cf. p. ex. G II, 250, 267, 276.

¹¹ G II, 100.

¹² Resultat a què aboca el plantejament wolffià.

¹³ G II, 517: "si no existís res de substancial ultra les mònades, o si els compostos fossin mers fenòmens, l'extensió mateixa no seria sinó un fenomen resultant del que apareix simultàniament coordinat, i per això mateix desapareixerien totes les controvèrsies de la composició del continu". Cf. també G II, 339. El context d'aquests passatges és la discussió amb Des Bosses sobre la pretesa substancialitat dels cossos i el *vinculum substantiale*, que, si existís, seria el que faria real una unitat que, altrament, és només mental, i, doncs, fenomènica; el condicional s'explica com a

L'ús kantianà de l'expressió "fenomen substancià" sembla conservar un bon nombre d'idees leibnizianes: "Tots els fenòmens <Erscheinungen> externs són *phaenomena substantiata*, perquè hom els tracta com a substàncies"¹⁴; els cossos són fenòmens; en ser considerats com a substàncies, s'anomenen "fenòmens substanciats"; no pas "substàncies", perquè el terme, d'ordre intel·lectual, és reservat per a les coses *sicuti sunt* (Diss.); "*Corpus non est compositum substantiale, sed phaenomenon substantiatum*"¹⁵.

El cos és, doncs, una idea d'ordre sensible, un fenomen; si se'l considera com a idea d'ordre intel·lectual, s'anomena "fenomen substancià" (no pas substància o compost substancial); però això és equivoc, i pot engendrar errors (laberint del continu): "*Si substantia composita, cuius phaenomenon est corpus, concipiatur constare e simplicibus, phaenomenon ipsius ideo e talibus non constat*"¹⁶. Serà precisament desconèixer això, i pretendre descobrir les mònades, simples, com a parts del compost fenomènic (cossos), l'error de què Kant acusarà als leibniziano-wolffians en els *MAN* i *UE*, i a Leibniz mateix en la *KrV* (*Fortschritte*).

* Ak XVII, 574, línies 25-28:

concessió al jesuïta: si voleu que els cossos siguin més que fenòmens, haureu d'acceptar aquell vincle.

¹⁴ *Refl.* 4494 (Ak XVII, 572).

¹⁵ *Refl.* 4421 (Ak XVII, 540).

¹⁶ *Ibid.*

El text es complica, i la interpretació esdevé més difícil, perquè no és del tot clar què cal entendre per "ànima"; en distingir entre la connexió "ànima/cossos" i la connexió "ànima/substàncies simples en general" com una diferència simplement relativa a la forma del coneixement -fenomènic (subjectiu) / intel·ligible (objectiu)-, sembla que s'ha d'interpretar de la manera següent.

Per "ànima" cal entendre "substància simple" (mònada)¹⁷; atès que el vincle mónada/fenomen no és objectiu, sinó subjectiu (depèn de la natura del subjecte -percepció confusa-), cal explicar el sensible (la gènesi del fenomen "cos") altrament que per la simple agregació de mònades (*nexus* objectiu). Serà el que explicarà l'espai com a "formal dels fenòmens" una mica després, forma sensible que cal no confondre amb la forma intel·lectual (harmonia preestablerta); el que l'harmonia preestablerta explica és la connexió, objectiva, entre les mònades (ànima i substàncies simples en general); no pas la relació, subjectiva, entre mónada (ànima) i cos (fenomen de la seva percepció).

Hom notarà que aquest plantejament de l'harmonia preestablerta s'assembla més al de la *Dissertatio* (espai com a forma del món sensible, i una mena d'influència física, possibilitada pel fet que totes

¹⁷ És el que sembla assenyalar el "*generativum*"; si no es comptés l'ànima entre les substàncies simples, el terme seria sobrer.

les substàncies són efecte d'una única causa creadora, com a forma del món intel.ligible¹⁸) que al d'UE, malgrat la frase de la línia 3 d'Ak XVII, 575, que de seguida comentarem.

* Ak XVII, 575, línies 1-4:

Naixement i mort són qualificats com a "estats representatius" perquè únicament fan referència als cossos¹⁹, quelcom d'ordre subjectiu o fenomènic.

"I només cal explicar l'heterogeneïtat de la forma cognoscitiva, no el vincle amb substàncies heterogènies". El *nexus* entre substàncies heterogènies (ànima i resta de mònades) no posa problemes: és objectiu (l'harmonia preestablerta, que ha estat qualificada com a forma intel.lectual); sí que en posa, en canvi, "l'heterogeneïtat de la forma cognoscitiva": és a dir, el que cal explicar és el principi del coneixement empíric, subjectiu (la gènesi del fenomènic). Res no permet interpretar aquesta "heterogeneïtat de la forma cognoscitiva" en el sentit de l'harmonia preestablerta a UE.

* Ak XVII, 575, línies 4-7:

I el principi del coneixement subjectiu (la gènesi del fenomènic) el forneix l'espai, entès com "el formal

¹⁸ Cf. *Ref1.* 5988 (aprox. 1783-1784): "Si admetem substàncies com a *noumena* (sense espai i temps), són totes isolades; per tant, en comptes de l'espai, s'ha de pensar una tercera substància en què totes elles puguin estar *in commercio* les unes amb les altres *per influxum physicum*" (Ak XVIII, 416-417).

¹⁹ Cf. *Monad.*, § 6: les mònades no poden començar ni acabar naturalment.

dels fenòmens". Cal interpretar aquest "formale", aplicat a l'espai, en el sentit de "forma dels fenòmens", resultat de l'estructura formal del subjecte; la subjectivitat de l'espai "*principium formale Mundi sensibilis*" de la *Dissertatio*²⁰.

D'aquesta manera, el fragment confirma el plantejament inicial, en la mateixa perspectiva dels *MAN* i *UE*, consistent a atansar Leibniz a la doctrina kantiana: l'espai com a forma dels fenòmens del sentit extern. I, alhora, assenyala l'origen de la mala interpretació de la monadologia: considerar l'espai com a vincle objectiu entre les substàncies, cas en què

²⁰ § 15, E; § 14, 7. Encara que hom pugui descobrir en el kantisme usos del terme amb una significació diferent, hi predomina aquesta de "formal" com a "relatiu a l'estructura formal del subjecte" (cf. p. ex. B 41). Altres significacions:

- "formal" com a "merament lògic", en oposició a "transcendental" (p. ex., B 170, B 363).

- "formal" com a "pur", sense cap element d'ordre empíric (p. ex., B 207).

- "formal" com a "essencial", reminiscència de la "forma" com a "eidos": lligat estretament a l'ús leibnizià: compareu Ak XX, 283 (W VI, 617) amb *Théod.* § 20.- en tant que determinant l'essència d'una cosa, el formal és allò que la limita; per això pot dir Leibniz que el mal és l'absència de determinacions, fruit de la finitud de la criatura: "el formal del mal (...) consisteix en la privació" (*loc. cit.*).

- fins i tot es deixa sentir un regust del sentit escolàstic de "formal" com a "actual" (a diferència del que existeix o "objectivament" o "eminentment") en la determinació de l'espai i el temps com a intuïcions formals i no només formes de la intuïció (B 160), si s'ha d'entendre la relació forma de la intuïció / intuïció formal com la relació de l'originari al derivat, del pur a l'aplicat (l'espai originari envers l'espai derivat -els espais de la geometria: cf. *Über Kåstner Abhandlungen-*), com interpreta Dietrich aquella famosa distinció (*op. cit.*, pp. 62-73): l'espai com a intuïció formal caracteritza l'espai efectiu, concret, amb què treballa el geometa, i no pas l'espai originari que n'és condició de possibilitat.

s'anomena "fenomen intel.lectuat"; l'expressió coincideix amb el retret principal que farà a Leibniz l'"Amfibòlia": intel.lectualitzar els fenòmens, considerar-los com si fossin objectes del pur enteniment, desconeixent l'especificitat del sensible. I és ben bé això el que denunciava igualment el començament d'aquesta *Reflexion*; és clara, així, l'analogia entre l'espai i els cossos²¹: els cossos són fenòmens, sensibles; però si se'ls considera d'ordre intel.lectual, s'han d'anomenar "fenòmens substanciats"; aquesta darrera consideració és a l'origen de l'error consistent a pretendre compondre els cossos, infinitament divisibles, de parts simples (problema del continu). L'espai és el formal dels fenòmens, la connexió subjectiva entre les substàncies; però si es considera com a connexió objectiva, s'ha d'anomenar "fenomen intel.lectuat".

* Ak XVII, 575, línies 8-12:

El fragment final fa el paper de conclusió: el sensible, a l'infinit, resta sensible (per molt distinta que sigui la percepció que se'n tingui, conserva l'estigma del seu origen -*Diss.*-); els cossos, empíricament percebuts, no consten d'elements simples; són infinitament divisibles.

L'advertiment que les mònades no són de cap ús en

²¹ A partir de les equivalències: intel.lectual-substancial-objectiu, d'una banda, i sensible-fenomènic-subjectiu, d'una altra. És característic de la *Diss.*: els conceptes intel.lectuals forneixen coneixement objectiu del real.

física és una altra manera de dir el mateix: per molt que analitzem la matèria, no hi trobarem elements simples; no hi ha punts físics (ni mònades físiques, malgrat la *MPh*). La monadologia no és una descripció de la realitat fenomènica; la limitació del seu ús en metafísica a una funció merament negativa ens fa vacil·lar, però, de continuar la lectura del fragment en la direcció dels *MAN* i *UE*, i salvar-ne una significació regulativa; a primer cop d'ull, en efecte, hom pot pensar que Kant té en el pensament la tasca que en la *Dissertatio* ja anunciava: evitar axiomes subrepticis. Però el que em sembla que, això no obstant, permet aquella lectura és el fet que els punts de vista són justament inversos: els axiomes subrepticis de la *Diss.* naixien com a resultat d'aplicar a les coses com són en elles mateixes predicats que tenen el seu origen únicament en les condicions de la nostra intuïció sensible. Mentre que el que aquí es denuncia és, a l'inrevés, aplicar conceptes d'ordre intel·lectual als fenòmens de la intuïció sensible ("Amfibòlia": afirmar de les coses com a fenòmens el que únicament valdria de les coses com a objectes de l'enteniment pur)²².

²² En rigor, aquestes línies finals contenen les dues idees: en dir que les mònades no són de cap ús en física, i que el fenomen sensible no consta d'elements simples, es prohibeix de considerar els objectes de la intuïció com a objectes de l'enteniment; i en prevenir de prendre com a intel·lectuals els axiomes sensibles, es prohibeix de fer extensiu a l'intel·ligible el que val només del sensible. En tots dos casos, però, la conclusió positiva és la mateixa: distingir entre fenòmens i noumens.

Si aquesta lectura del fragment -que no sempre és tan clar com hom desitjaria- és correcta, quina conclusió se'n deriva?

Ultra constatar que coexisteixen al llarg del kantisme dues línies d'interpretació de Leibniz²³, no permet fins i tot afirmar que totes dues són ja pràcticament formades l'any 1772? En aquest cas, la *Ref1. 4500* esdevindria una mena de patró comú per a *KrV-Fortschritte* i per a *MAN-UE* ²⁴, de la manera següent:

Cos: sensible.- fenomen (interpretació de *MAN* i *UE*).

Cos: considerat intel.lectualment.- fenomen substanciat (interpretació de *KrV* i *Fortschritte*).

Espai: aplicat als fenòmens.- el formal dels fenòmens; subjectiu i no objectiu (interpretació de *MAN* i *UE*).

Espai: considerat intel.lectualment.- conceptual, real (connexió objectiva entre les substàncies): fenomen intel.lectual (interpretació de *KrV* i *Fortschritte*).

Al reconeixement de la fenomenalitat dels cossos correspon la determinació de l'espai com a subjectiu; és el punt de vista dels *MAN* i *UE*, que redueixen la monadologia a mer model conseqüent del món segons

²³ Es clar que la *Ref1. 4500* (1772) és més a prop de *MAN* (1786) i *UE* (1790) que de *KrV* (1781, 1787) i *Fortschritte* (1783).

²⁴ Es la tesi de Schumann (cf. *loc. cit.*).

l'enteniment, sense abast descriptiu del fenomènic, i refusen anomenar "espai" l'ordre entre les substàncies intel·ligibles²⁵. Es la perspectiva que, al parer de Kant, atansa més Leibniz a l'idealisme transcendent, allunyant-lo de les absurdes alteracions wolffianes.

D'altra banda, la consideració de l'espai com a ordre real entre les substàncies (encara que confusament percebut) no permet de reconèixer cap autonomia al sensible, i comporta per tant la consideració també intel·lectual dels cossos, la seva intel·lectualització (la monadologia esdevé l'estructura real del món fenomènic), i d'aquí tots els absurds que, amb tota coherència, conformen l'essencial del leibniziano-wolffisme, i que la *KrV* i els *Fortschritte* denuncien.

L'única cosa que no és del tot clara, però, és si, en efecte, aquests dos plantejaments són presents en la *Reflexion* 4500; no pas perquè les dues tendències no s'hi endevinin -considero que és prou clar que sí-, sinó perquè *hom no pot estar segur de què és el que Kant atribueix realment a Leibniz*. No es pot afirmar amb certesa que *tot* el fragment sigui una exposició de Leibniz (cas en què hom podria afirmar que les dues línies interpretatives són en la *Refl.* 4500), o si s'hi barreja la crítica, i en quina mesura. Seria possible llegir el fragment de tal manera que allò que aquí identifiquem amb la posterior lectura dels *MAN* i *UE* fos

²⁵ Ak IV, 508.

únicament la pròpia concepció de Kant de l'any 1772, i que per tant no exculpés Leibniz de l'error aquí ja insinuat i desenvolupat en l'"Amfibòlia".²⁶

La incertesa a l'hora de resoldre aquesta qüestió²⁷ impossibilita de prendre la *Refl.* 4500 com a patró històric de totes les interpretacions kantianes de Leibniz; però pot servir com a patró hermenèutic, en mostrar com les diferents versions són efectivament coexistents, i derivades de fet d'un nucli comú: la monadologia com a estructura metafísica correcta des del punt de vista del pur enteniment, com a model conseqüent del món vàlid com a idea de la raó. D'aquí, es pot tendir a remarcar que aquest model no pot aplicar-se com a tal al món sensible, perquè aquest posseeix una especificitat pròpia resultant de la irreductibilitat de la intuïció a concepte, i a llegir Leibniz com havent caigut en aquest error; o es pot intentar de desllirar-lo'n. Són les dues perspectives que ha adoptat històricament Kant.

²⁶ En aquesta línia parlaria la proximitat de la *Reflexion* 4500 amb la problemàtica del que serà la 2ª antinòmia tal i com és ja esbossada en la *Dissertatio*. També, que no hi hagi cap esment de la necessitat de rebutjar la concepció de la sensibilitat com a coneixement intel·lectual confús (única manera de poder distingir entre el fenomènic i l'intel·ligible), que ha estat probablement la principal aportació de la *Diss.*: reconèixer l'especificitat del sensible.

²⁷ Que Schumann (*loc. cit.*) ni es planteja, pressuposant tot simplement que tota la *Refl.* 4500 és una exposició objectiva, neutra, de la filosofia leibniziana.

5.3.3. Introducció del fil conductor de la nostra interpretació.

La nostra proposta de lectura és la següent: admesa com a pressupòsit l'honestedat intel·lectual de Kant, i per tant admetent que Kant ha pogut creure haver trobat en Leibniz elements que permetin interpretar-lo en les dues direccions diferents esbossades en les pàgines precedents, introduir la distinció entre les dues concepcions E1 i E2 d'espai en Leibniz com allò que permet explicar aquella doble tendència interpretativa¹, de la manera següent.

Recordem ràpidament (en definició que haurà de ser precisada) les dues concepcions leibnizianes d'espai: espai com a ordre de coexistència entre les substàncies, mònades (E1); i espai com a ordre de coexistència entre els fenòmens, cossos (E2). I apliquem aquesta distinció a les dues tendències interpretatives dibuixades en la *Refl.* 4500 i desenvolupades a *KrV-Fortschritte* i a *MAN-UE*:

Kant jutjant Leibniz:

Krv-Fortschritte: L'espai és en Leibniz E1: ordre entre les mònades. I precisament per això el leibnizianisme és fals, en no donar raó de l'específicament sensible, i cometre, així, amfibòlia.

MAN-UE: L'espai és en Leibniz E2: ordre entre els fenòmens. I per això Leibniz s'atansa a la doctrina de

¹ Això no exclou que els motius que en un moment donat porten Kant a explotar-ne una o bé una altra puguin ser d'ordre polèmic; al contrari, penso que això és molt probablement així.

la idealitat transcendental de l'espai, i, en general, al kantisme.

La consideració intel·lectual de l'espai, el prendre'l per la relació objectiva del real (el fenomen intel·lectuat de la *Refl.* 4500), només és possible si s'entén que Leibniz defineix l'espai com a ordre de coexistència intermonàdica (E1). Comporta reduir el sensible a intel·lecció confusa, fer del fenomen "fenomen substanciat" (*Refl.* 4500), compondre la matèria de parts simples, i, en general, aboca a les doctrines criticades en l'"Amfibòlia".

Mentre que, en canvi, la definició de l'espai com el "formal dels fenòmens", i el seu apropament a la doctrina de l'"Estètica", és possible a partir de la concepció de l'espai com a ordre de coexistència entre els fenòmens². Permet de distingir l'àmbit del fenomen de l'àmbit de la realitat substancial en ella mateixa, i deixa la porta oberta a una qualificació de la metafísica leibniziana com a idea de la raó sense abast constitutiu, com a model intel·ligible del món que no pretén pas de parlar de la realitat empírica.

Hi ha amfibòlia quan s'aplica un model que és només vàlid de l'intel·ligible a la realitat sensible. Segons la perspectiva de *KrV-Fortschritte*, això és el que ha fet Leibniz, en concebre l'espai com a ordre entre les substàncies confusament percebut. Segons la

² No pretenc que aquesta inferència sigui legítima (cf. *infra*), sinó només que és possibilitada per aquella concepció, i que mai no hauria estat possible a partir d'E1.

perspectiva dels *MAN-UE*, en canvi, Leibniz no ha comès aquest error, sinó només els leibniziano-wolffians, que l'interpreten malament; no ha atribuït a les mònades l'espai, sinó només un ordre desconegut que li correspon.

Mirarem de mostrar a continuació que cadascuna de les dues tendències interpretatives només podrà néixer, efectivament, de l'explotació d'una de les dues concepcions diferents de l'espai en Leibniz.

Però, tot seguit, haurem de precisar que cap de les dues perspectives kantianes no correspon exactament al que Leibniz entén per E1 i per E2³; en analitzar per què, obtindrem una determinació precisa del valor històric que tenen els judicis kantians sobre Leibniz, amb què quedarà completada la nostra recerca.

³ M'allunyo així del llibre de Schumann citat, l'únic que conec que ha desenvolupat també aquesta relació (dos conceptes leibnizians d'espai/dues interpretacions kantianes); l'error de Schumann consisteix a haver acceptat una distinció massa simple entre E1 i E2 (correponent a l'enunciada per nosaltres, i anunciada com a necessitada de precisió), distingint-los únicament com l'ordre entre substàncies de l'ordre entre fenòmens, i ignorant que això comporta atribuir a tots dos propietats diferents (heterogeneïtat-homogeneïtat, discretesa-continuitat), cosa que Kant, com veurem, oblida igualment, i que fa les seves lectures històricament inexactes.

5.3.4. EI i el plantejament de *Kritik der reinen Vernunft* i *Fortschritte*.

S'adiu la definició de l'espai com a ordre entre les substàncies (mònades) a la concepció que té Kant de Leibniz en la *KrV* i en els *Fortschritte*?

Malgrat que sovint¹ Kant explícitament parli de relació entre fenòmens, em sembla que podem contestar afirmativament la pregunta. Ja en exposar les idees principals de la interpretació kantiana de Leibniz en la *KrV* hem assenyalat l'existència simultània en l'obra (i especialment en l'"Estètica") de dues definicions d'espai, ordre entre substàncies i ordre entre fenòmens. Però atès el caràcter subsidiari que en la lectura kantiana caracteritza el concepte leibnizià de fenomen, és la definició "ordre entre fenòmens" la que ha de ser entesa en termes de "ordre entre substàncies", i no a la inversa²: la doctrina que redueix la sensibilitat a coneixement intel·lectual confús comporta haver d'explicar el fenomènic en termes del monàdic, i no a l'inrevés.

Establert, doncs, que és aquella definició d'espai EI la que Kant pren com a base³, no ha de costar gaire

¹ Cf. p. ex. B 57/A 40.

² Cf. B 332/A 276: "Espai i temps eren la forma intel·ligible del lligam de les coses (substàncies i els seus estats) en si mateixes. Les coses eren, però, substàncies (*substantiae noumena*). Tanmateix, volia fer vàlids aquests conceptes per als fenòmens, perquè no atorgava a la sensibilitat cap mena pròpia d'intuïció." (Jo subratllo.)

³ Més endavant corregirem això, com anunciàvem, assenyalant per què aquesta afirmació no és

demostrar que és des d'ella que s'interpreta sempre Leibniz en la *KrV* (*Fortschritte*): atès que Kant mateix explica les doctrines kantianes com a resultat d'un error comú, la intel·lectualització dels fenòmens resultant de desconèixer l'especificitat del sensible ("Amfibòlia"), en tindrem prou de mostrar de quina manera aquesta doctrina resulta d'aquella noció E1 d'espai.

I per mostrar això serà suficient recordar l'origen en Kant de la distinció entre fenòmens i coses en si, tal i com resulta de l'"Estètica": cal distingir entre uns i altres, entre les coses *uti apparent* i les coses *sicuti sunt* (*Diss.*), perquè l'espai i el temps són formes subjectives de la intuïció, les estructures a través de les quals les coses ens són donades com a objectes d'experiència.

"Roman per a nosaltres enterament desconegut quina mena d'aspecte <*Bewandtnis*> puguin tenir els objectes en si i separats de tota aquesta receptivitat de la nostra sensibilitat. No coneixem res més que la nostra manera de percebre'ls, que ens és pròpia, i que no necessàriament ha de correspondre a tot ésser, bé que sí a tot home. Només d'aquesta en hem d'ocupar." ⁴

L'anàlisi de les nocions d'espai i temps que ha emprès l'"Estètica" (seguint la *Dissertatio*) conclou que, intuïcions *a priori*, només poden ser subjectius i no pas objectius; atès que no podem conèixer sense

rigorosament exacta (en què traeix Kant l'autèntica noció E1 leibniziana d'espai). Valgui de moment com a simple resum de l'expressió "ordre de coexistència entre substàncies (mònades)".

⁴ B 59/A 42. Aquesta perspectiva de l'"Estètica" mai no desapareix (malgrat els neokantians) en l'obra crítica.

intuïció sensible, la subjectivitat de les formes de la intuïció comportarà el caràcter merament fenomènic del coneixement, i caldrà reconèixer el caràcter necessàriament incognoscible de la realitat en ella mateixa. L'origen mateix de la noció de cosa en si s'ha de buscar en el caràcter subjectiu d'espai i temps. Si no s'afirma aquest darrer, no hi ha cap necessitat d'afirmar aquella.

Per tant, el fet que Leibniz interpreti l'espai com la relació entre les mònades o coses en si⁵ és allò que li permet afirmar una continuïtat entre la realitat percebuda, fenomènica, i la realitat concebuda, tal i com és en ella mateixa.

Una qüestió cal però analitzar aquí breument, abans de seguir endavant, en relació amb la nostra presentació de la doctrina kantiana de la subjectivitat de l'espai (i del temps) com a origen de la distinció entre fenòmens i coses en si. Em refereixo a la famosa polèmica del segle passat a l'entorn d'una possible feblesa en el raonament kantian⁶; l'objecció de Trendelenburg, denunciant l'existència d'una llacuna en l'"Estètica transcendental", és cèlebre: Kant hauria oblidat de considerar-hi una possibilitat intermèdia entre la tesi que afirma la subjectivitat de l'espai i la que en sostindria l'objectivitat; hom podria admetre

⁵ Conceptes que Kant identifica: cf. p. ex. B 321-322/A 266, B 332/A 276.

⁶ Vegeu: Fischer, *op. cit.*, pp. 413-416; Vaihinger, *Com.*, II, 290-326.

que l'espai fos una forma subjectiva de la intuïció que correspongués però, d'alguna manera, a la realitat objectiva, també espacial, independent del subjecte; l'espai (el mateix valdria del temps) seria alhora subjectiu i objectiu. Encara que es digui (com fa Vaihinger, però nega Trendelenburg) que aquesta possibilitat és refutada en la "Dialèctica transcendental" (antinòmies), això seria admetre que en el raonament de l'"Estètica" com a tal hi ha una llacuna.

De fet, el retret té el seu origen en un oblit; vegem, en efecte, com descriu Trendelenburg el raonament de Kant⁷: "Espai i temps són *a priori*, perquè necessaris i universals, i si *a priori*, són subjectius, i *només* subjectius". Es a dir, s'oblida que la subjectivitat de l'espai resulta no només de la seva aprioritat, sinó de, també, la seva natura intuïtiva⁸. El valor de la prova descansa als ulls de Kant en el fet que l'espai és alhora *a priori* i intuïtiu; el seu ser subjectiu n'és una conseqüència⁹.

Però anem a l'abast de l'objecció en relació amb

⁷ Citat per Vaihinger, *Com.*, II, 290. També el mateix Vaihinger (II, 150-151) pensa que a *KrV* B 42/A 26 ("*Schluss a*") Kant equipara simplement aprioritat i subjectivitat. Em sembla, però, que el text és prou clar en el sentit que sostenim.

⁸ Cf. esp. B 63-66/A 46-48. Ja ho remarcava Van Biéma (*op. cit.*, pp. 255-263).

⁹ Per això la doctrina de la subjectivitat de l'espai no pot aparèixer fins que es descobreix que aquest és una intuïció i no pas un concepte; la troballa de 1768 és condició de possibilitat de la "Secció III" de la *Diss.* de 1770.

l'afer de la distinció entre fenòmens i coses en si, que ens ocupa:

En retreure a Kant que ha omès de considerar la possibilitat que espai i temps, tot i que subjectius, fossin alhora també objectius, s'està dient que Kant no ha justificat la seva negació de l'espacialitat (i de la temporalitat) de les coses en si¹⁰. Encara més, i més greu: l'afirmació de la no espacialitat de l'en si seria una violació del criticisme, que en nega el coneixement¹¹. Segons això, Kant no només hauria anat massa de pressa a sostenir una tesi que no se seguiria necessàriament del que havia establert abans, sinó que, a més, hauria estat inseqüent amb si mateix en fer-ho.

Ja hem contestat el primer dels retrets; pel que

¹⁰ Que Kant nega explícitament el caràcter espacio-temporal de la cosa en si és prou clar (cf. p. ex. B 42/A 26; B 49/A 32; B 520/A 494). L'idealisme transcendental no és un escepticisme (incertesa de si les coses en si són o no són com ens apareixen fenomènicament); afirma amb tota claredat (Guyer -*Kant and the claims of knowledge*, Cambridge U.P., N.Y., 1987, p. 333- diu: "dogmàticament"; però no és dogmatisme afirmar amb contundència, sinó afirmar sense crítica prèvia: cf. *UE*, Ak VIII, 226-227; W V, 343-344) que les coses en si *no són* espacio-temporals. Que això no és incoherent amb la tesi que afirma la incognoscibilitat de l'en si, ho veurem de seguida. Només un desconeixement de la gènesi d'aquesta darrera doctrina en el criticisme pot haver dut alguns intèrprets (p. ex., Van Biéma, *op. cit.*, pp. 263-266) a mantenir que Kant no exclou que hi pugui haver un espai (i un temps) en si, fora de, i anàlogament a, les nostres formes de la intuïció. Ultra els textos en sentit contrari, però, hom pot encara cridar en testimoniatge indirecte la problemàtica de les antinòmies.

¹¹ Kemp Smith, *op. cit.*, pp. 113-114 (citats per Buroker, *op. cit.*, pp. 92-93).

fa al segon, cal atribuir a Kant una contradicció tan grollera? Es prou clar que no, si considerem el fet que la denúncia només brolla del desconeixement de l'origen de la doctrina de la incognoscibilitat de l'en si: l'en si és incognoscible *perquè* no és espacial¹². I per què no és espacial? Entre d'altres raons, n'assenyalaré aquí una de notable relleu històric en la gènesi del kantisme: no és espacial perquè l'argument de les figures simètriques incongruents ho prohibeix¹³. Vegem-ho breument.

L'existència de contraparts incongruents duu al rebuig de la teoria relacional de l'espai, que nega a aquest un estatut ontològic independent¹⁴. Però a nivell purament conceptual, Leibniz té raó: pel que fa a les substàncies merament intel·ligibles, pel que fa als objectes de l'enteniment pur, no hi ha cap

¹² Cf. semblantment: Buroker, *op. cit.*, p. 98; Guyer, *op. cit.*, pp. 335-336.

¹³ Es la línia argumental seguida per Buroker (*op. cit.*, cap. 5). Guyer (*op. cit.*, caps. 15 i 16) pensa que la no espacialitat de l'en si deriva de l'existència de coneixements *a priori* (i, doncs, necessaris) de l'espai, inexplicables si aquest fos objectiu (independent del subjecte); ja he assenyalat, però, que derivar la subjectivitat de l'espai de la seva sola aprioritat no salvaria la llacuna de Trendelenburg. La tesi de Buroker és discutida per Allison ("Incongruence and ideality") i defensada per la mateixa Buroker ("Incongruence and the unity of transcendental idealism") en *Topoi*, 3, 1984.

¹⁴ La teoria relacional de l'espai afirma la prioritat lògica dels cossos (mònades) envers les seves relacions (cf. "Amfibòlia", 'matèria i forma'). Però la incongruència demostra que hi ha en els cossos alguna propietat que depèn de l'espai on són (tindrem oportunitat de veure-ho en l'apartat 5.4.2), i per tant que aquest els és lògicament anterior i no posterior.

propietat de la cosa que no pertanyi a la seva noció¹⁵. Per tant, i com a resultat d'aquestes dues afirmacions, l'espai no és reductible a concepte, i cal distingir radicalment el sensible de l'intel.ligible. La cosa en si, la cosa tal i com la coneixeria l'enteniment pur¹⁶, no és espacial, perquè l'espai (el fenomen de la incongruència ho demostra) no és reductible a trets merament intel.ligibles. La ruptura de la continuïtat leibniziana (salvada en ell via confusió o abstracció) entre realitat fenomènica i realitat monàdica que suposa l'argument kantià de les contraparts incongruents significa *eo ipso* la no espacialitat de la cosa en si. I la tesi de la incognoscibilitat de l'en si no hi és incompatible, perquè, al contrari, en deriva: els conceptes de l'enteniment només forneixen coneixement juntament amb la intuïció sensible¹⁷; si la sensibilitat no ens dóna coneixement de la cosa en si (és el que la tesi de la no espacialitat estableix), amb més raó no en donaran tampoc les categories.

Si la nostra reconstrucció de la línia argumental de Kant ha estat correcta, en resulta com a conclusió la tesi enunciada al començament d'aquest apartat: la definició leibniziana de l'espai com a ordre entre les substàncies és el que està a l'origen¹⁸ de l'error

¹⁵ B 337/A 281.

¹⁶ B 310/A 254.

¹⁷ Cf. p. ex. B 74-76/A 50-51.

¹⁸ Cf. *supra* (en els apartats 5.2.1 i 5.3.1) el que hem dit sobre el sentit aparentment contrari de la relació

fonamental d'on deriva tot el leibnizianisme segons la *KrV* (i *Fortschritte*), a saber, la reducció de la sensibilitat a coneixement intel·lectual confús, i per tant la no distinció entre l'objecte de la sensibilitat (el fenomen) i el que seria l'objecte del pur enteniment (la cosa en si). Per demostrar que totes les doctrines leibnizianes exposades per Kant deriven mediatament d'aquella concepció de l'espai, serà suficient mostrar que deriven immediatament d'aquest error fonamental; i aquesta és una tasca que ens podem estalviar de fer aquí, perquè és precisament el que ha fet Kant en l'"Amfibòlia" (i en la segona anàlisi del leibnizianisme continguda en els *Fortschritte*): a ella, doncs, remeto, o, si es vol, a la presentació que n'he fet en l'apartat corresponent d'aquest capítol¹⁰.

causal entre concepció de l'espai-temps i concepció de la sensibilitat-enteniment en la presentació del sistema leibnizià en l'"Amfibòlia".

¹⁰ Una altra cosa és que l'exposició de Kant faci justícia a Leibniz; de seguida veurem que no; però l'únic que volia aquí establir és *el que Kant pensa*; i em sembla demostrat que, si pensa el que pensa del leibnizianisme, és perquè n'interpreta la noció d'espai segons E1.

5.3.5. E2 i el plantejament de *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* i *Über eine Entdeckung*.

Hem de procedir aquí de la mateixa manera que hem fet en l'apartat precedent, i deixar de banda momentàniament la qüestió de la legitimitat històrica de la interpretació kantiana, per demanar únicament: ¿s'adiu la definició de l'espai com a ordre entre els fenòmens (cossos) a la concepció que té Kant de Leibniz en els *MAN* i *UE*? Més encara: ¿podem afirmar, com hem pogut fer en el cas d'E1 en relació amb *KrV* i *Fortschritte*, que és aquella concepció E2 d'espai leibnizià la que possibilita enterament la imatge de Leibniz fornida pels *MAN* i *UE*?

Crec que cal contestar afirmativament les dues qüestions, amb tota contundència la primera, amb una reserva la segona. La definició d'espai com a ordre entre els fenòmens és la que té, certament, present Kant quan exposa Leibniz en aquestes obres; únicament (i és la reserva esmentada), hi ha en *UE* alguna doctrina leibniziana que és almenys parcialment autònoma en relació amb la concepció de l'espai (cal recordar que en *UE* la metafísica leibniziana es presenta en tres grans apartats, que no són reduïts a un principi comú ni derivats els uns dels altres). Això no obstant, crec que es pot afirmar que fins i tot aquestes tesis en principi autònomes envers la concepció de l'espai són interpretades per *UE* en un sentit (apropament al criticisme) que Kant només ha

pogut introduir *després*¹ d'haver reinterpretat la monadologia leibniziana *gràcies* a que la concepció d'espai que té en el pensament és E2 i no pas E1.

Anem a la primera de les qüestions posades: ¿s'adiu la definició d'espai com a ordre de coexistència entre els fenòmens a la concepció que de Leibniz ofereixen *MAN* i *UE*? Si hem de respondre, com dèiem, deixant de banda la qüestió de la correcció històrica del punt de vista d'aquestes obres, cal contestar que sí; i això no pas perquè sigui així com hi és definit l'espai, sinó perquè és a partir d'aquella definició E2 que Kant pot pretendre que la definició de *MAN* i *UE* és leibniziana.

Tinguem present que E2 determina l'espai com l'ordre entre els fenòmens, i que Kant qualifica l'espai com a fenomènic; òbviament, hi ha un canvi important entre una noció i l'altra: Kant llisca de "ordre entre fenòmens" a "fenomen de l'ordre"; però el que importa aquí de notar és que aquest lliscament és possible perquè és E2 la definició de base de què Kant parteix.

Ben segur, i en rigor conceptual, no és legítim el pas de "ordre entre els fenòmens" a la determinació de l'espai com a fenomènic; però aquí ens interessa menys el que Kant hauria hagut de dir que el que ha dit realment. Què és, d'altra banda, el que explica aquest

¹ En una posterioritat lògica que cronològicament confirma, però, el fragment dels *MAN*.

lliscament de sentit? Probablement, la combinació dels tres fets següents:

- La semblança entre Kant i Leibniz a l'hora de considerar l'espai com a *ideal* i no pas real; és el que tots dos tenen en comú contra la concepció newtoniana, que tendeix a fer-ne una cosa, a la manera de receptacle.

Això no ha de fer oblidar² que es tracta d'una idealitat diferent en l'un que en l'altre: objectiva en Leibniz (relació ideal, però objectiva, perquè pensada per Déu -veritat eterna-), subjectiva en Kant; però ambdós s'oposen a qualsevol reificació de l'espai.

- Les vacil·lacions terminològiques de Leibniz, que sovint anomena "extensió" el que és realment l'espai³; el caràcter fenomènic d'aquella, reiteradament assenyalat en el leibnizianisme, hauria d'aplicar-se llavors a aquest.

- Però, sobretot, em penso que cal assenyalar un

² Com ha passat massa sovint; és en bona part la influència de Kant el que ha fet que es tendeixi a identificar massa de pressa idealitat i subjectivitat (això explica un bon nombre de males interpretacions de l'espai leibnizià, que ja hem tingut ocasió de denunciar, com p. ex. les de Russell o Brunschvicg); val a dir, de totes maneres, que ja abans de Kant la idealitat espacial leibniziana era (mal) interpretada per Euler (*Réflexions sur l'espace et le temps*) com si n'impliqués el caràcter imaginari (no objectiu).

³ La utilització sovint indistinta dels termes "extensió" i "espai" és segurament una altra font d'errors d'interpretació del leibnizianisme; ja hem assenyalat que són dos conceptes clarament distingits per Leibniz (p. ex., GM VII, 18), però sovint terminològicament confosos (p. ex., G II, 253). Hom pot encara pensar, també, en una certa inèrcia cartesiana (espai = extensió).

motiu fonamental, que és a la base de l'aplicació de l'espai a només els fenòmens. La versió dels *MAN* ens ho suggereix, ja que el context immediatament anterior al passatge on exposa la filosofia de Leibniz permet reconstruir l'argument: si l'espai s'apliqués a l'en si (si fos l'ordre de les coses en elles mateixes), no se'n podria afirmar la divisibilitat infinita, perquè, en la perspectiva del pur enteniment, la monadologia és correcta: cal arribar a parts simples. És la necessitat de salvar Leibniz del laberint del continu, i evitar-li els absurds a què arriben els wolffians (que Euler ja denuncià amb prou contundència), el que duu Kant a interpretar en ell l'espai com a exclusivament fenomènic, i poder afirmar, alhora, que és infinitament divisible, i que existeixen elements simples, mònades⁴.

Això pot explicar que Kant s'hagi pogut sentir autoritzat a interpretar l'espai leibnizià com a forma

⁴ Podia conèixer Kant la solució leibniziana al problema del continu? Ben segur, no pas en la seva complexitat; la correspondència amb De Volder, p. ex., que en conté una exposició diàfana (cf. G II, 281-283), era inèdita; però altres versions eren a l'abast seu en l'edició Dutens: p. ex., la lletra a Dangicourt (Dutens, III, 499; Erdmann, 745-746) o, sobretot, la correspondència amb Des Bosses (Dutens I, 265-323; VI, i, 171-201; G II, 291-521), gairebé sencera (quant a les lletres de Leibniz -manca només la num. LXVI-; les de Des Bosses falten totes), i que conté fragments prou clars: cf. p. ex. G II, 379. A qui pensés trobar en Leibniz els absurds denunciats per Euler en els "monadistes", havien de resultar sorprenents afirmacions com les contingudes en G II, 336 ("l'espai no és, certament, compost de mònades") o en G II, 517; la correspondència amb Des Bosses precisa també (G II, 435, 451) que les mònades són *requisita*, no *ingredientia* de la matèria (fonament, no part). La versió kantiana de Leibniz en *MAN* i *UE* sembla acusar-ne la lectura.

dels fenòmens, i a defensar-ne la semblança amb la pròpia doctrina de l'idealisme transcendent.

Més enllà del valor que s'hagi de concedir a aquesta lectura, el que ens cal aquí assenyalar és que no hauria estat possible a partir de la definició d'espai com a ordre entre les substàncies que *KrV* i *Fortschritte* prenen com a base. El caràcter derivat, reductible, que el concepte de fenomen té en aquesta segona perspectiva no ho permet. I és per això que, mentre la doctrina de la sensibilitat com a coneixement intel·lectual confús és qualificada com a essencial al leibnizianisme en *KrV* i *Fortschritte*, *UE* es veu obligada a dubtar de si efectivament Leibniz l'ha sostinguda mai, i, en tot cas, a rebutjar-la com a contradictòria amb l'esperit del sistema, que exigeix en canvi l'especificitat del fenomen i la irreductibilitat del sensible.

Pel que fa a la segona de les preguntes que posàvem en començar aquest apartat, cal distingir entre les tres doctrines a què el sistema leibnizià és reduït en *UE*: la concepció de la monadologia que hi exposa (equivalent a la del fragment dels *MAN*) és possibilitada per la noció d'espai com a ordre entre els fenòmens (per mediació del lliscament de sentit d'aquesta noció que hem esmentat); les altres dues doctrines (principi de raó suficient i harmonia preestablerta), en canvi, gaudeixen d'una certa autonomia; però, com hem observat, s'emmarquen en una

tendència que aquella nova concepció de la monadologia fa possible; per si soles, no vindrien a tomb; allò que els dóna sentit és aquella reinterpretació de Leibniz, que complementen; i és a partir d'aquesta consideració que es pot dir que resulten també de llegir l'espai leibnizià com E2.

Vegem-ho breument:

* La monadologia.

L'afirmació simultània de la divisibilitat infinita de la matèria i de l'existència de mònades obliga a distingir el nivell fenomènic del nivell intel·ligible: el cos, fenomènic, no pot estar compost per elements simples, que mai no es donen en el fenomen, sinó que pertanyen a l'àmbit del meta-fenomènic.

Aquesta tesi, històricament correcta⁵, suposa una lectura lúcida de Leibniz, i s'aparta dels grollers plantejaments del leibniziano-wolffisme, que aboquen a compondre l'extens a partir de la simple addició d'elements inextensos.

D'aquí, Kant en treu una inferència que no és ja, però, històricament legítima: l'espai ha de ser entès en Leibniz com a forma dels fenòmens, forma de la intuïció, perquè és, al parer de Kant, l'única manera de poder distingir entre els dos àmbits, fenomènic i no fenomènic⁶.

⁵ Cf. les lletres a Des Bosses que esmentàvem a la nota anterior.

⁶ Com veurem, la tesi és històricament inexacta

Com ja hem assenyalat, hi ha en el leibnizianisme elements que, a partir de la definició d'espai com a ordre entre els fenòmens, podien fer que Kant se sentís autoritzat a atribuir a Leibniz aquella conclusió que ell considera inevitable.

Respecte a les altres dues doctrines que afegeix *UE* a l'exposició de Leibniz (els *MAN* es limiten al punt precedent), ja hem indicat la relació llunyana que mantenen amb *E2*: la concepció de la monadologia que Kant creu poder inferir d'aquesta condueix a assenyalar la semblança entre leibnizianisme i kantisme; per fer aquesta semblança el més coherent possible, calia reinterpretar en el mateix sentit la resta de tesis de Leibniz, i això prova de fer *UE*.

Però potser es pot encara assenyalar una connexió més estreta entre *E2* i aquestes doctrines en principi autònomes:

* El principi de raó suficient.

Leibniz el reclama per a les veritats de fet, de què el principi de contradicció no pot donar raó⁷. Les veritats de fet són sintètiques i no pas analítiques en la perspectiva kantiana⁸, des de la qual, doncs, es pot

atribuïda a Leibniz, perquè la confusió inevitable de tota percepció d'una criatura finita permet ja a aquest introduir el concepte de fenomen i distingir-lo del de la realitat en ella mateixa.

⁷ Cf. p. ex. *Monad.* §§ 32, 33, 36.

⁸ En rigor leibnizià, totes les veritats són analítiques, en la mesura que els predicats són continguts en el concepte del subjecte; això no vol dir, però, que siguin totes reductibles al principi de contradicció, ni susceptibles d'anàlisi completa; les veritats de fet (contingents) requeririen una anàlisi

llegir l'exigència de raó suficient per a les veritats de fet⁹ com la recerca d'un fonament de la veritat dels judicis sintètics¹⁰.

En la mesura que aquestes veritats de fet-judicis sintètics s'hagin de pensar com a empírics, pertanyen al fenomènic, i si aquest és diferent de l'intel.ligible (com Kant creu haver inferit a partir d'E2), caldrà un fonament de la seva veritat diferent del que basta en l'intel.ligible, on el principi de contradicció és suficient (perquè tota oposició es resol efectivament en oposició lògica¹¹).

Aquest plantejament no és possible si hi ha continuïtat de natura entre el fenomènic i l'intel.ligible (si la sensibilitat és coneixement intel.lectual confús), perquè, aleshores, el sensible és, de dret, reductible a l'intel.ligible, i el principi que regeix aquest darrer és, de dret, el que regeix també aquell, i l'únic que es pot retreure al principi de raó suficient és que no afegeix res al principi de contradicció (i és aquesta, en efecte, la

infinita, de què cap criatura finita no és capaç. D'aquí la necessitat d'un altre principi com a fonament de la seva veritat. Aquesta reflexió ens ha de servir per tenir present la inadequació de la distinció kantiana analític/sintètic per expressar el pensament de Leibniz.

⁹ *Monad.*, § 36.

¹⁰ *UE* parla només de judicis sintètics; algun text dels *Vorarbeiten* (Ak XX, 366, 376) parla de judicis sintètics a *priori*, concepte, però, del tot estrany a Leibniz.

¹¹ Cf. p. ex. B 320-321/A 264-265.

crítica que fan els *Fortschritte*¹²); en aquest sentit, l'evolució del leibniziano-wolffisme en direcció a reduir el principi de raó suficient al principi de contradicció¹³ és conseqüència lògica de negar l'especificitat del sensible i l'autonomia del fenomènic.

Si això és així, també la reinterpretació del principi de raó suficient d'*UE* resulta d'*E2*: la definició d'espai com a ordre entre els fenòmens permet que se'ls llegeixi com a forma dels fenòmens, la qual cosa permet de distingir l'àmbit del fenomènic de l'àmbit de l'intel.ligible, la qual cosa implica al seu torn la necessitat d'introduir un principi diferent per als judicis de cadascuna de les dues esferes.

* L'harmonia preestablerta.

La reinterpretació de la doctrina preestablerta com aquella que s'ha de pensar no entre substàncies diferents (mònades aïllades) sinó entre dues facultats diferents, sensibilitat i enteniment, d'una mateixa substància, pot pretendre's que s'adiu a Leibniz únicament si es pressuposa, naturalment, que en Leibniz aquelles dues facultats són efectivament diferents; per tant, no era una lectura possible en *KrV-Fortschritte*¹⁴;

¹² Ak XX, 283.

¹³ Cf. p. ex. Cassirer, *op. cit.*, II, 498ss; i ja el Kant pre-crític (*Deut.*) elogiant els retrets de Crusius a aquesta reducció (Ak II, 283s).

¹⁴ Llevat que assagem alguna cosa com ara el següent: fins i tot si la sensibilitat és concebuda com a coneixement intel.lectual confús, cal reconèixer que, *de fet* (atès el caràcter finit del subjecte que

si que ho és en *UE*, que pretén que Leibniz les distingeix. En la mesura que aquesta distinció resulti com a conseqüència de concebre l'espai com a forma específica de la intuïció sensible, i en la mesura que aquesta concepció de l'espai resulti d'E2¹⁵, tindrem que aquella reinterpretació de la doctrina de l'harmonia preestablerta resulta finalment de llegir l'espai leibnizià com E2.

coneix), sentir no és igual a entendre (el coneixement distint que el savi té de la natura del color no suprimeix el caràcter confús de la seva percepció del color); que en el límit s'identifiquin no és sinó resultat de l'harmonia amb què Déu ha disposat les coses. Des d'aquest punt de vista, també Kant hauria pogut potser assenyalar la semblança de l'acord sensibilitat/enteniment en el coneixement i l'harmonia preestablerta leibniziana, encara que no sigui la tendència des de la qual s'enfoca la visió de Leibniz en *KrV-Fortschritte*; per això qualificàvem el plantejament en *UE* d'aquesta doctrina com a autònom, però complementari (no li és necessari, però li acaba de donar sentit).

¹⁵ Com Kant pretén, cf. *supra*.